

Branko Tošović, Arno Wonisch (ur.)

**Srpski pogledi na odnose
između srpskog, hrvatskog
i bošnjačkog jezika**

Die serbische Sichtweise
des Verhältnisses zwischen
dem Serbischen, Kroatischen
und Bosniakischen

I/4

Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz
Beogradska knjiga
2012

Branko Tošović

[rođ. 1949]

**Disolucijske godine (1990–2004) srpskih pogleda
na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika
[2012]**

0. Ovaj tom predstavlja jedan od rezultata završne faze projekta „Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika“ (Grac, 2006–2012) u kojoj se prezentiraju nacionalne pozicije o odnosu štokavskih jezika. Do sada su objavljena tri zbornika srpskih pogleda te po jedan zbornik hrvatskih (Tošović/Wonisch 2010) i bošnjačkih (Tošović/Wonisch 2009). Prve dvije knjige srpskih viđenja obuhvataju radove nastale u okviru pomenutog gračkog projekta (Tošović/Wonisch 2010/1, 2010/2).¹ Treći zbornik sadrži 42 priloga objavljena od kraja XVIII do kraja XX stoljeća (Tošović/Wonisch 2010/3).²

¹ Prvi tom (753 str.) čine sljedeće tematske cjeline: Opšti aspekti, Fonetika i fonologija, Prozodija, Ortografija, Leksika, Frazeologija. Drugi tom je posvećen tvorbi riječi, morfologiji, sintaksi, stilistici, govornoj kulturi i korpusnoj lingvistici (sadrži 28 tekstova). U ove dvije knjige objavljen je 71 rad 26 autora iz Austrije, Poljske, SAD i Srbije. Njih su napisali: Jelena Ajdžanović (1 prilog), Milan Ajdžanović (2), Milivoj Alanović (2), Isidora Bjelaković (3), Božo Ćorić (2), Milorad Dešić (4), Jasmina Dražić (3), Egon Fekete (1), Goran Injac (1), Miloš Jevtić (2), Vesna Jovanović (1), Aleksandar Kupusinac (1), Maja Marković (2), Aleksandar Milanović (1), Marina Nikolić (2), Miloš Okuka (1), Darko Pekar (1), Ljudmila Popović (1), Milan Sečujski (3), Rada Stijović (1), Ljiljana Subotić (1), Strahinja Stepanov (3), Danko Šipka (3), Milan Tasić (2), Branko Tošović (34), Jelena Vojnović (2).

² Što se tiče vremenskih okvira u kojima su prilozi nastajali, jedan tekst je iz XVIII stoljeća (Dositeja Obradovića), sedam iz XIX (autori su Vuk Stefanović Karadžić – 3, Đuro Daničić – 1, Evstati Mihajlović – 1, Laza Kostić – 1, Stojan Novaković – 1, S. M. D. – 1 i Ljubomir Stojanović – 1), a sedamnaest iz XX (Milan Rešetar – 3, Jovan Skerlić – 2, Aleksandar Belić – 8, Radovan Bošković – 1, Isidora Sekulić – 2, Mihailo Stevanović – 4, Radovan Lalić – 1, Laza M. Kostić – 1, Milka Ivić 1, Pavla Ivića – 3, Mitar Pešikan – 1, Svetozar Marković – 1, Jovan Vuković – 1, Srđan Janković – 1, Jovan Deretić – 1, Slavko Vukomanović – 1). Najviše radova dolazi iz pera Aleksandra Belića (osam), Vuka Karadžića, Milana Rešetara, Mihaila Stevanovića i Pavla Ivića (po tri). U ovoj publikaciji su objavljeni i najvažniji dokumenti iz datoga perioda – jedni pridaju isključivo srpskoj lingvistici (PREDLOG ZA RAZMIŠLJANJE, 1969; OCENE SA STRUČNOG SASTANKA INSTITUTA ZA SRPSKOHRVATSKI JEZIK, 1988), drugi su nastali uz aktivno učešće srpskih lingvista i filologa (BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR 1950; NOVOSADSKI DOGOVOR 1954, DOKUMENTI O JEZIČKOJ POLITICI U BOSNI I HERCEGOVINI, 1970–1977). Zbornik takođe nudi materijal triju anketa o tada aktuelnim jezičkim pitanjima:

1. Ovaj, četvrti po redu, tom srpskih pogleda odnosi se na period od 1990. do 2004 i donosi 28 radova³ čiji su autori (22): Branislav Brborić (3), Ranko Bugarski (2), Tihomir Burzanović (1), Jovan Ćirilov (1), Božo Ćorić (2), Pavle Ivić (2), Srđan Janković (1), Ivan Klajn (1), Miloš Kovačević (3), Mile Medić (1), Radmilo Marojević (1), Petar Milosavljević (2), Milivoje Minović (1), Pavle Nikolić (1), Ljubomir Popović (5), Milorad Radovanović (1), Vladislav B. Sotirović (1), Nenad Suzić (1), Milan Šipka (1), Sreto Tanasić (1), Miljan M. Todorović (1), Branko Tošović (2).

2. Početak i sredina devedesetih godina XX vijeka obilježeni su ratnim sukobima na području bivše Jugoslavije i njenim raspadom na svim nivoima (državnom, političkom, administrativnom, vojnom, kulturnom i jezičkom). Tada se ruši zajednički srpskohrvatski standard i na njegovim osnovama nastaju tri nacionalne norme (srpska, hrvatska, bošnjačka) različite kategorijalne obojenosti (obnovljena, modificovana, napuštena ili sasvim nova), da bi im se kasnije pridružila i četvrta (crnogorska). To je suštinski uticalo na srpska tumačenja odnosa između jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca. Izuzetno zaoštrena društveno-politička i napeta jezička situacija tražile su ne samo odgovarajući individualni angažman, već i kolektivno reagovanje. Stoga je period od 1990. do 2004. obilježen izradom niza dokumenata, od kojih ovaj zbornik donosi osam: STAV SANU O JEZIKU (1990), referati i diskusije srpskih učesnika na Simpozijumu PRIZME u Sarajevu (1991), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA U REPUBLICI SRBIJI (prva varijanta 1991, posljednja 2010), ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA U REPUBLICI SRPSKOJ (1992, 1996), ODLUKA BR. 1 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU (1998), SLOVO O SRPSKOM JEZIKU (1998), PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE (1998), MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI (1998).

3. Hronološki prvi dokument – STAV SANU O JEZIKU (1990) došao je kao reakcija na rasprave o odredbi USTAVA SR HRVATSKE koja je, kako se u tekstu ističe, Srbima u Hrvatskoj negirala osnovna ljudska prava određujući da je u javnoj upotrebi samo „hrvatski književni jezik“. Pri tome se posebno ističe:

Ne bi se smelo nigde na našem jezičkom prostoru osporavati pravo ljudi da svoj jezik nazivaju dvočlanim imenom — *srpskohrvatski*, *hrvatski* ili *srpski*, ili pak sa obrnutim redosledom sastavnica (*hrvatskosrpski*, *srpski* ili *hrvatski*). Pogotovo se niko ne može obavezati da svoj jezik naziva jednočlanim imenom drugog naroda: Srbi – *hrvatskim* ili Hrvati – *srpskim*. Takvo nametanje predstavljalo bi kršenje osnovnih ljudskih prava i bilo bi stvaranje uslova za asimilaciju i prekrštavanje jednoga naroda od strane drugoga (Stav SANU 1990[2012]/4: 18).

u slovenačkom časopisu VEDA (1913), SRPSKOM KNJIŽEVNOM GLASNIKU (1914) i LETOPI-SU MATICE SRPSKE (1954–1955).

³ Što sa kolektivnim dokumentima iznosi 36 priloga.

4. U verzijama ZAKONA O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA [u Republici Srbiji] iz 1991, 1993 i 1994. stajalo je u članu 1: „U Republici Srbiji u službenoj je upotrebi s r p s k o h r v a t s k i jezik, koji se, kada predstavlja srpski jezički izraz, ekavski ili ijekavski, naziva i srpskim jezikom (u daljem tekstu: srpski jezik)“.⁴ Međutim, u varijanti ZAKONA O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISMA iz 2010. utvrđuje da je u Republici Srbiji u službenoj upotrebi s r p s k i jezik, ćirilično pismo, a latinica se koristi „na način utvrđen ovim zakonom“ (Zakon RSrb 2012 [2010]: 21).⁵

5. ZAKON O SLUŽBENOJ UPOTREBI JEZIKA I PISAMA, koji je 1996. godine usvojila Narodna skupština Republike Srpske, izazvao je veliku i burnu reakciju na srpskom govornom području zbog izbora ekavice kao jedinog književnog izgovora u nekim oblastima života i rada u Bosni i Hercegovini (Zakon Srpske 2012 [1996]). To se posebno odnosi na pojedine članove ZAKONA. Jednim od njih (drugim po redu) utvrđeno je sljedeće:

„Vaspitači i nastavnici u predškolskim ustanovama i osnovnim školama, po pravilu, izvode vaspitno-obrazovni rad, odnosno nastavu, ekavskim književnim izgovorom. Nastavnici i učenici u srednjim školama, kao i nastavnici i studenti u višim školama, na fakultetima i akademijama umetnosti mogu koristiti oba književna izgovora srpskog jezika“ (Zakon Srpske 2012 [1996]/4: 29).

U članu 5 ova se odredba proširuje na ostale oblasti: „Preduzeća, ustanove i druga pravna, kao i fizička lica koja obavljaju delatnost javnog obaveštavanja i javna glasila: štampaju novine, časopise, revije i druge periodične publikacije, odnosno, emituju radio i televizijski program ekavskim književnim izgovorom“ (Zakon Srpske 2012 [1996]: 29–30). To se takođe odnosi i na državne organe (član 6): „Državni organi, ekavskim izgovorom i ćiriličnim pismom, donose i objavljuju zakone, druge propise i opšte akte, donose rešenja, izdaju javne isprave i službene akte, izrađuju analize, izveštaje i druge informativne materijale, izdaju glasila, biltene i druge publikacije“ (Zakon Srpske 2006 [2012]: 30). Na ostalim područjima dozvoljena je ijekavica (član 9): „Srpski jezik ijekavskog izgovora izvan upotrebe utvrđene ovim zakonom može se koristiti bez ograničenja“ (Zakon Srpske 2012 [1996]: 30). Za nepridržavanje ovih odredaba predviđene su odgovarajuće novčane kazne (član 11, 12).

Pokušaj/eksperiment da se ekavica uvede na jednom dijelu srpskog govornog područja – u Republici Srpskoj (ali ne i u Crnoj Gori) propao je, što se moglo i očekivati, jer se radilo o ishitrenom, brzopletom, nepromišljenom i pogrešnom potezu. Kao razlog za uvođenje ekavice isticani su „ciljevi od opšteg

⁴ SLUŽBENI GLASNIK RS br. 45 od 27. VII 1991, 53. od 16. VII 1993, 67 od 30. VIII 1993, 48 od 20. VII 1994.

⁵ Ova se odredba precizira članom 10: „Kad se, u skladu sa odredbama ovog zakona tekst ispisuje i latiničkim pismom, tekst na latiničkom pismu ispisuje se posle teksta na ćiriličkom pismu, ispod ili desno od njega“ (Zakon Srpske 2012 [1996]/4: 21).

značaja“, finansijske potrebe i sl. (Ivić 1999-www).⁶ Radilo se, prema mišljenju Pavla Ivića, o istorijskoj šansi. Međutim, uvođenje ekavice dovelo bi do tri važna, ali različita rezultata: do radikalne srpske intrakonvergenције (bilo bi ukinuto dvojstvo u izgovoru na teritoriji Srbije i Bosne i Hercegovine), do izrazite srpske intradivergenције (došlo bi do polarizacije između srpskog jezika u Srbiji i srpskog jezika u BiH, s jedne strane, i srpskog jezika u Crnog Gori i Hrvatsko, s druge) i do markantne bks-interdivergenције (ekavica bi pravila jasnu polarizaciju između srpskog, s jedne strane, i hrvatskog i bošnjačkog, s druge).

6. Iako je rad **Branislava Brborića** STANDARDNI JEZIK I JEZIČKI STANDARD nagovještavao teoretski pristup i pokušaj razgraničavanja dvaju bliskih pojmova, predmet analize faktički je nešto drugo – jezičko približavanje i udaljšavanje Srba i Hrvata te jezički odnosi među štokavskim narodima (Srbima, Hrvatima, Muslimanima/Bošnjacima i Crnogorcima; Brborić 2012 [1991]). Autor konstatuje da je u tome procesu bilo i saradnje, i zajedništva, i sloge, i sporazumijevanja, ali je mnogo više bivalo razlika, sporova i razlaza motivisanih okolnostima „izvan logike samog jezika“ (Brborić 2012 [1991]: 38). Brborić ističe da je u poslednjoj deceniji 19. stoljeća sve, ili gotovo sve, bilo u znaku konvergenције, a u poslednjoj deceniji 20. veka sve se izvrglo u divergenciju, raskid i razlaz u okolnostima krvavog i rušilačkog međusobnog rata. Prije nego što je prešao na samu analizu Brborić se osvrnuo na pojavu dviju novih nacija – Crnogoraca i Bošnjaka. Što se tiče prve, autor tvrdi da se u jezičkom i opštekulturnom pogledu Crnogorci nisu iskazivali kao realno samostalni subjekat pa ih stoga daje u sintagmi *Srbi s Crnogorcima*, mada je autoru pokatkad „realniji“ izraz *Srbi s Crnogorcima i bez njih*, „jer se ipak ne radi o veličinama koje bi Srbe bitno uvećavale ili smanjivale, nego je posredi faktička istorijska relacija, koja se u nauci mora uvažavati“ (Brborić 2012 [1991]: 39). Drugi etnos stavlja u navodnike – „*Muslimani*“, i tumači kao naciju „mešovitog, u najvećoj meri slovenskog i tek ponešto neslovenskog (osmanlijskog), zacemento pretežno srpskog porekla“ sa „samozvanim etnonimom *Bošnjaci*“. Po njegovom mišljenju „Muslimani su, relativno srećno (samo)nazvani *Bošnjacima*, potražili utočište i u odelitom jezičkom identitetu, po pretežnom mišljenju i Srba i Hrvata – na pogrešan način, u asimetričnom i stoga neodrživom nazivu – ‘*bosanski jezik*’, zbunjujućem i zabrinjavajućem“ (Brborić 2012 [1991]: 39).

Branislav Brborić dotiče pitanje srpskohrvatskog jezika i konstatuje da je on postao standardnojezički sistem znatno prije nastanka Kraljevine SHS

⁶ „[...] rat u Bosni i Hercegovini, sam po sebi užasna nesreća, imao je i pozitivne posljedice: učvrstio je među tamošnjim Srbima svijest o potrebi srpskog jedinstva (Ivić/Brborić 1995: 13). „Ujedinjene Srba, ali potpuno ne samo političko, već i privredno, kulturno, jezičko postalo je ideal naroda koji je shvatio da mu nema opstanka bez oslonca na maticu istočno od Drine“ (Ivić/Brborić 1995: 13).

(1918) / Kraljevine Jugoslavije (1929), konstatujući da je taj jezik i danas „i jedan, i jedinstven jezik“ u svome opšteprihvaćenom standardnom vidu (Brborić 2012 [1991]: 40). Taj je naziv, po njegovom mišljenju, bio dvostruko podešan: kraći pridev sprijeda, duži skraja, prvi obilježava istok, drugi zapad, kao u složenici *indoevropski*, koja, uostalom, ne isključuje ni jezike između Indije i Evrope.

Premda nije nastao u Srbiji, niti je opisivao potrebe Srba, on je u Srbiji posle 1918. godine prihvaćen i smatran valjanim sve do kraja 20. v. Kad su ga Srbi prihvatili, Hrvati su ga odbili i ozloglasili. To ga je kompromitovalo (Brborić 2012 [1991]: 40).

U odnosu na skraćenicu *BHS* autor je skeptičan jer polazi od najmanjeg k najvećem, od najnovijeg k najstarijem, slijedeći redosljed slova u latinici, što je dovoljno da se ne prihvati. „Teško bi se prihvatio i obrnuti smer, *SHB*, jer se pitanje zajedničkog naziva, potrebno u nauci, a više ne i u javnom životu, ne može rešavati skraćenicama“ (Brborić 2012 [1991]: 40). Autor konstatuje da je srpskohrvatski jezik sa sedamnaest(ak) miliona „rodnih govornilaca“ četvrti slovenski jezik (poslije ruskog, ukrajinskog i poljskog) i po broju izvornih govornika nadmašuje dvaput poljski, triput ukrajinski ili više puta ruski (Brborić 2012 [1991]: 47). Bez obzira na to Brborić smatra da je status „srpskohrvatskog jezika“ (s navodnicima i/ili bez njih) kao cjelovitog entiteta danas od sasvim male političke i ustavnopravne važnosti na prostoru bivše SFR Jugoslavije.

U analizi standardnog jezika Srba (s Crnogorcima i bez njih), Hrvata i Bošnjaka Brborić ističe da se on dijeli na tri nacionalne varijante, koje jesu i tri nacionalna (jezička) standarda, srpski, hrvatski i bošnjački te dodaje: „To je jedan jezik na celome svom govornom prostoru (od srpsko-bugarske i srpsko-makedonske do hrvatsko-slovenačke granice), uređen brojnim implicitnim (iz odavno prihvaćenog sistema proističućim) normama, kojima se pridružuju frekventne eksplicitne norme, uzusne ili kodifikovane, manje ili više arbitrarne“ (Brborić 2012 [1991]: 41).

Ukazujući na srpske i hrvatske razlike na fonetskom, tvorbenom i morfološkom planu on prognozira da se one mogu umnožavati i smanjivati, ali će uvijek biti neznatne.

Kakve god bile, one mogu imati veliku simboličku (manifestativnu), ali malu komunikacijsku nosivost. Ko voli sličnosti i istosti, ne mora se n i m a l o t r u d i t i da bi ih o t k r i v a o . A ko voli razlike, na njih će ređe n a i l a z i t i , ali n i m a l o r e t k o (Brborić 2012 [1991]: 41).

Brborić smatra da niko neće imati, niti danas ima, naročite koristi ako se razlike među trima standardima i oko njih budu prekomjerno umnožavale, jer se (1) mnogo aktuelnih pitanja može pojaviti u školstvu, naročito ondje gdje ono ne može biti etnojezički, odnosno etnovarijantno razlučeno, (2) u lektoratima po svijetu malo ko može da plati tri odjelite nastave, razriješene po jezičkovarijantnim, književnim i kulturnoistorijskim šavovima (Brborić 2012 [1991]: 45).

Autor se posebno osvrće na status nacionalnih standarda i njihove simboličke funkcije. On konstatuje da je i prije raspada SFRJ 1991. godine standardni jezik Srba (s Crnogorcima), Hrvata i Bošnjaka (do 1992. godine – Muslimana, s velikim početnim slovom u cijelome standardnom novoštokavskom) bio policentrično normiran (Brborić 2012 [1991]: 47). Za njega je neosporno da nacionalne varijante standardnog jezika imaju za konkretne nacionalne zajednice istu vrijednost kao zasebni standardni jezici za one nacije koje se takvim jezicima stvarno služe, U tome je za autora sporna ocjena da su samo mjesni govori konkretni idiomi (isp. Brozović 1970: 12), a da su varijante „našega standardnog jezika“ – njeni konkretni realizacioni oblici (kako tvrdi Brozović), jer je neodrživa postavka da je „svaki jezički idiom apstraktni sistem znakova koji se ostvaruje u govoru te je zbog toga teorija o konkretnosti jezičkih idioma“ (Brborić 2012 [1991]: 45).

Dalje se tvrdi da se hrvatski i srpski standard razvijaju „kao i dosad“, sa svom sistemskom istovetnošću te s potencijalima i sklonostima što prvi čine različitim i razlikovnim spram drugog i obratno (Brborić 2012 [1991]: 46). Što se tiče srpske lingvistike, ona je oslobođena od obaveze da se pomnije stara o međunacionalnom zajedništvu (kao u bivšoj SFRJ) i nije više sklona da naglašava međunacionalno standardnojezičko jedinstvo ili zajedništvo („na šta je bila prisiljena u bivšoj SFRJ“), u kojoj su većine bile opunomoćene u svemu i svačemu, a manjine često obespravljene u osnovnim svojim pravima (izuzev u Vojvodini). Brborić smatra da je došlo vrijeme da se prevrednuju ranija gledanja na višenacionalni istojezički kompleks i utvrde novi pogledi i kulturni standardi. „Sistemska istost dvaju jezičkih standarda nije se nimalo izmijenila, niti je postala ‘bivšom’, a još je manje ugrožena m e đ u s o b n a r a z u m l j i v o s t dveju, sada triju, standardnojezičkih varijanata, triju nacionalnih jezičkih standarda, odnosno ‘triju jezika’ (i s navodnicima i bez njih)“ – Brborić 2012 [1991]: 46.

Brborić je uvjeren da je štetan i naučnim merilima suprotstavljen nazivni pluralizam za (cijeli) standardni jezik:⁷ *srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, standard(izova)ni (novo)štokavski, standardna novoštokavština, srednjojužnoslavenski jezik* (Brborić 2012 [1991]: 50). „Taj pluralizam ne može obesnažiti sintagma ‘naš jezik’, jer je svaki jezik za govornu zajednicu koja se njime služi lingua nostra, a u ovom slučaju taj pluralizam tragikomičnim čine nezamrle tendencije u pojedinim novim državama, naročito u BiH, da se preko regionalnih, ‘poludržavnih’, simbola jednome nacionalnom jezičkom standardu (bošnjačkom) pribavi status državnog jezika (‘bosanski jezik’)“

⁷ Po našem mišljenju, u sadašnjoj situaciji postoji glotonimski p l u r a l i z a m , koji se odnosi na čitav štokavski sistem (nazivi za jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca) i glotonimski d u a l i z a m (nazivi za jezik samo jedne nacije, konkretno Bošnjaka: *bosanski/bošnjački jezik*).

(Brborić 2012 [1991]: 50). Autor je za upotrebu etničkih naziva *srpski*, *hrvatski* i *bošnjački jezik* ali samo „za njima primerene svrhe“.

Brborić se posebno osvrće na jezik Bošnjaka i ističe da se ne može isključiti pravo Bošnjaka da svoj jezički standard, *b o š n j a č k i j e z i č k i s t a n d a r d*, zovu kako hoće, dakle „i *bosanskim jezikom*“, ali se taj naziv ne smije nametati ni Srbima ni Hrvatima u BiH i drugdje, koji, u svojim jezičkim standardima, nemaju drugog izbora nego da njihov, bošnjački, jezički standard zovu u skladu s vlastitom terminološkom normom (u srpskoj je to isključivo *bošnjački jezik*) – Brborić 2012 [1991]: 50. On tvrdi da se u etnonimiji i lingvonimiji (u nemačkom i engleskom jeziku, na primjer) savršeno jasno uspostavlja razlika između etnonima *Bosniac / der Bosniake : Bosnian / der Bosnier* pa nju valja napraviti i između ktetika, tj. prideva, *Bosniac/bosniakisch : Bosnian/bosnisch* (Brborić 2012 [1991]: 54).

Manje je pažnje posvećeno jeziku Crnogoraca, pri čemu se potencira stav da uvođenje četvrtog naziva istog jezika *crnogorskog* ne bi bilo u skladu s etničkom i kulturnom tradicijom tog naroda, koji živi u matičnoj republici i u Srbiji, gdje se nalazi većina pravoslavnih Crnogoraca, pridošlica s prostora današnje Crne Gore i njihovih potomaka (Brborić 2012 [1991]: 56). Međutim, po autorovoj procjeni, ako se i četvrti jezik ustoliči, njegov jezički standard teško će se moći (samo)uspostaviti i (samo)odrediti. „Njime se ne bi ništa rešilo, ali bi se zagorčao život ljudima od nauke te svim ljudima dobre volje i normalnog odnosa prema jeziku – i u Srbiji i Crnoj Gori, i u Hrvatskoj, i u BiH, i drugde“ (Brborić 2012 [1991]: 56).

Brborić nije mimoišao ni pitanje jezičkog unitarizma i separatizma, ističući da ga lično ne zanima nikakav jezički unitarizam, niti je osobito srećan zbog zbilje koju je donijela istorija, „srpsko(-)hrvatska i srpsko-hrvatsko-bošnjačka, osmanlijska i habzburška“ (Brborić 2012 [1991]: 56). Što se tiče jezičkog separatizma, On smatra da ga ima podosta, razumljivog i nerazumljivog, razumnog i nerazumnog, i da bi dalje njegovo cvjetanje moglo samo uvećati jezičko-komunikacijsku zbrku na slovenskom jugu i u Evropi uopšte, prijeteci štetnu i štetočinsku. „A ono bi moglo otvoriti Pandorinu kutiju tribalističke metalingvistike i lingvonimije u drugim evropskim regijama, slovenskim i neslovenskim“ (Brborić 2012 [1991]: 56).

Tek pred kraj analize autor se direktno vraća na naslov rada konstatacijom da je nelegitimno, i u nauci i u politici, miješati dvije ravni: nivo standardnog jezika i nivo (nacionalnog) jezičkog standarda. Ovdje se ima u vidu upotreba izraza *službeni jezici*: „[...] može se [...] misliti i na *službene jezičke izraze*, na *službene nacionalne jezičke standarde*, ali je najbolje – bar u ozbiljnim naučnim raspravama – jasno naznačiti na šta se misli, na zaseban jezički standard ili na stvarno odelit standardni jezik“ (Brborić 2012 [1991]: 50).

7. Branislav Brborić je pisao o mogućnosti srpsko-hrvatskog sporazuma i konstatovao da je na „to pitanje teško odgovoriti bez potpitanja, bez dodatnih pitanja te da je jedno od njih: oko čega bi se Hrvati i Srbi mogli sporazumjeti!, a da je drugo: oko čega bi se morali sporazumjeti [istakao B. T.]“ (Brborić 2012 [1991]: 127). Autor smatra da je nužan sporazum Srba i Hrvata o „što potpunijem državnom pravnom razlučenju“.

Nužan je na takav način da unutar buduće Hrvatske kao države ne ostane bitno više Srba nego Hrvata izvan nje, uz pravo na višegodišnje optiranje uz pravednu imovinsku naknadu. To bi prvobitno nemali broj i Hrvata i Srba izvan matičnih država moglo i smanjiti. Ako se sporazum oko toga izvana podupre, on bi se mogao i postići i (s)provести, dakako na način koji bi sve dosadašnje članice jugoslovenske federacije – osim Slovenije, koju bi najbolje bilo, u skladu s izraženom voljom Slovenaca, pustiti da se što više „otcepi“ – zadržao ne samo kao carinsku uniju nego i kao realnu ekonomsku asocijaciju, čije bi se članice vezale i sve više vezivale po uzoru na EEZ. Vezivali bi se tako da ta asocijacija za desetak godina punopravno uđe u Evropu, i to s onoliko država članica Evropske zajednice koliko ih se, nakon sprovedenog referenduma svih njenih građana i naroda, uspostavi u međunarodno pravno overenoj proceduri sukcesije. Brborić 2012 [1991]: 129).

U vezi sa evropskim integracionim procesima Brborić iznosi pretpostavku da bi budućnost morala donijeti ne samo „izvjesno udaljšavanje“ Hrvata i Nemaca nego i „izvjesno, tome ekvivalentno, priblijšavanje“ Srba i Nemaca. „Sadašnje blizine i daljine Nemaca i Nemačke – čiju kulturu i civilizaciju cenim više nego njihovo novo i pomalo bahato velesilstvo – spram Hrvata i Srba te njihovih država u nastajanju smatram obostrano, trostrano i višestranu nepoželjnim i zloslutnim“ (Brborić 2012 [1991]: 130). Autor ističe da projekti nazivani *Velika Srbija* i *Velika Hrvatska* nisu ni potrebni ni mogući, ali je moguć i potreban njihov evropski, širi međunarodni sporazum o tome da se „one što te meljnije razluče kako bi Hrvati i Srbi živeli kao dobri susedi i zajedno kao punopravno održavljani subjekti u budućoj Evropi“ (Brborić 2012 [1991]: 132). On se zalaže za „ravnomerno raspoređene manjine – hrvatske u Srbiji, odnosno Jugoslaviji ako je bude, i srpske u Hrvatskoj“ (Brborić 2012 [1991]: 132).

Autor se kratko osvrće i na problem „Slovena muslimanske provenijencije“, kako ih naziva, i ističe da je to „najtvrđi orah“ (Brborić 2012 [1991]: 128). Autor smatra da će i za njih „verovatno, mora naći teritorija na kojoj će biti ‘suvereni’ i to uz određene uslove.

[...] ni oni u svoju suverenost ne mogu uključiti više Srba i Hrvata nego što će „Muslimana“, odnosno „Bošnjaka“, ostati u Hrvatskoj i Srbiji. U svakom slučaju, ti ljudi moraju i u nazivu i u sadržaju razlučiti versko i etničko, odnosno nacionalno, kako to čini, uostalom, i „ostatak“ Evrope. I moraju se – žele li zaista da postanu nacija, odnosno narod i država, a ne da izazovu svoj i uzajamni pokolj sa Srbima – odreći namere da „osvoje“ celu sadašnju Bosnu i Hercegovinu, računajući

na buduću natpolovičnu većinu u toj dvoimenoj republici, koja bi bila „postignuta“ u dogledno vreme (Brborić 2012 [1991]: 128).

8. Branislav Brborić konstatuje da se bivši srpskohrvatski jezik (s navodnicima ili bez njih) razložio na srpski, hrvatski i bošnjački, a ovaj posljednji sa „samorodnom“ terminološkom greškom (Brborić 2012 [2001]: 271).

Naime, može se govoriti o trima bosanskim i izvanbosanskim varijantama istoga standardnojezičkog sistema, jednoga te istoga standardnog jezika („standardne novoštokavštine“) – što je i dalje istina koja se daje naučno obrazložiti, a vidljiva je i golim okom; može se svaki ogranak toga ili kojega drugog standardnojezičkog sistema (pars pro toto) nazvati *jezikom* (što se i čini, što je, dakle, činjenica, slična onoj koja se očituje kod Holandana i Flamanaca, odnosno Nizozemaca). Može se, dakle, govoriti i o trima jezicima između Sutle i Kupe, s jedne, te Pčinje i Timoka, s druge strane, pa prema tome i o trima jezicima u Bosni (i Hercegovini), o trima bosanskim (i hercegovačkim) jezicima. I govori se. Međutim, ako nam je stalo do elementarne terminološke pismenosti, možemo govoriti samo o bošnjačkom, ali ne i o „bosanskom“ jeziku. (Brborić 2012 [2001]: 271).

Autor smatra da i dalje postoji standardna jednojezičnost, ali je i sociolingvistička činjenica da se „naš jezik“ razložio na tri varijante, takođe nazvane *jezicima* (Brborić 2012 [2001]: 272).

Što se tiče jezika Bošnjaka, Brborić tvrdi da je srpska nauka osporila legitimitet lingvonima *bosanski jezik*, ali je primila k znanju novu (trojezičku) sociolingvističku realnost. „Istovremeno, ona se založila za verbalno, odnosno terminološko, dostojanstvo sociolingvističke realnosti, koja legitimizuje svačiju pa i srpsku standardno-jezičku celovitost, ali u srpskom jeziku i drugima koji drže do terminološke pismenosti isključuje mogućnost da se treća varijanta, nazove „bosanskim jezikom“ (Brborić 2012 [2001]: 271). Autor analizira tri pretpostavke daljeg razvoja jezičke situacije u Bosni i Hercegovini, koje je 1998. iznio Ibrahim Čedić: **1.** posebna tri književna jezika (bosanski, hrvatski i srpski), „tj. situacija kakvu imamo sada“, **2.** bosanski jezik koji bi sadržavao bošnjačku, hrvatsku i srpsku varijantu, te **3.** bosanski jezik kao službeni jezik na cijelom teritoriju Bosne i Hercegovine. On smatra da su lišeni logike i bilo kakvog legaliteta, pogotovo legitimiteta, dva posljednja „pravca“ i njima pridružene „pretpostavke“ („sa zadahom ‘principijelnog’, mada ‘etapnog’, ekstremizma“) – Brborić 2012 [2001]: 274. Brborić potencira činjenicu da je okvir novouspostavljene „trojezičnosti“ (s navodnicima ili bez njih) mnogo širi od BiH i ne zavisi previše od „živog prepleta“ triju varijanata u toj državnoj zajednici, koja se sastoji od triju naroda i dvaju državnih bića (entiteta).

Brozovićev termin *novoštokavština*, koji je ranije kritikovao kao kvazinaziv i evazivni lingvonim (Brborić 2000 [1983]: 206–217), a kojim se željela izbjeći nazivna složenica (*srpskohrvatski*), svodena, naročito u BiH, na skraćenicu *esha*, sada se Brboriću čini podesnim za imenovanje standardnojezičke cjeline (Brborić 2012 [2001]: 272). Po njegovom mišljenju novoštokavština je jedini relevan-

tan dijasistem na čijem je temelju dignuta zgrada zajedničkog standardnog jezika. Na pitanje zašto je standardna novoštokavština i dalje isti standardni jezik (makar – isti u značenju taj, a ne drugi, a ne isti u značenju – takav, a ne drukčiji jezik, kako je govorio Dalibor Brozović, dakle jezik iste „koline“, ali ne i iste „kakvoće“) Brborić odgovara:

Štokavština je isti jezik u rodoslovnom i tipološkom smislu, a da li je ona izvorno, genetski, samo srpska – to se ne bi moglo dokazati, osim ako se kao merilo ne uzme latinska izreka *pars pro toto*. To jest, pošto su Srbi uvek bili ogromna većina u tome idiomu, oni su, po logici navedene izreke, i vlasnici genetskog koda. Međutim, i najmanji deo kamena jeste kamen, pa bi ta logika primenjena na jezik mogla proizvoditi i sasvim drukčije zaključke, važeće barem recentno ako ne i retrospektivno (Brborić 2012 [2001]: 273).

Autor iznosi stav i prema simboličkoj funkciji: „Ko bude radio, na primer, na jezičkom udaljavanju Tuzle i Valjeva, ili Mostara i Dubrovnika, ili Bihaća i Banje Luke – tj. ko bude previše insistirao na simboličkoj funkciji jezika zapostavljajući komunikacijsku – baviće se repovima, u kojima ne prebivaju ni instinkt ni pamet, a ne ljudskim glavama i srcima, u kojima ima mesta i za razum i za osećaj(nost)“ – Brborić 2012 [2001]: 274.

Što se tiče varijantske polarizacije, Brborić ističe da je „gotovo sve istovetno u sve tri varijante njene, nazvane jezicima“ i da mnoštvo svakojakih varijacija omogućuje svakovrsnu, a ne samo etničku/nacionalnu, varijacijaciju jezika (Brborić 2012 [2001]: 275). Autor tvrdi da je srpska strana, ako se izuzmu „pojedini metežnici i ekstremisti“, sasvim nezainteresovana za srpsko-hrvatsko-bošnjačko „glajhšaltovanje“, dobrovoljno ili prisilno, bez obzira na to koliko bi dobrovoljna razvojna konvergencija u pojedinim segmentima standardizacije bila poželjna i korisna za srpsku jezičku kulturu (Brborić 2012 [2001]: 275). S druge strane konstatuje da srpsku jezičku kulturu uznemiravaju mogućći nasrtaji bosanskohercegovačkog unitarizma, kome su skloni pojedini „bošnjački ekstremisti“ i „zasad živahni repovi“ crnogorskog secesionizma. U odnosu na pitanje da li su Hrvati ukrali od Srba jezik Brborić zauzima ovakvu poziciju:

Jedna je stvar, npr., reći da su „Hrvati Srbima ukrali jezik“ (čemu su skloni srpsko neznaštvo i poluznaštvo a pogotovu srpski ekstremizam), a druga je stvar ustanoviti da su hrvatska politika i kultura „preuzele“ Vukov i vukovski model srpskoga književnog jezika, naročito u razdoblju 1892–1901 [...], dodali mu hrvatsku terminologiju, podvrgli ga hrvatskom tipu literarnosti i nazvali ga (i) *hrvatskim jezikom* (Brborić 2012 [2001]: 276–277).

Slično razmišljanje dolazi i u odnosu na Bošnjake.

Jedna je stvar reći da Muslimani, u suštini nikada nesuprotstavljeni Vukovom modelu, kad je zajednički državni projekat propao – što je za sobom povuklo i osporavanje zajedničkoga standardnojezičkog projekta – nisu imali drugog izbora nego da se normalno, a to znači nekonfesionalno, nominiraju. Naravno, jedna je stvar nastojati da se vlastitoj jezičkoj varijanti nađe neophodan (treći) naziv, ni

srpski ni *hrvatski*, a druga je stvar govoriti o tome da pogrešno odabrani naziv „bosanski jezik“, kao „nacionalni naziv jezika“, – „ne podliježe nikakvim naučnim sumnjama, pa čak ni političkim“ (Jahić 1999: 25), kad je on u očiglednom neskladu s odabranim etnonimom (*Bošnjaci*) i potpuno neprihvatljiv, s naukom i bez nauke, za ostale Bosance i Hercegovce, sudržavljane Srbe i Hrvate, čiji je jezik odavno, i u skladu s etničkim, odnosno nacionalnim, opredjeljenjem, normalno – nominiran. Jednostavno, akutni problem jezičkonazivne asimetričnosti izaziva zabunu i nespokoj, a lako je rešiv i na ovim i na širim evropskim prostorima, u našem/našima i drugim evropskim jezicima (Brborić 2012 [2001]: 277).

Tumačenje je blisko tome autor primjenjuje i na Bosnu i Hercegovinu.

Jedna je stvar reći – u Bosni i Hercegovini govore se tri varijante istog jezika, tri bosanska (i hercegovačka) jezika, srpski, hrvatski i bošnjački, a druga je stvar govoriti o *t r i b o s a n s k a j e z i k a , o b o s a n s k o m , h r v a t s k o m i s r p s k o m*. Jedna je stvar reći i napisati da „Jezikom kao sustavom upravljaju lingvističke, a Jezikom kao standardom sociolingvističke zakonitosti“ (Silić 1996), što je inače tačno, a druga je stvar utvrditi da su „‘oduvijek’ [...] hrvatski i srpski bili posebni i različiti, i to ne ovoliko i onoliko, nego potpuno, kao standardni jezici“ (Silić 1996), te tako jednim neopreznim gledištem „potpuno“ – upropastiti celu lingvističku teoriju. Jedna je stvar počinuti grešku – utvrditi lingvonim („bosanski jezik“) pre nego etnonim (*Bošnjaci*), jer je ljudski grešiti – a druga je stvar u u v o d u za GRAMATIKU BOSANSKOGA JEZIKA (Jahić + 2000), ne dati o tome nikakvo razjašnjenje [...] (Brborić 2012 [2001]: 277).

Brborić zaključuje da nije lako živjeti i opštiti u jednojezičkoj trojezičnosti ili trojezičkoj jednojezičnosti, pogotovu u Bosni i Hercegovini (Brborić 2012 [2001]: 278). Na kraju rada autor upoređuje jezičku situaciju na području bivšeg srpskohrvatskog jezika sa djetelinom sa tri ili četiri lista.

U našoj jezičkoj detelini sa tri ili sa četiri jednojezička lista nije se lako snaći ni domaćim sejaćima i kosaćima, a kamoli stranima. O četvrtom činiocu, o četvrtom listu, Crnogorcima, malo sam govorio, ali ne zato što ih malo uvažavam, nego zato što bi trebalo da se oni – i u Crnoj Gori, i u Srbiji, i drugde – trezveno sporazumeju sa svojom kulturnom istorijom kako bi se valjano sućelili sa svojom sadašnjom i budućom opstojnošću i duhovnošću na balkanskoj, evropskoj i planetarnoj vetrometini. Jezik nije jedina, ali jeste svakome značajna odrednica kulturne istorije, kulturne sadašnjice i kulturne futurologije (Brborić 2012 [2001]: 278).

9. Na Simpozijumu časopisa PRIZME „Jezička situacija u Bosni i Hercegovini“, održanom neposredno pred početak građanskog rata u Sarajevu – 26. i 27. aprila 1991, razmotrena su najaktuelnija pitanja jezičke situacije i jezičke politike u BiH. Želja organizatora bila je da izlaganja posluže kao osnova za razrješavanje niza spornih pitanja, posebno onih koja su u to vrijeme pokretana u javnosti. Na simpozijumu su dominirala sljedeća opredjeljenja: **a)** očuvanje zajedničkog standardnog jezika Muslimana, Srba i Hrvata u Bosni i Hercegovini sa konjunktivnom normom, odnosno normom koja će uvažavati jezičke specifičnosti svakog od tih naroda kao standardnojezičke sinonime (uklopljene u jezik kao sistem); **b)** pravo svakoga naroda da svoj jezik naziva imenom koji

njemu najviše odgovara, ali da naziv što iz tog prava proističe ne može potisnuti u službenoj upotrebi naziv dat u USTAVU SRBIH sve dok je postojeća ustavna odredba na snazi, za koju većina učesnika smatra da i nema prihvatljivije alternative; **c)** kritičniji pristup pojmu „ravnopravnost“ kada je u pitanju upotreba pisama, dubletnih termina, gramatičkih oblika i sl., koju ne bi trebalo poistovećivati sa pojmom „ravnopravnost upotrebe“, jer je ovo drugo rezultat i niza ostalih faktora; pravo na izbor ne bi se smjelo pretvarati u obavezu upotrebe (Tošović 2012 [1991]: 71). U srpskim referatima i diskusijama najčešće su doticana sljedeća pitanja: 1. tip jezičkog izraza u Bosni i Hercegovini, 2. ravnopravnost pisama, nacionalna jezička specifičnost i različitost, 4. svrsishodnost proglašenja bosanskog/bošnjačkog kao posebnog jezika (Diskusija 2012 [1991]). U raspravi su učestvovali Tihomir Burzanović, Bogdan Dabić, Nevenka Gošić, Srđan Janković, Milivoj Minović, Miloš Okuka, Miljan M. Todorović, Branko Tošović i kao gost (u svojstvu ministra u Vladi BiH) Dalibor Ostojić, koji je pozdravio skup.

10. Tihomir Burzanović je više govorio o situaciji oko jezika Muslimana, a manje o problemu bosančice (Burzanović 2012 [1991]). On je istakao da pojedine specifičnosti u govornim područjima gdje živi većinsko muslimansko stanovništvo, ali ne samo muslimansko, postoje, ali one nikako ne mogu poslužiti kao osnovica za stvaranje posebnog muslimanskog jezika, jer nema lingvističkih komponenti koje bi izdržale provjeru teorije o posebnom jeziku posebnog naroda (Burzanović 2012 [1991]: 79). Burzanović je takođe tvrdio da postojeća materijalna građa o narodnom govoru i njegovoj istoriji pokazuje da ne postoji nijedna bitna govorna karakteristika koja bi se proglasila isključivo muslimanskom. O jeziku Muslimana rekao je i ovo:

Istorijska je istina da i naši Muslimani čine integralni dio srpskohrvatskog jezičkog područja. Njihov maternji jezik je bio i ostao srpskohrvatski. Tako je bilo juče, tako je i danas, a tako će biti i sutra (Burzanović 2012 [1991]: 79).

Autor priznaje pravo svakog naroda da maternji jezik nazove svojim imenom, ali dodaje da to ne znači da se to mora po svaku cijenu realizovati i u svakom slučaju. „Mišljenja smo da Muslimani neće ništa izgubiti od svoje posebnosti, vjerske i kulturne, ako jezik kojim govore budu i dalje nazivali *srpskohrvatskim* ili *hrvatskosrpskim* bez pretjeranih zahtjeva za posebnim imenom“ (Burzanović 2012 [1991]: 82). Izlaganje je završeno riječima da je nekulturno uvjeravati bilo koga da ne postoji nešto čega stvarno nema. „U našem slučaju riječ je o bosanskom jeziku“ (Burzanović 2012 [1991]: 83).

11. Srđan Janković je analizirao sociolingvističko određenje bosansko-hercegovačkog standardnojezičkog izraza (Janković 2012 [1991]). On je došao do zaključka da u osnovi strukturirane standardnojezičke varijantnosti srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog standardnog jezika leže dva tipa variranja: prvi nazi-

va *varijantnim variranjem*, a drugi *kovariranjem* (Janković 2012 [1991]: 85). Varijantno variranje dolazi kao varijantska opozicija⁸ predstavljena dvjema bipolarizovanim varijantama (istočnom i zapadnom), sa uspostavljenim sistemom varijantnih razlika u obliku dvaju nizova međusobno oponiranih dubletnih parnjaka (*zrak – vazduh, nitko – niko, plijen – plen* itd). Drugi tip se javlja kao „pridruženo (uz prvi tip) *kovariranje*“ na bazi varijantnosti – neutralizacije i eliminisanja varijantne opozicije, a prezentuju ga bosanskohercegovački i crnogorski standardnojezički izraz, koji su u određenom stepenu „međusobno distancirani“. Takav tip Janković naziva *kovarijantom* i to ovako objašnjava: „Budući da je njihovo osnovno obilježje u učešću u formiranju cjelokupne fizionomije varijantne razuđenosti srpskohrvatskog standardnog jezika upravo – kovariranje, i jedan i drugi se terminološki određuju kao kovarijante“ (Janković 2012 [1991]: 85). Autor dodaje još jedan kategorijalni pojam: *varijantoidne jedinice*, koje nisu nosioci supstance varijantne opozicije, već supstance *avarijantnosti* u odnosu na prvi tip variranja. Srđan Janković smatra da se na ova dva tipa variranja zasniva jedinstven reljef varijantne razuđenosti standardne novoštokavštine. Po njegovom mišljenju postoje četiri selekcije standardnojezičkog izraza, međusobno komunikativno kontinuirano povezane, od kojih su dvije izrazito polarizirane (istočna i zapadna varijanta) a druge dvije se odlikuju svojstvenom specifičnom fizionomijom (bosanskohercegovački i crnogorski standardnojezički izraz) – Janković 2012 [1991]: 86. Za njega je osnovno pitanje kako se selekcioniraju varijantoidne jedinice u četiri posmatrane regije, u „četiri naša standardnojezička izraza“ te da li je moguće na podesan način utvrditi zakonitosti prema kojima se uslovljavaju različite selekcije varijantoidnih jedinica u svakom od četiri standardnojezička izraza (Janković 2012 [1991]: 86–87). On nalazi sljedeći odgovor:

U dva od četiri naša standardnojezička izraza, u istočnoj i zapadnoj varijanti, selekcija određenih varijantoidnih jedinica ispoljava sa vrlo upadljivo i opipljivo u obliku izrazite međusobne polariziranosti odgovarajućih izraza u vidu jasno oponiranih varijantnih razlika, koje i konstituišu i naše dvije bipolarizirane varijante: u jednoj (zapadnoj) uvijek se pojavljuju jedni te isti izrazi kao *vlak, kazalište, netko, općina, pjena, lijep, zrak, tvornica, nogomet* itd., a u drugoj (istočnoj) samo njihovi oponirani dubletni parnjaci: *voz, pozorište, neko, opština, pena, lep, vazduh, fabrika, fudbal* itd. (Janković 2012 [1991]: 87).

Autorov osnovi zaključak je da se u bosanskohercegovačkom i crnogorskom standardnojezičkom izrazu varijantoidne jedinice uopšte ne ponašaju u znaku

⁸ On uvodi ovaj pojam pozivajući se na stav Trubeckog da razlike pretpostavljaju opoziciju. Varijantska opozicija „djeluje na odgovarajuće varijantoidne jedinice tako da ih angažuje kao nosioce svoje supstance, dakle supstance varijantne opozicije, stvarajući pri tom sistem dvojno polariziranih dubletnih razlika kao oblikujućeg faktora u fizionimiranju te naše dvije bipolarizirane varijante“ (Janković 2012 [1991]: 87).

dvojne polarizacije kao što je slučaj u istočnoj i zapadnoj varijanti, jer (a) čitav se niz veoma frekventnih varijantno oponiranih dubleta u dvije bipolarizirane varijante (istočnoj i zapadnoj), upotrebljavaju u Bosni i Hercegovini istovremeno i sinonimično (*nogomet – fudbal, tvornica – fabrika, dojam – utisak, zrak – vazduh, organizirati – organizovati, sretan – srećan* itd.), b) u BiH se paralelno koriste varijantoidne jedinice pojedinačne selekcije: čas su oblikom jednake onim iz jedne (zapadne) varijante, kao *vrijeme, vjetar, papir, mrkva* i sl., čas onima iz druge (istočne), kao *kašika, univerzitet, neko, pozorište* uz mogući stupanj pomjeranja (Janković 2012 [1991]: 87).

Slijede dva bitna zaključka: 1) da je u bosanskohercegovačkom izrazu neutralizovana varijantna opozicija („ona je minirana“), a varijantnoidne jedinice prestale su biti nosioci supstance varijantne opozicije, 2) bosanskohercegovački izraz posjeduje na nivou varijantne pojavnosti autentično⁹ bazično svojstvo eliminisanja varijantne opozicije, svojstvo avarijantnosti („Otud varijantoidne jedinice upotrijebljene u bh. izrazu prestaju biti nosioci supstance varijantne opozicije i postaju nosioci supstance avarijantnosti“) – Janković 2012 [1991]: 88. U tome autor vidi principijelnu razliku između bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza i dviju bipolariziranih varijanata (istočne i zapadne). On smatra da je kovariranje bosanskohercegovačkog standardnojezičkog izraza osnovno njegovo obilježje u oblikovanju kompletnog reljefa standardnojezičke varijantnosti (Janković 2012 [1991]: 88), iz čega proizilazi: „Ako su naše dvije varijante konstituisane zakonitošću varijantne opozicije, ove dvije kovarijante su konstituisane zakonitošću avarijantnosti – neutraliziranjem i eliminiranjem varijantne opozicije“.

Srđan Janković rezimira da postoje dvije paralelne ose variranja u varijantnoj razuđenosti srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog standardnog jezika: 1. osa varijantnog variranja, na čijim su krajevima smještene istočna i zapadna varijanta, 2. osa kovariranja, na čijim su krajevima nalazi bosanskohercegovačka i crnogorska varijanta (Janković 2012 [1991]: 88–89).

12. Milivoje Minović je, ustanovio da u okviru proste rečenice u hrvatskosrpskom jeziku (književnom) funkcioniše 25 modela ovih struktura (Minović 2012 [1991]: 94) i da između njih nema nijednog jedinog koji je u „našem polinacionalnom standardu vezan isključivo ili prvenstveno bilo za jednu određenu naciju ili za određenu sociokulturnu sredinu“ (Minović 2012 [1991]: 95).

Jedino, u tretiranom smislu, u okviru proste rečenice u serbokroatistici se u normativnom smislu nejednako gleda na realizaciju npr. *Želi da ga se često pita*, kao

⁹ Ukazivanje na autentičnost nalazimo i na drugim mjestima: „kompletirajuće variranje u vidu dinstanciranih autentičnih selekcioniranja“, „taj standardnojezički izraz predstavlja autentičnu kovarijantu“ (Janković 2012 [1991]: 88). Isticanje autentičnosti nije naišlo na razumijevanje i odobravanje nekih srpskih lingvistika (prije svega, Jovana Vukovića).

varijanta modela *Želi da bude često ipitan* / *Želi da se često pita*. – Sintaksički varijetet *Želi da ga se često pita* jedni lingvisti smatraju da je parapasivna konstrukcija. Inače ta je konstrukcija uobičajena u zapadnoj varijanti sh. standarda. Lingvisti zagrebačke filološke škole ističu da je to jedna od posebnosti zapadne varijante. Ova se konstrukcija čuje i u BiH, ali nije ustanovljena njena distribucija po izričito nacionalnom kriterijumu. U školskoj jezičkoj udžbeničkoj literaturi u našoj sredini ova se konstrukcija ne određuju kao normativna (Minović 2012 [1991]: 95).

Što se tiče složene rečenice, u hrvatskosrpskom standardu funkcioniše 22 semantičko-strukturna tipa složenih bipredikativnih rečenica nezavisnog i zavisnog odnosa, sa svojih 175 podtipova (Minović 2012 [1991]: 95), ali bez bilo kakve varijantske polarizacije. U bogatstvu vezničkih i poluvezničkih sredstava autor je našao zanemarljivo malenih broj vezničkih sredstava koja su nacionalno markirana tipa: *ter* (= *te*), *dočim* (= *dok*), *jerbo*, *bo*, *ako prem* (*prem ako*, *te i kamo*).

Većina ovih sredstava (sva osim *kamo*) danas su arhaična i u zapadnoj varijanti, i služe kao stilaska rezerva za odgovarajuće okolnosti. Veznik *kamo* (ovdje samo u vezničkoj funkciji interpretiran) u hrvatskosrpskom jeziku upotrebljava se u alternaciji s veznikom *kuda* samo u jednom značenju ovoga drugoga: u označavanju pravca, cilja (npr. *Idem kamo/kuda su me poslali*). Razlika *kamo/kuda* u označavanju pravca, cilja potiču od različite upotrebe ovih sredstava kao upitnih priloga (uporedi: *Kamo ideš?* – *Kuda ideš?*) – Minović 2012 [1991]: 95.

Autor zapaža razlike u upotrebi *šta/što* u vezivanju pojedinih tipova zavisnih rečenica, i to objašnjava razuđenošću sintaksičkog sistema u domenu složene rečenice „u vezi s nacionalnim momentom“.

Naime na srpskohrvatskom jezičkom području u jednim govornim zonama varijetetom *šta* pita se za predmete (npr. *Šta si mi kupila?* – pita dijete majku), a varijetetom, odnosno prilogom *što* (pored *zašto*) pita se za uzrok (npr. *Što/zašto nisi došao?*). Odlika zapadne varijante sh. standarda u tome je da se govornici najčešće ne služe varijetetom *šta*, već za predmete pitaju varijetetom *što*, a za uzrok upitnim prilogom *zašto* (npr. *Što si mi kupila?* – *Zašto nisi došao?*). Ovakva upotreba varijeteta *šta/što* nacionalno je markirana. Pokazane razlike u izražavanju upitnog značenja navedenim jezičkim sredstvima reflektuju se po nacionalnoj liniji i u BiH. Uspostavljanju stabilnih odnosa u ovom smislu u BiH smetaju tri faktora: a) što se u narodnim govorima u BiH uglavnom za predmete pita *šta*, a za uzrok varijetetom *što* i *zašto*; b) što dolazi do teškoća u komunikaciji (ukrščaju se značenja, uporedi: *Što si mi to kupio = šta?* i *zašto?*) i c) postojanje u BiH Muslimana kao najvećeg broja govornika našim jezikom u ovoj sredini (Minović 2012 [1991]: 97).

Milivoje Minović ističe da u BiH preovlađuje upotreba varijeteta *šta* kao vezničkog sredstva u vezivanju objekatskih rečenica i ukazuje da takva upotreba odlikuje narodne govore i usmenu komunikaciju.

Varijetet *što* upotrebljavaju oni pisci u BiH koji se dosljedno služe zapadnom varijantom. Međutim, kod tih pisaca može se naići na varijetet *šta*, i to u okolnostima

u kojima je njegova upotreba obična u BiH, dakle iz određenih umjetničkih ili drugih razloga (Minović 2012 [1991]: 97).

Autor izvlači dva zaključka: 1. zakonitosti koje vladaju u sintaksičkom sistemu srpskohrvatskog jezika nisu jednonacionalne i uskoregionalne pa ne podliježu posebnom uticaju funkcionisanja jezika u pojedinim sociokulturnim sredinama, 2. gramatički sistem „našeg jezika“ je sistem jednog jezika, bez obzira na to kako se on želi zvati (Minović 2012 [1991]: 100).

13. Miljan M. Todorović je analizirao (ne)ravnopravnost pisama u BiH (Todorović 2012 [1991]). Autor je razmotrio procese koji su se odvijali od Mostarskog savjetovanja 1973, ukazao na ono što se izmijenilo za sedamnaest i po godina i došao do dva zaključka: 1. da je ravnopravnost pisama u BiH sada mnogo veća, 2. da cirilica nije preživjelo pismo koje može ići u istoriju, nego bi moralo biti u bosanskohercegovačkoj praksi ravnopravno s latinicom. Najveći dio analize posvećen je stanju u Mostaru.

14. U diskusiji tokom Simpozijuma Prizme srpski izlagači su zastupali sljedeće stavove (prema redosljedu kako su nastupali). **Srđan Janković** se usprotivio stavu Muhsina Rizvića da bi trebalo ukinuti književnojezičku politiku, kao što je 1952. godine ukinuta književna politika (Diskusija 2012 [1991]: 109), ali je smatrao da je treba redefinisati. Pri tome „četiri principa književnojezičke politike u BiH ni po koju cijenu ne treba mijenjati“ (Diskusija 2012 [1991]: 110). Jankovićevu poziciju je podržala **Nevenka Gošić**, ističući da mora postojati neka književnojezička politika (Diskusija 2012 [1991]: 110) i zalažući se za nešto drugo: „[...] moja bi ovdje bila želja za nekim novim ne dokumentom, nego stavom sarajevskih lingvista, bosanskohercegovačkih lingvista koji se slažu sa dosadašnjim nekim jezičkim principima koji su kod nas bili sprovedeni, eventualno sa nekim izvjesnim njihovim dograđivanjima“ (Diskusija 2012 [1991]: 111). **Miloš Okuka** je zamjerio organizatorima što su „nametnuli jednu političku temu“ budući da *situacija* nije lingvistički termin te stoga organizatori „donekle snose ovu odgovornost i rizik u koji su upali“ (Diskusija 2012 [1991]: 111). **Srđan Janković** je precizirao da je suština jezičke tolerancije u sljedećim načelima: 1. treba biti prirodan („govoriti i upotrebljavati jezik koji je prirodan tvoj jezik, koji si ti izgrađivao, kultivirao, razgranjivao da dobiješ jedan svoj fini izvajani idiolekt“, 2. treba biti kulturni („shvatiti da i onaj drugi ima isto tako svoj idiolekt koji se razlikuje od tvoga, da on isto tako ima svoj kultiviran izraz i sve će biti riješeno“) – Diskusija 2012 [1991]: 112. On je bio pristalica dvostruke verifikacije jezičke norme (od strane lingvista i od strane društva) i zalagao se da se pomogne novoj vlasti u zauzimanju adekvatne pozicije. **Branko Tošović** je reagovao na diskusiju Muhsina Rizvića i ponovo da se do krajnosti potencira ravnopravnost jezičkih izraza, pod kojom se obično podrazumijeva nacionalna ravnopravnost, što ponekad u ovako nacionalno i vjerski izmiješanoj sredini dovodi do apsurdna, zanemarujući činjenicu da postoji slojevitost u samoj ravnopravnosti (nacionalna, funkcionalna, komunikativna,

formalna...). Po njegovom mišljenju, idealno bi bilo kada bi postojala apsolutna ravnopravnost. „Međutim, da li mi možemo imati tu apsolutnu ravnopravnost u situaciji kad imamo tri naroda (da ne spominjemo ostale) i različite jezičke izraze“ (Diskusija 2012 [1991]: 113). Što se tiče primjedbe Miloša Okuke da *jezička situacija* nije jezički termin, odnosno da se radi o nametanju jezičkih tema, Tošović je podsjetio da skup koncipiran sociolingvistički, a ne intralingvistički i da je *jezička situacija* sociolingvistički termin koji se razrađuje u sociolingvistici (između ostalog i *tipologija jezičkih situacija*) pa se može naći u svakom priručniku iz ove oblasti (Diskusija 2012 [1991]: 113). U nastavku rasprave **Miloš Okuka** je govorio o problemu vezanom za naziv *bosanski jezik* i njegovu upotrebu krajem XIX vijeka, dodavši da je apsolutno pogrešna Beričava tvrdnja da je izraz *bosanski* inovacija austrougarske vlasti (Diskusija 2012 [1991]: 115). **Srđan Janković** se potpuno složio s Milošem Okukom. Milan Vasić se osvrnuo na diskusiju oko naziva jezika i istakao da se lično susretao sa masom istorijskih dokumenata i kad je riječ o nazivu jezika u BiH, nije svejedno o kojoj se Bosni govori: o Bosni bana Kulina, Kralja Tvrtka ili bosanskom pašaluku.

„To nije svejedno s obzirom na strukturu stanovništva i na promjene do kojih je u toj strukturi dolazilo. Kao što znate, Tvrtkova Bosna se preteže otprilike od Drine do Vrbasa, do Jajca, *deset dana hoda* tamo se kaže. Tvrtkova Bosna zahvata znatan dio Srbije i znatan dio Hrvatske. Bosanski pašaluk je još veći: ide od istočnih granica nekadašnje Srbije, od Kosovske Mitrovice, nekadašnje (ja kažem davne Srbije) pa duboko u Hrvatsku. Sve ćete vi nazive o kojima vi danas ovdje govorite u istorijskim dokumentima istorije naći. Sve. Spominje se *srpski*, spominje se *bosanski*, u turskim dokumentima spominje se *srpski*, *bosanski* ili *srpski*, *srpski*, *bosanski*, i to imate. {...} tako u turskom {...} ima i *hrvatski*, kako gdje, kako kada. Mislim ne bi trebalo puno politizirati stvar. Ponekad se stiče takav utisak“ (Diskusija 2012 [1991]: 115).

U diskusiji o grafijskoj ravnopravnosti **Srđan Janković** je rekao da nema dileme o tome da li treba ili ne oba pisma čuvati (Diskusija 2012 [1991]: 119). **Nevenka Gošić** se osvrnula na referat Tihomira Burzanovića ukazavši na nekoliko njegovih grešaka u izlaganju. Ona je govorila i o nazivu *bosančica*, istakavši da su ćirilica i bosančica isto pismo, iako neki tvrde su to različite grafije (Diskusija 2012 [1991]: 120). Za nju termin *bosančica* je problematičan, prije svega, što ne označava uvijek isti tip pisma, dodavši da je „pojam *bosančica* praktično nastao u ono isto vrijeme kad je nastao i pojam *bosanskog jezika* u vrijeme austrougarske, a prije toga se ono zvalo različitim nazivima“ (Diskusija 2012 [1991]: 120). Reagujući na neke kritike upućene na račun njegovog referata **Tihomir Burzanović** je naglasio ne treba negirati „nešto što uspješno egzistira, na račun neke istorijske pojave koju će sa vama doći“ (Diskusija 2012 [1991]: 121). Iz tih razloga je i rekao da će i dalje postojati srpskohrvatski – hrvatskosrpski jezik. Što se tiče nastojanja da Muslimani dobiju svoj jezik, on duboko poštuje taj narod kao jedan specifičan entitet, sasvim je „ispravno“ tra-

žiti da se ima svoj jezik, ali insistira da se u postupku koji Muslimani pokreću mora znati određeni red i jasna metodologija. Miljan Todorović je istakao da sâm nastoji da stoprocentno realizuje ravnopravnost latinice i ćirilice, ali mu smeta što ne postoji normalna zastupljenost ćirilice u nekim sredstvima javnog informisanja, odnosno „njena nekad nezastupljenost uopšte“ (Diskusija 2012 [1991]: 122). Skup Prizme pozdravio je **Velibor Ostojić** u svojstvu ministra i u ime Vlade Bosne i Hercegovine. U kraćem obraćanju naglasio je da je došlo vrijeme kada treba nauka da dođe na svoje i da više ne sluša politiku.

I jedna od naučnih disciplina o kojoj je ovdje riječ treba da učini jedan veliki posao, koji je sad toliko ispolitizovan i da toj politici otkloni ili oduzme sva prava da se miješa tamo gdje joj nije mjesto. Ja se nadam da ćete zaista konačno jednom vi, jezički stručnjaci, razriješiti taj čvor, ne samo oko običnih marginalnih pitanja u vezi sa jezikom i lingvistikom, nego dublje i šire. I zato vas molim: nemojte biti više diskretni. I nemojte više biti bojažljivi. I nemojte više očekivati da vam se naređuje ili da se susprežu vaše misli, nego, naprotiv, dajte da i ova naučna disciplina krene malo brže, malo ekstenzivnije, malo agresivnije (Diskusija 2012 [1991]: 116).

15. Sa srpske strane objavljen je 1988. prvi srpsko-hrvatski razlikovni rječnik (drugo izdanje izašlo je 1994). Autor je bio publicista **Jovan Ćirilov**. Njegov rečnik bavi se varijantama književnog jezika u Hrvata i u Srba. Ćirilov polazi od činjenice da su srpski i hrvatski jezik jedan jezik i da srpskohrvatski ili hrvatskosrpski ima više varijanti.

U ovom rečniku samo su konstatovane razlike, nijanse, promene, osmotska kretanja u dvema varijantama, hrvatskoj i srpskoj, zapadnoj i istočnoj, ostavljajući vrata sirom otvorena za nova bogaćenja. Bosna i Hercegovina, čija bi se varijanta mogla ispisati posebnim rečnikom, svojom jezičkom tolerancijom i činjenicom da u njoj zajedno žive Srbi, Hrvati i Muslimani, kao da je stvorena kao prostor na kome se varijante mešaju, prožimaju, kristališu i bogate u novu varijantu, koja je mnogo više zajednička, sa svojim specifičnostima, koje se naglašavam, ne svode na turcizme, mada su na tom prostoru oni veoma živi i slikoviti (Ćirilov 2012 [1988]: 135).

On ističe da ovim rječnikom nije želio da povlači demarkacionu liniju između „varijanti našeg jezika kojim se služe Srbi i Hrvati niti je želio da „pospeši osmozu između varijanti, koja je u toku, ne iz političkih, već iz lingvističkih i kulturnoistorijskih razloga“. Njegovo djelo, kako sam kaže, nema pretenziju da bude naučno, već je to jedan autorski rječnik, svjedočanstvo savremenika o stanju varijanti u tom trenutku. Ovaj publicista nije imao namjeru da pobroji sve „reči varijanti“, jer su izostavljeni rjeđi termini iz nauke, većina zastarjelih reči (što je značajna koncepcijska razlika u odnosu na hrvatske razlikovne rječnike), osim kada se ponovo upotrebljavaju, kao i većina sleng-izraza. Autor je ograničio tipološka ponavljanja time što nije navodio sve izvedenice kod glagola, imenica, pridjeva, glagolskih imenica i priloga (uzeta je ona vrsta riječi koja se najčešće upotrebljava). Semantička tumačenja su davana najčešće kada u drugoj varijanti nije bilo odgovarajuće riječi. Autor posebno

ističe da njegov rječnik ni u kom slučaju nije usmjeren na to da postane priručnik za „prevođenje“ varijanti niti da propisuje šta je pravilno u jednoj varijanti, a drugoj nije. Naprotiv, urađen je rječnik sinonima (što je potpuno u suprotnosti stavovima Petra Guberine, Kruna Krstića i Vladimira Brodnjaka, koji su negirali srpsko-hrvatsku sinonimiju, što su kasnije preuzeli drugi hrvatski lingvisti). „Reči *kruh* i *hleb*, *dojam* i *utisak*, na primer, nisu prevodi istih pojmova, već bogatstvo jednog razuđenog jezika, u kome su se različite varijante sačuvala u raznim krajevima“ (Ćirilov 2012 [1994]: 133). U drugom izdanju Jovan Ćirilov iznosi sljedeću procjenu:

Odvojeni granicom, ratom i hipotekom svake vrste, u najnovijim odnosima Hrvata i Srba nesumnjivo neće biti neposrednog uzajamnog uticaja jednih na druge. Razlike će postajati sve veće, ali u dogledno vreme ove dve varijante, hrvatska i srpska, neće postati dva jezika (Ćirilov 2012 [1994]: 138).

i dodaje da nije za vještačke barijere niti za nasilno spajanje varijanata.

16. Pavle Ivić konstatuje 1995. godine da je raskinuto, „ne našom voljom“, jezičko jedinstvo sa Hrvatima i Muslimanima, čime je otpala potreba za jezičkom politikom koja čuva to jedinstvo; istovremeno je aktuelizovano pitanje jezičkog jedinstva među samim Srbima (Ivić 2012 [1995]: 139). U odnosu na ideju da se hrvatsko distanciranje od srpskog neutralizira preuzimanjem svega što se sa hrvatske strane uvede on umjesto komentara navodi ovakav slučaj: „Jedan od najistaknutijih hrvatskih jezikoslovaca, na moje pitanje šta bi oni učinili ako bi Srbi kojim čudom u celini usvojili njihov jezički tip, sa svim novoizmišljenim i iz groba iskopanim ‘osebujnim’ rečima, odsečno mi je odgovorio: ‘Mi bismo onda morali izmisliti neke nove razlike!’“ (Ivić 2012 [1995]: 139). Ivić ukazuje da se u takvoj situaciji djelovanje sa srpske strane sve više svodi na spasavanje jezičke bliskosti sa Srbima zapadno od Drine, „koji su u pogledu jezika bili taoci onih koji su vladali Hrvatskom, odnosno Bosnom i Hercegovinom“ (Ivić 2012 [1995]: 139). On smatra da su Hrvati vodili jezičku politiku „pametnije ili bar s više sreće nego Srbi“:

Tokom 19. veka oni su postepeno objedinili svoj književni jezik. U prethodnom periodu katolici srpskohrvatskog jezika pisali su raznim dijalektima, ikavskim, ekavskim i ijekavskim. Novostvoreni književni jezik bio je štokavski i ijekavski, mada je ijekavaca među katolicima bilo daleko manje nego ikavaca ili ekavaca. Nosioci hrvatske jezičke politike nisu se obazirali na teškoće koje ijekavica stvara onima kojima ona ne predstavlja maternji govor. Novi zajednički književni jezik uspešno je ujedinio katolike u hrvatsku naciju i, baš zato što je bio na vukovskim osnovama i kao takav bliži prosečnome srpskom narodnom govoru nego hrvatskom, poboljšao je političke šanse Hrvata u predelima gde su se njihovi interesi ukrštali sa srpskim, pored ostalog u Bosni i Dubrovniku. Uz to je usvajanje književnog jezika bliskog Srbima u Hrvatskoj otklonilo opasnost da oni na podlozi jezičke posebnosti izgrade svoju kulturnu autonomiju. Tako je stvorena čudna asimetrija, na štetu Srba: ijekavski književni jezik kod Hrvata, muslimana i u zapadnoj grani srpskog naroda, a ekavica kod ostalih Srba. To je dalo povoda da

hrvatski nacionalisti, među njima i neki od najistaknutijih hrvatskih lingvista, počnu govoriti kako je ijekavica hrvatska, a ekavica srpska, svojatajući time sve one koji se služe ijekavskim književnim jezikom (Ivić 2012 [1995]: 141).

Autor posebno potencira potrebu srpskog jedinstva i podržava ideje koje su s tim u vezi potekle uz Republike Srpske (uvođenje ekavice).

Rat u Bosni i Hercegovini, koji je po sebi užasna nesreća, imao je i pozitivnih posledica. Učvrstio je među tamošnjim Srbima svest o potrebi srpskog jedinstva i probudio uspavane energije. Ujedinjenje Srba, ali potpuno, ne samo političko već i privredno, kulturno, jezičko, postalo je ideal naroda koji je shvatio da mu nema opstanka bez oslonca na maticu istočno od Drine. Samo u takvim izuzetnim prilikama bilo je moguće ono što je učinjeno u Republici Srpskoj. Reč je o jedinstvenoj istorijskoj šansi. Doduše, u samoj Srbiji, čija sloboda nije neposredno ugrožena, nije bilo te neodoljive plime čežnje za integracijom. Reagovanje javnosti bilo je podeljeno. Možda je i bolje što je tako. Nikako ne bi bilo dobro da je inicijativa potekla odavde. Ovako, niko ne može reći da je iz Srbije nešto nametnuto Republici Srpskoj (Ivić 2012 [1995]: 142).

Po njegovom mišljenju protivljenje uvođenju ekavice „poteklo je manje iz racionalnih pobuda, a više iz nerazumevanja ili prirode odbojnosti prema krupnim, prelomnim novinama“ (Ivić 2012 [1995]: 142). Smatrao je nerealnim strah da usvajanje ekavskog jezičkog standarda znači odricanje od narodne i umjetničke književnosti stvarane u ijekavici.

17. Pavle Ivić konstatuje da postoje više razloga za neriješene stvari u pogledu jezičke norme, a prije svega sputavanje zajednice sa Hrvatima, koja to u stvari nije bila jer je „trebalo stalno voditi računa da se ne udaljavamo od njih da ne bismo narušavali to tobožnje jedinstvo“, što je vezivalo ruke: „[...] bili smo u državnoj zajednici sa Hrvatima i ništa nismo mogli početi sami, da ne bismo narušavali jedinstvo, a nismo mogli ni zajedno s njima jer oni nisu bili za saradnju“ (Ivić 2012 [1998]: 203, 204).

Do sada smo, negujući srpski jezik, morali stalno misliti i na Hrvate, a naročito na Srbe koji su živeli tamo, da se ne udaljavamo suviše od njih. Sada Hrvati s nama više nisu u zajednici, a Srba tamo praktično jedva ima. Ima mnogo gramatičkih pitanja gde treba tačno utvrditi šta je pravilno, a šta nije. Tu su, dalje, pitanja izgovora književnog jezika, i mnoga druga pitanja u velikom kompleksu jezičkog standarda (Ivić 2012 [1998]: 203).

Autor tvrdi da je odnos Hrvata prema jezičkom jedinstvu bio politički motivisan i da je imao dvije faze: približavanje i udaljavanje.

Naime, dok nije bilo Jugoslavije kao države, tendencija je bila približavanje. Kad je stvorena jugoslovenska država, počelo je udaljavanje. U stvari, radilo se o političkim stavovima o jugoslovenskoj državi, njenom stvaranju, odnosno održanju (Ivić 1998: 204).

Ivić priznaje ono što su Hrvati često isticali: da su oni imali tradiciju štokavskog jezika, ali taj štokavski nije dobro odgovarao njihovim tadašnjim potrebama (Ivić 2012 [1998]: 205). Krajem prošlog vijeka, nastavlja on, jezičko

približavanje Hrvata Srbima bilo je uglavnom završeno bezuslovnim usvajanjem gramatičkog sistema pravopisa Vuka Karadžića, ali su u leksici ostale razlike, na čemu je počivala različitost dviju varijanata srpskohrvatskog književnog jezika. Međutim, čim je stvorena Jugoslavija, ciljevi hrvatske politike su se promijenili: „Oni su ušli u Jugoslaviju da bi se otresli Austrije i da bi se oslobodili odgovornosti za učešće u ratu na strani pobeđenih [...]“ – Ivić 1998: 205. Već između dva rata Hrvati su pošli linijom narušavanja jezičkog jedinstva, da bi se poslije Drugog svjetskog rata stvar ponovo primirila za izvjesno vreme. I tada su Srbi učinili jednu grešku: „grupa dobronamernih Srba među komunistima predložila je da se donese zajednički pravopis, da se poradi na zajedničkoj terminologiji, da bude i zajednički rečnik na kome bi trebalo da sarađuju Matica srpska i Matica hrvatska“ (Ivić 2012 [1998]: 206). Međutim, umjesto realizacije dogovorenog došlo je natezanja oko zajedničkog pravopisa koje je trajalo šest godina, akcija oko terminologije je sasvim propala, a rad na rečniku je dospio do drugog toma od šest planiranih.

18. Ranko Bugarski je 1996. napisao rad pod naslovom JEZIČKE RAZLIKE (Bugarski 2012 [1996]). U njemu je istakao da pojam jezičkih razlika korelira sa komplementarnim pojmom jezičkih sličnosti tako što razlike ukazuju na ograničenja sličnosti, i obrnuto, sličnosti se sagledaju kao ograničenja razlika te dodaje: „Svi prirodni jezici u nečemu su slični, i po tome su svi oni jezici; istovremeno, svi prirodni jezici se u nečemu drugom razlikuju, i po tome su svi oni različiti jezici“ (Bugarski 2012 [1996]: 149). Autor smatra da se jezičke razlike manifestuju kako u jeziku tako i u govoru, pri čemu u napetosti između ova dva vida jezičkih pojava dolazi do uzajamnog djelovanja i djelimične neutralizacije (Bugarski 2012 [1996]: 150). Predstavnici različitih dijalekata, sociolekata ili standardnih varijanti srpskohrvatskog (danas zvanično: srpskog i hrvatskog) mogu da se međusobno udaljavaju ili približavaju putem divergentnog odnosno konvergentnog prilagođavanja. „Slučaj divergentnog prilagođavanja imamo kada neko svoj govor podešava prema govoru sagovornika, ali tako da bi se od njega što više razlikovao, dok je kod konvergentnog prilagođavanja reč o podešavanju u pravcu govora drugog“ (Bugarski 2012 [1996]: 150). Bugarski smatra da treba razlikovati unutrašnje razlike između jezičkih sistema od spoljašnjih razlika, koje proističu iz sociolingvističkog statusa pojedinih jezika (a koji određuju činioci kao što su broj, razmještaj i uticaj govornika, pismenost i standardizacija, funkcionalna razuđenost, etnička, regionalna, nacionalna ili internacionalna upotreba, prestiž itd.). Osim toga, međujezičke kao i unutarjezičke razlike asociraju se, putem simboličke funkcije jezika, sa etničkim, nacionalnim, konfesionalnim, profesionalnim, statusnim i drugim društvenim razlikama (Bugarski 2012 [1996]: 150). On smatra da je pogrešno pitanje da li su jezičke razlike dobra ili loša stvar:

Jezičke kao i druge razlike su tu, s nama i među nama, i tako će i ostati, a pravo pitanje jeste kako se prema njima valja odnositi da bi se iz njih izvukao maksi-

mum pozitivnog uz redukciju njihovog negativnog dejstva (naročito u smislu ometanja komunikacije među ljudima). Osnovno je da se izbegavaju šematski određene krajnosti, dogmatski stavovi, kao i neprimerena ideologizacija i politizacija. Od govornika brojčano malih jezika često se može čuti da su razlike dobra stvar koju treba po svaku cenu očuvati, dok su predstavnici najvećih jezika pre skloni da veruju kako su one zapravo loša stvar, i da ih otuda valja nivelisati. Ovo je samo jedan vid poznatog nesklada između manjinskog stanovništva, zabrinutog za sopstveni identitet, i većinske pozicije samozadovoljstva i neugroženosti koja sebi dozvoljava indiferentan odnos prema nepovoljnom položaju drugih. Ali ekstrem prvog gledišta lako vodi u jezičku getoizaciju, a drugog – u jezički imperijalizam; stoga je neophodan razuman kompromis, koji nikada nije unapred dat i očigledan nego se uvek mora strpljivo tražiti (Bugarski 2012 [1996]: 152).

U vezi sa tumačenjem srpskohrvatskog kao policentričnog jezika Ranko Bugarski tvrdi da, koliko zna, nigdje u svijetu ne postoje dva – a još manje tri – idioma sa tolikim stepenom istovetnosti koji bi se lingvistički tretirali kao zasebni jezici (Bugarski 1997: 39).

19. Ranko Bugarski razmatra i problem jezičkog identiteta i poput Radoslava Katičića (koji je razlikovao njegove tri vrste: 1. opisni ili tipološki, 2. genetski ili rodoslovni, 3. vrijednosni (jezik kao nosilac vrijednosti, Katičić 1986) izdvaja iste tipove, ali ih drugačije naziva: 1. strukturalni (kakav je), 2. genetski (kako je nastao) i 3. sociolingvistički (kako se vrednuje) identitet (Bugarski 2002). Strukturalni i genetski suštinski „još uvek govore“ o jedinstvu, ali treći aspekt – vrednovanje (kad je u pitanju bivši srpskohrvatski jezik) ubrzava diversifikaciju (Bugarski 2002: 18)*. Bugarski predlaže još jednu podjelu – na „jaki“, „srednji“ i „slabi“ identitet (Bugarski 2002: 12).

20. Isti autor ističe da je srpskohrvatski, kao najveći jezik zemlje, služio kao važan činilac i simbol konstrukcije, dekonstrukcije i rekonstrukcije jugoslovenske države (Bugarski 2012 [2004]: 439). Razvoj događaja u vezi sa ovim jezikom autor dijeli u tri faze. U fazi 1 između kraja XIX i sredine XX vijeka srpski i hrvatski sjedinili su se obrazujući zajednički književni standard, srpskohrvatski, što je učinjeno „dogovorno“, pod geslom „stvorimo Jugoslaviju“. U fazi 2 između 1965. i 1995. ovaj zajednički jezik (koji nikad nije bio istinski unificiran nego su se u njemu profilisale nacionalno-teritorijalne varijante) rastao se „razdorno“ u znaku parole „razorimo Jugoslaviju“.

Dva izvorna konstituenta, srpski i hrvatski, najpre su se odvojila, da bi im se potom pridružili novoprolašeni bosanski (B) i potencijalni crnogorski (C), pri čemu je ovaj drugi obeležen tačkicama i zagradama kao oznakom ovakvog statusa. Drugim rečima, ove „frakcije“ srpskohrvatskog su se dogovorile o razdoru – to jest, da svaka krene svojim putem (Bugarski 2012 [2004]: 440).

U fazi 3 varijante standardnog srpskohrvatskog paralelno napreduju u svojoj novoj ulozi zasebnih nacionalnih standarda, većinom sa samopouzdanjem a uz pokušaje crnogorskog da se usput otarasi svojih tačkica i zagrada. „Ovo se odvija ‘novodogovorno’, potvrđujući dogovor o razdoru i uz podršku

postjugoslovenskim državama u njihovoj novoizgradnji“ (Bugarski 2012 [2004]: 440).

Na pitanje ima li još uvijek srpskohrvatskog jezika Bugarski odgovara da je ono dosta složeno i ne dopušta prost i odrešit odgovor tipa „da“ ili „ne“, već se mora postaviti na više nivoa, pri čemu autor izdvaja dva: političko-simbolički i lingvističko-komunikacijski. Na pravnoj ravni srpskohrvatski jezik više ne postoji, a na drugoj je još uvijek moguće o njemu govoriti.

U ravni koju nazivam političko-simboličkom takav jezik više ne postoji, pošto su njegovi dvočlani nazivi zamenjeni jednočlanim u ustavnim i zakonskim dokumentima svih postjugoslovenskih država, gde srpski, hrvatski i bosanski sada funkcionišu kao važni simboli njihove političke suverenosti i nacionalnog identiteta njihovog većinskog stanovništva. Međutim, u ravni koju označavam kao lingvističko-komunikacijsku još uvek je legitimno govoriti o srpskohrvatskom kao jednom entitetu. Naime, opšte je poznato da su lingvističke razlike između jezika čija je posebnost sada priznata male i često nepostojeće, što obezbeđuje da komunikacija između prosečno obrazovanih govornika iz, recimo, Zagreba, Beograda i Sarajeva teče isto toliko glatko kao i ranije (Bugarski 2012 [2004]: 440–441).

Stvari se po autorovom mišljenju komplikuju ako se u razmatranje uključi i treća ravan – sociopsihološka, koja se tiče osjećanja, stavova i prakse samih govornika i naziva svojih maternjih jezika. Kao poslednju ravan Bugarski ističe međunarodnu nauku, koja sa valjanim razlozima nastavlja da operiše pojmom srpskohrvatskog jezika. Analiza se nastavlja ovakvim razmišljanjima:

Moglo bi se, dakle, reći da istovremeno imamo na sceni jedan jezik i tri jezika, zavisno od stanovišta – pojednostavljeno, jedan lingvistički jezik u obličju triju političkih jezika. A ceo spor ionako zapravo iščezava čim se setimo da, generalno govoreći, nema oštarih granica između jezika i jezičkih varijeteta, što veoma otežava raspravu o tome da li je srpskohrvatski jedan jezik ili nije, i da li su njegovi administrativni naslednici samo njegove varijante ili pak odeliti premda blisko srodni jezici (Bugarski 2012 [2004]: 441).

Bugarski konstatuje da su hrvatski, a u manjoj mjeri bosanski, podvrgnuti svojevrsnom lingvističkom inženjeringu sa ciljem da se učine vidno različitim i međusobno, a u prvom redu od srpskog. „Hrvatski se udaljava relativno brzo zamenjivanjem ‘srbizama’ i internacionalizama hrvatskim regionalizmima, arhaizmima i neologizmima, dok se bosanski odvaja sporije i u drugom pravcu, naglašavanjem svog orijentalnog nasleđa“ (Bugarski 2012 [2004]: 442). U to vrijeme postaje aktuelna tema šta će dalje biti, posebno da li će se razlike povećavati. Na pitanje šta se može očekivati u budućnosti Ranko Bugarski odgovara:

„Ne upuštajući se ovom prilikom u spekulacije [...] samo ćemo primetiti kako u slučaju planiranja hrvatskog, bosanskog, a potencijalno i crnogorskog jezik postoji implicitna tendencija ka rastućoj autonomiji, tj. potvrđenom jezičkom statusu. Možemo pretpostaviti da bi se u odsustvu drukčijih

silnica ovo izvelo stapanjem zasad odvojenih gore pomenutih ravni posmatranja, čime bi potomci srpskohrvatskog mogli da postanu jasno odeliti standardni jezici po bilo kojem kriterijumu, dok bi se njihov predak, ne više govorljiv, povukao u maglovitu pozadinu kako nekakav 'protosrpskohrvatski' u genetskom smislu" (Bugarski 2012 [2004]: 442).

Datu problematiku autor smješta i u Klausov model u kome se razlikuju Abstand jezici (jezici na odstojanju) i Ausbau jezici (jezici po oblikovanju). Prvi su idiomi sa prihvaćenim jezičkim statusom na osnovu strukturalne distance, čija se autonomija otuda podrazumijeva, a drugi su idiomi sa nastajućim jezičkim statusom na osnovu elaboracije, čijoj autonomiji se tako teži (Bugarski 2012 [2004]: 442). Autor objašnjava da su u susjedstvu južnoslovenskih jezika mađarski, albanski i grčki jezici na odstojanju (Abstand), kako međusobno tako i prema ovim slovenskim idiomima, dok su svi južnoslovenski jezici kao i većina evropskih standardnih jezika oblikovani jezici (Ausbau) po porijeklu, „budući izgrađeni od svojih dijalekatskih osnova na takav način da vidno odudaraju od svojih potencijalnih takmaca“ (Bugarski 2012 [2004]: 443). Bugarski smatra da su srpski i hrvatski u uzajamnom Ausbau odnosu (jer je u najmanju ruku moguće tvrditi da su oni zapravo isti jezik), ali bi se slovenački lako mogao ocijeniti u Abstand odnosu prema njima, pošto niko ne bi rekao da je on isto što i srpski, hrvatski ili srpskohrvatski. Međutim, „Klos je naveo srpskohrvatski kao primer policentričnog standardnog jezika, što je u vreme kada je on pisao bilo mahom prihvaćeno gledište – a ovu kategoriju ostavio je po strani od svoje dihotomije Abstand/Ausbau (njegov glavni primer ovog drugog bio je slučaj češkog i slovačkog)“ – Bugarski 2012 [2004]: 443.

Iz ovoga slijedi konstatacija da je distinkciju Ausbau – Abstand teško napraviti kada je riječ o slovenskim jezicima (o čemu je pisala Olga Mišeska Tomić). Po mišljenju Ranka Bugarskog stvar se komplikuje time što se u literaturi o planiranju jezika ne pravi sistematska razlika između dva konceptualno i operacionalno odjelita tipa oblikovanja – jednog od dijalekatske baze a drugog od već postojeće standardnojezičke osnove, gdje se dva ili više standardnih jezika izgrađuju od varijanti zajedničkog standarda.

Pošto se često termin *Ausbau* upotrebljava uopšteno i nedovoljno izdiferencirano, Bugarski je, polazeći od sudbine srpskohrvatskog, pokušao da Klosove uvide osavremeni preformulisanjem njegove izvorne klasifikacije.

Predlog se sastoji u tome što bi se termin *Ausbau* rezervisao za prvi pomenuti tip – na primer, za slovenački standard koji izrasta iz dijalekatskog materijala što mu leži u osnovi. A za drugi tip – na primer, za srpski i hrvatski kao standardne jezike koji se razvijaju iz varijanti standardnog srpskohrvatskog – predložili bismo termin *Umbau*, označavajući njime neku vrstu preoblikovanja, odnosno restandardizacije. (Na sam ovaj izraz može se tu i tamo naići u literaturi, ali – koliko nam je poznato – ne u službi ovakvog sistematskog razgraničenja) – Bugarski 2012 [2004]: 443.

Time Bugarski Klosovu dihotomiju pretvara u trihotomiju: Abstand – Ausbau – Umbau.

U fazi (1) monocentričan standardni jezik se oblikuje od dijalekatske baze procesom standardizacije; ovo je A u s b a u . U fazi (2) u ovom jeziku se razvijaju varijante procesom varijantizacije, čime on postaje policentričan standardni jezik. Najzad, u fazi (3) ove varijante se preoblikuju i putem restandardizacije uzdižu na rang monocentričnih standardnih jezika; ovo je U m b a u . Na desnoj strani dijagrama zapažamo među zagradama potencijalni A b s t a n d kao podrazumevani opšti cilj, željeno krajnje odredište – jer je san svakog A u s b a u jezika, a možda naročito svakog U m b a u jezika, da se jednog lepog jutra probudi kao nedvosmisleno autonoman A b s t a n d jezik! (Bugarski 2012 [2004]: 444).

Ako se ovaj model konkretno primijeni, dobiće se po autorovom mišljenju sljedeći tipovi: jezici „po odstojanju“ (Abstand) – npr. mađarski, albanski, jezici „po oblikovanju“ (Ausbau) – slovenački, makedonski, jezike „po preoblikovanju“ (Umbau) – npr. srpski, hrvatski.

21. Ivan Klajn je analizirao leksičke odnose između srpske i hrvatske varijante. On je konstatovao da se u poslijeratnoj Jugoslaviji nastavio proces spontanog zbližavanja srpske i hrvatske varijante, koji je već bio u toku i prije rata (Klajn 2012 [1996]: 155). Recimo, zvanična društveno-politička terminologija bila je ujednačena u sve četiri republike srpskohrvatskog jezika.

I izvan te oblasti, novi izrazi najčešće su bili jednaki u Beogradu i Zagrebu: razlike kao *računar/računalo* (10.2), *farmerke/traperice* (14.2), *podzemni prolaz/pothodnik* i sl. predstavljaju izuzetke. Da bi se procenio domet uzajamnog zbližavanja, trebalo bi znati kolike su bile leksičke razlike među varijantama pre rata. Nažalost, retke postojeće studije na tom polju redovno su preuveličavale razlike, neki put tendenciozno, a još češće zbog nejednakog poznavanja dveh varijanata, što je dovodilo do toga da se potpuni arhaizmi proglašavaju za varijantno obeležene reči (tvrdnje da navodno „hrvatskom“ *pčelar*u odgovara „srpski“ *kovandžija*, ili „srpskom“ *arhivu* „hrvatska“ *pismohrana* i sl.). U tom pogledu svakako je najgora pseudostudija P. Guberine i K. Krstića RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (Guberina... 1940); ali ni Radosav Bošković, mada daleko bolji lingvista i bez skrivenih političkih motivacija, nije uspeo da izbegne slične greške u svom članku iz 1935 (Klajn 2012 [1996]: 155).

U centru autorove pažnje nalazi se poseban leksički sloj – „kroatizmi“ u srpskoj varijanti (Klajn 2012 [1996]: 155) i podijelio ih na nekoliko slojeva. Prvi čine riječi koje su danas potpuno izgubile hrvatsko obilježje, npr. *brojka*, *ishod*, *učinak*, *uređaj*, *tečaj*, *oprost*, *dopust*, *vozilo*, *zdravstvo*, *pouzeće*, *potraga*, *glasina*, *latica*, *svratište*, *drvoređ*, *redosled*. *jezikoslovac* (-vni), *strahovlada*, *svetlo* (imenica), *temeljiti*, *obziran*, *poguban*, *napadan*, *najaviti*, *izvestiti*, *opovrgnuti*, *navodno*, *odveć* itd. „Za sve njih nije ni sigurno da su hrvatskog porekla, ali po pomenu tom Boškovićevom radu i po usmenim i pismenim osudama kojima su ih u raznim prilikama podvrgavali konzervativniji govornici srpske varijante može se zaključiti da su se pred rat još uglavnom osećale kao 'hrvatske'“ (Klajn 2012

[1996]: 155). Drugi sloj je znatno brojniji i čine ga riječi koje još zadržavaju neodređeni hrvatski prizvuk, ali se bez većeg otpora upotrebljavaju u Srbiji.¹⁰ U ovaj sloj Klajn uključuje i termine koji su u cilju ujednačavanja usvojeni PRAVOPISOM iz 1960, prije svega *zareza*, *veznika* i *tvorba reči* (s pridjevom *tvorbeni*), umjesto dotadašnjeg srpskog *zapeta*, *sveza*, *građenje reči*. „Ti termini su široko prihvaćeni u školama u Srbiji, kao što je uglavnom uvedeno i *centimetar* (*centilitar* itd.) umesto ranijeg *santimetar*, *santilitar* – ovo poslednje u smislu davanja prednosti latinskom izgovoru nad francuskim“ (Klajn 2012 [1996]: 156).¹¹ Treći sloj čine „povremeno upotrebljeni kroatizmi“ kao što su *razina*, *tekućina*, *urota*, *svetonazor*, *natuknica*, *žgaravica*, *stanovit*, *nepatvoren*, *osebujan*, *dvojiti*, *duljiti*, *posuditi*, *nadomestiti*, *oponašati*, *ustvrditi*, *ponukati*, *iznimno*, *nedvojbeno*, *dapače*, *dočim*, *netom*, *diljem*, *te* (u nabrajanjima) itd.

Njihov hrvatski karakter je nesumnjiv, nekima od njih Srbi skromnijeg obrazovanja i ne znaju značenje, a ipak smo sve njih zabeležili u beogradskoj štampi, u tekstovima srpskih autora, i to za poslednjih pet godina. To pokazuje da je u vreme

¹⁰ „One po pravilu imaju i ‘domaći’ sinonim koji dajemo u zagradi, a koji je u nekim slučajevima u povlačenju, naročito ako je turcizam ili germanizam. Takve su *mućnina* (srpski: *gađenje*), *upala* (*zapaljenje*), *prehlada* i *prehladiti se* (*nazeb*, *nazepsti*), *rasveta* (*osvetljenje*), *prigoda* (*prilika*), *tuđica* (*strana reč*), *posuda* (*sud*), *odgoj* (*vaspitavanje*), *zagovornik* (*pobornik*), *stupanj* (*stepen*), *ćutnja*¹ (*ćutanje*), *žmigavac* (*migavac*), *dojam* (*utisak*), *postotak* (*procenat*), *stotinka* (*stoti deo*), *znatiželja* i *znatiželjan* (*radoznalost*, *radoznao*), *nekretnina* (*nepokretna imovina*), *neboder* (*oblakoder*), *smeće* (*đubre*), *iles*³ (*igra*), *hir* (*ćef*, *kapric*), *dragulj* (*dragi kamen*), *zubar* (*zubni lekar*), *konobar*, *-ica* (*kelner*, *-ica*), *pretinac* (*fah*, *pregradak*), *tračnica* (*šina*), *kvačilo* (*kuplung*), *očit* (*očigledan*, *očevidan*), *rastresen* (*rasejan*), *istodoban* (*istovremen*), *odgoditi* (*odložiti*), *opskrbiti* (*snabdeti*), *pridoneti* (*doprineti*), *zavredeti* (*zaslužiti*), *poprimiti* (*steći*, *dobiti*), *raskrinkati* (*demaskirati*), *napokon* (*najзад*), *u povodu* (*povodom*), *poput* (*kao*), *naspram* (*prema*, *nasuprot*), *nakon* (*posle*), *nakon što* (*pošto*) itd. Poneki od tih izraza i nemaju pravog ‘srpskog’ ekvivalenta, npr. *testenina*, *nazor*, *glasilo*, *pouzeće*, *vodokotlić*, *odskora vikendica*, *kafić* (i drugi kolokvijalni neologizmi sa istim sufiksom – *krimiće*, *ljubiće*, *porniće*; jedino prema hrvatskom *crtić* ‘crtani film’ stoji običnije srpsko *crtać*), *dojmiti se*, *zagovarati* (nešto), *uterati*, *uterivati* (dugove), *priuštititi* (gotovo uvek s dativnom zamenicom *sebi*, kao zamenom za hrvatsko nenaglašeno *si* koje u Srbiji ne postoji). Hrvatsko *elektrana*, *hidroelektrana*, *termoelektrana* dobrim delom je potisnulo starije i glomaznije srpsko *električna* (*hidroelektrična*, *termoelektrična*) *centrala*, a *toplana* i nema zamene; up. i *plinara*, *plinski* (npr. *plinska svetlost*, *plinski štednjak*, dok je imenica *plin* mnogo reda u Srbiji nego *gas*)“ – Klajn 2012 [1996]: 156.

¹¹ Autor posebno komentariše odluku Radio-televizije Beograd, donesenu 1984. na prijedlog grupe lingvista, da se u najavama tačnog vremena riječ *čas* zamijeni lekseom *sat*: „Ta novost je shvaćena kao nametanje jednog kroatizma i izazvala je burne reakcije u beogradskoj javnosti, mada su lingvisti objašnjavali da je osnovni argument za promenu bio u tome što je *sat* i u srpskom svakodnevnom govoru običnija reč [...]“ (Klajn 2012 [1996]: 157).

zajedničkog života leksičko prožimanje bilo duboko i da je ostavilo traga, bar u tradicionalno otvorenoj srpskoj varijanti (Klajn 2012 [1996]: 157).

Na kraju analize Ivan Klajn upozorava:

Iz dosad navedenog ipak se nipošto ne bi smelo zaključiti da za leksičku razmenu među varijantama nema nikakvih internih prepreka. Veliki broj hrvatskih reči, npr. *juha*, *glazba*, *vlak*, *uvjet*, *tjedan*, *tvrtka*, *nazočan*, *bedast*, *prosvjedovati*, *tiskati*, *uhititi*, *glede*, hrvatski nazivi meseci i mnogo šta drugo potpuno su tuđi srpskom jezičkom osećanju i njihovo preuzimanje nikada nije dolazilo u obzir. Broj takvih reči donekle je i veštački povećan za poslednje tri-četiri godine, politički motivisanim (mada sasvim nenaučnim) tvrdnjama da je tobože *domovina* „hrvatski“ a samo *otadžbina* srpski, ili da „hrvatske“ oblike *Uskrs*, *uskršnji* treba zameniti „srpskim“ *Vaskrs*, *vaskršnji*. Tamo gde postoje obličke alternacije, npr. *opšt/opći*, *posetal/posjet*, *hirurg/kirurg*, otpor prema hrvatskom obliku po pravilu je mnogo jači nego kad su posredi različite lekseme. Poseban otpor izaziva hrvatska sklonost k neograničenom građenju kovanica, naglo ojačana, kao što je poznato, posle uspostavljanja nezavisne Hrvatske (Bugarski 1994: 134). Veštački obnovljeni hrvatski arhaizmi kao *vrhovnik*, *vojarna*, *priopćenje*, *zemljovid*, *veleposlanik*, *tijekom* i mnogi drugi danas su poznati i u Srbiji zahvaljujući medijima, ali izazivaju samo podsmesljive komentare (Klajn 2012 [1996]: 157).

22. Godina 1998. obilježena je kolektivnim zauzimanjem stavova o jezičkoj problematici i stanju na području srpskog jezika i drugih štokavskih jezika. Tada se pojavilo više dokumenata nego u bilo kojoj prethodnog ili kasnijoj godini (1990–2004): ODLUKA BR. 1 ODBORA ZA STANDARDIZACIJU (1998), SLOVO O SRPSKOM JEZIKU (1998), U ODBRANU DOSTOJANSTVA SRPSKE JEZIČKE NAUKE (1998), PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE (1998), MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI (1998).

23. Seriju je otvorio novoosnovani Odbor za standardizaciju srpskog jezika svojom prvom odlukom (Odluka br. 1 2012 [1998]). Ona se ticala jezika Bošnjaka, odnosno pitanja da li se u srpskom jeziku može prihvatiti naziv *bosanski jezik*. Odbor je stao na stanovište da se može preporučiti samo atribut *bošnjački* (*Bosniac*) i to sa sljedećim obrazloženjem: „Očigledno, naziv jezika neophodno je uskladiti s imenom novopriznatog naroda (*Bošnjaci/Bosniacs*), jer nema razloga da u srpskom jeziku ime tog naroda i naziv njegovog jezika budu u raskoraku, koji unosi zabunu i izaziva opravdanu zabrinutost“ (Odluka br. 1 2012 [1998]: 159). Ovo tumačenje se dalje argumentuje na ovaj način:

1.1. Oba prideva (atributa, ktetika), *bosanski* i *bošnjački*, u skladu su s tvorbom reči u srpskome jezičkom standardu. Oba stoje u vezi s toponimom (nazivom mesta, oblasti, teritorije) *Bosna*, kojem prethodi istovetan hidronim (naziv vodotoka) – (reka) *Bosna*, odnosno s etnicima (nazivima stanovnika sela, gradova, oblasti) – *Bosanac* (dosad jako čest, isključivo sa zavičajnim, „zemljačkim“, značenjem) i *Bošnjak*. Reč *Bosanac* izvedena je od morfeme **Bos(a)n** + sufiks **-ac**, a *Bošnjak* od **Bosn** + sufiks **-jak**. I *Bosanac* i *Bošnjak* često se javljaju kao prezimena migranata iz Bosne u druge predele.

1.2. Oba prideva mogu stajati uz imenice, *bošnjački* rede (npr. *bosanske* planine, *bosanski* gradovi, itd., ali, odnedavno, *bošnjački* narod, u skladu s ovom preporukom, i *bošnjački* jezik) – Odluka br. 1 2012 [1998]: 160.

Odbor smatra da su muslimani/Muslimani/Bošnjaci izabrali baš ime *Bošnjaci* zbog težnje ka unitarnoj BiH „u kojoj bi vladali i oni i njihov jezik“. Ali se dodaje da se Muslimanima/Bošnjacima ne može, i kad bi se htjelo, zabraniti da svoj jezik, u svome jeziku, zovu kako hoće, dakle (i) *bosanski*, kao što Slovencima i Slovacima niko ne brani da svoj jezik zovu, izgovaraju i pišu izvorno, gotovo jednako (*slovenski*, odnosno *slovenský*), „dakle takoreći *sveslovenski*“, što su za Slovence prihvatili npr. i Hrvati, pa i Rusi (hrv. *slovenski*, rus. *словенский*), što pak ne važi za Slovake (hrv. *slovački*, rus. *словацкий*) – Odluka br. 1 2012 [1998]: 161).

U srpskom jeziku, kao što je poznato, jezik Slovenaca naziva se *slovenački(m)*, a jezik Slovaka – *slovački(m)*, dok kod nas sveslovenski atribut glasi – *slovenski*. Nema, dakle, nijednoga (socio)lingvističkog razloga da se standardni jezik današnjih muslimana/Muslimana/Bošnjaka – koji je izvorno varijanta s r p s k o g a s t a n d a r d n o g j e z i k a (danas s nešto uočljivih hrvatskih ukrasa, mahom u leksici i stilistici, i s novom bujicom turcizama, koja, s punom obnovom foneme *h* i gde joj jeste i gde joj nije po etimologiji mesto [npr. *aždaha*, *hudovica*], prodire u treći, bošnjački, jezički standard) – naziva *bosanskim jezikom*, ne barem u onom jeziku što, nakon raspada srpskohrvatske standardnojezičke zajednice, (p)ostaje *srpski* (Odluka br. 1 2012 [1998]: 161).

24. Iste godine pojavilo se SLOVO O SRPSKOM JEZIKU, čiji su potpisnici bili Vera Bojić, Mirjana Vlajisavljević, Predrag R. Dragić Kijuk, Milorad Đurić, Miloš Kovačević, Zoran Kostić, Radmilo Marojević, Petar Milosavljević, Slobodan Rakitić, Tiodor Rosić, Božo Ćorić i Mihailo Šćepanović (Slovo 2012 [1998]). Grupa oko SLOVA je zauzela stav da je (1) srpski književni jezik jezik svih štokavaca „jer je štokavsko narečje svojom celinom srpsko i ono obuhvata tri versko-kulturne zajednice srpskog naroda“, (2) „savremeni srpski jezik upotrebljavaju i Srbi katoličke i Srbi muslimanske veroispovesti“, (3) postoji „hrvatska“ (katolička) i „bošnjačka“ (islamska) varijanta srpskog književnog jezika, (4) hrvatski jezik je samo ono što se odnosi na čakavski („I Hrvati imaju svoj izvorni jezik koji se razlikuje od drugih naroda /čakavsko narečje/“, „Takozvani hrvatski književni jezik jeste zagrebačka varijanta srpskog književnog jezika.“), a sve ostalo (štokavsko) jeste srpski jezik (Slovo 2012 [1998]: 167).

Autori tvrde da upotreba ekavskog i ijekavskog nije i ne može biti diferencijalna crta prema „katoličkoj i muslimanskoj varijanti srpskog jezika“, a takođe ćirilica i latinica nisu razlikovno obilježje između srpskog književnog jezika i njegovih regionalnih, konfesionalnih varijanti (Slovo 2012 [1998]: 163). U tekstu se potencira da se sa etničkim granicama srpskog naroda podudaraju jezičke granice srpskog jezika (štokavskog narečja) i da se taj jezik nazivao ne samo

srpski nego i *slovenski*, *slaveno-srpski*, *ilirski*, *dalmatinski*, *dubrovački*, *bosanski*, *slavonski*, *hrvatski*, *naš jezik* itd. (Slovo 2012 [1998]: 164).

Po mišljenju potpisnika SLOVA Hrvati se

[...] nisu zadovoljili samo time što su preuzeli srpski književni jezik, nego su, odmah posle Vukove smrti, činom bez presedana u istoriji bilo kog drugog jezika – srpskom nazivu u imenu jezika dodali i hrvatsko ime. Tako je od *srpskog jezika* u Hrvatskoj postao *hrvatski* ili *srpski jezik*, pa *srpsko-hrvatski* ili *hrvatsko-srpski*, da bi raspadom socijalističke Jugoslavije Hrvati potpuno iz naziva izbacili odrednicu *srpski* – i *srpski jezik* *ijekavskog izgovora*, koji su preuzeli u XIX veku, jednostavno preimenovali u „*hrvatski književni jezik*“ (Slovo 2012 [1998]: 164).

Dalje se ističe da vjerska pripadnost ne može da bude jezička diferencijalna crta i da je upravo ona iskorišćena za razbijanje jedinstvenog (više-konfesionalnog) srpskog naroda na vještačke vjersko-teritorijalne zajednice (Slovo 2012 [1998]: 165).

Teza o tome da narodi stiču identitet po veri a ne po jeziku, koja je suprotna Vukovoj tezi, nije prihvaćena nigde u Evropi. Pošto se ona nametala više od jednog veka (a u Titovoj Jugoslaviji i sredstvima države), urodila je plodom: katolički deo populacije koja govori štokavskim narečjem *kroati* zira n je i državnom idejom vezan za etničke Hrvate, to jest čakavce, i za kajkavce, a muslimanski deo populacije proglašen je za poseban narod. Tako se desilo da se na verskoj osnovi populacija jednog jezika podeli na tri „naroda“ (Slovo 2012 [1998]: 165).

U tumačenju grupe oko SLOVA srpski književni jezik je i danas, kao i u Vukovo doba, jezik svih štokavaca, budući da je štokavsko narečje svojom cjelinom srpsko i obuhvata tri vjersko-kulturne zajednice srpskog naroda (Slovo 1998: 165). Autori govore o Srbima pravoslavne vjeroispovijesti, Srbima katoličke vjeroispovijesti i Srbima islamske vjeroispovijesti: prvi svoj jezik zovu *srpski (književni) jezik*, drugi i treći se služe ijekavskom varijantom srpskog književnog jezika (Slovo 1998: 165). Što se tiče Hrvata, potpisnici tvrde:

Ijekavskom varijantom srpskog književnog jezika služe se i etnički Hrvati (čakavci) i žitelji istorijskog Slovinja (kajkavci, koji se danas takođe zovu Hrvatima), ali njima taj jezik nije maternji. Evidentan je, prema tome, nesklad između formalnog imena „*hrvatskog književnog jezika*“ i stvarne etničke pripadnosti. Takozvani hrvatski književni jezik jeste *zagrebačka varijanta srpskog književnog jezika* (Slovo 2012 [1998]: 167).

Za „Srbe islamske verske pripadnosti“ kaže se: „S obzirom na nesklad između formalnog imena i stvarne pripadnosti, takozvani ‘*bosanski književni jezik*’ jeste *sarajevska varijanta srpskog književnog jezika*“ (Slovo 2012 [1998]: 167).

25. Na ovaj tekst reagovao je Odbor za standardizaciju srpskog jezika saopštenjem U ODBRANU DOSTOJANSTVA SRPSKE JEZIČKE NAUKE, u kome su oštro

osuđeni stavovi izneseni u SLOVU (U odbranu dostojanstva 1998). Odbor izražava duboku zabrinutost zbog štete koju će srpskom nacionalnom interesu nanijeti SLOVO, jer su njegovi potpisnici „izašli daleko izvan granica istinitog“ (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 171). Između ostalog ističe da danas nigdje ne postoji katolička ili muslimanska populacija koja bi sebe smatrala srpskom. Krupnom pogreškom smatra se oslanjanje u XX vijeku na stavove autora iz prve polovine XIX veka. Konstataciju iz SLOVA „Sa etničkim granicama srpskog naroda podudaraju se jezičke granice srpskog jezika (štokavskog narečja).“ članovi Odbora ovako komentarišu:

Ovo znači, pored ostalog, da u Bosni i Hercegovini, gde su svi štokavci, i nema nikoga osim Srba. Srbin je Izetbegović, Srbin je Zubak, i svi ostali, na sve tri naroda borili su se među sobom ogorčeno i nepoštedno od 1992. do 1995. Doduše, Hrvati i Muslimani nisu znali da su Srbi, sad ih autori SLOVA o tome poučavaju. I većina ustaša, među njima i sam poglavnik Ante Pavelić bili su štokavci, pa su, po autorima „SLOVA“, i oni Srbi, i po zavičajnom dijalektu i po književnom jeziku (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 173).

Savremena nauka, po mišljenju članova Odbora, zna da o nacionalnom identitetu ne odlučuje ni jezik ni vjera, nego svijest o zajedničkoj nacionalnoj pripadnosti (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 173).

U vezi sa stavom iz SLOVA „Umetnost i kultura koju su stvarali katolici srpskoga jezika posle programirane kroatizacije, kao i umetnost i kultura koje su stvarali Srbi muslimanske veroispovesti, sastavni su deo i srpske kulture.“ zauzeta je ovakva pozicija:

Bolna je istina da se ovakav pokušaj uzimanja tuđeg mogao javiti u srpskoj sredini. Dosad smo verovali da se tako nešto događa samo kod drugih. Citirana rečenica znači da celokupna kultura muslimana Bošnjaka i najveći deo hrvatske kulture, uključujući i sve ono što ima antisrpsku tendenciju, pripada i nama, a ne samo narodima u čijem je krilu stvoreno. Pitamo se ko je dao pravo autorima „SLOVA“ da prisvajaju ono što su stvarali ljudi koji nisu Srbi i čiji preci u većini slučajeva nisu bili Srbi (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 173).

Članovi Odbora smatraju da će štetne tvrdnje iz „SLOVA“ iskoristi neprijatelji srpskog naroda: „Oni će, presrećni što im je iz čista mira poklonjen tako bogat zalogaj, pronaći sve pojedinosti, citirati ih i preštamovati, likovati nad njima, decenijama, možda stolicima“ (U odbranu dostojanstva 1998: 173). Dalje se kaže kako su tvrdnje iz SLOVA duboko štetne prije svega zato što su neistinite.

Nikad dosad iz ruku srpskih filologa nije potekao tekst tako poguban po nacionalni interes. „SLOVO“ će s pravom biti kritikovano i odbačeno u stranoj i domaćoj nauci. Možemo očekivati tri vrste zamerki: (1) taj proglas beskrupulozno poseže za tuđim; (2) autori su u zabludi kad veruju da će na taj način pridobiti ljude koji nisu Srbi da to postanu; (3) autori pokazuju nepoznavanje mnogih istorijskih činjenica (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 173).

Na kraju se zaključuje da je zbog pojave SLOVA šteta velika i trajna (U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: 175).

26. Iste godine objavljena su dva dokumenta s stavovima sličnim onim iz SLOVA. Jedan od njih je PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE. U njemu se izrazito negativno ocjenjuje serbokroatistika jer je dugim postojanjem i usmjerenjem ostavila negativne posledice na duhovni i stvaralački život Srba (Platforma 2012 [1998]: 178). „Jezik, koji je u prvoj polovini 19. veka bio samo srpski, postao je, u vreme prevlasti serbokroatistike, srpskohrvatski, pa hrvatski i srpskohrvatski“ (Platforma 2012 [1998]: 178). Jednim od glavnih ciljeva Pokreta za obnovu proklamovano je (1) sprečavanje stvaranja neke srbistike koja bi počivala na „ostacima raspadnute serbokroatistike, prema željama i projekcijama tuđeg filološkog centra“, (2) obnavljanje srbistike kao discipline koja je već postojala, koja je plodno djelovala i čiji je prvi čovjek bio Vuk Karadžić (Platforma 2012 [1998]: 181).

27. Drugi dokument nosi naslov MEMOAR O OČUVANJU I UNAPREĐENJU SRPSKOG JEZIKA, KNJIŽEVNOSTI I SRPSKE SABORNOSTI (1998). U njemu se precizira stanovništvo koje se služi srpskim jezikom i ističe da su u vrijeme potpisivanja BEČKOG DOGOVORA populaciju koja govori štokavskim narečjem činili njeni dijelovi različito nazivani: *Srbi* („daleko najbrojniji“), *Iliri*, *Dubrovčani*, *Dalmatinci*, *Slavonci*, *Bosanci*, *Turci* i *Hrvati*.

Od tada do danas delovi populacije koja govori štokavskim narečjem menjali su nacionalnu svest, pa i nazive svog jezika, ali jezik bitnije nisu menjali. U jezičkom i etničkom pogledu ta populacija i danas čini jednu prirodnu zajednicu ma koliko politički bila podeljena (Memoar 2012 [1998]: 186).

Zatim se konstatuje da podjele na osnovu vjere nisu neka specifičnost onih koja govore štokavskim jezikom, jer je u određenoj mjeri slična situacija kod drugih evropskih naroda.

Ali je podela te populacije po osnovi vere na tri naroda: na Srbe (pravoslavci), Hrvate (katolici) i Muslimane neprirodna i nametnuta iz političkih razloga političkim sredstvima. Ona je neprimerena evropskim kriterijumima i ne bi je trebalo prihvatiti kao trajno rešenje (Memoar 2012 [1998]: 186).

U pogledu štokavske jezičke i etničke zajednice autori MEMOARA smatraju da srpski filolozi treba da imaju stav koji je imao Vuk Karadžić: da je jezičko-etnička zajednica jedna, uprkos političkim podjelama i raznim nazivima koji su važili i koji i danas važe, i da ona treba da ima jedan naziv (Memoar 2012 [1998]: 187). Jezik te zajednice trebalo bi nazvati *srpskim* iz sljedećih razloga:

Srbi se, kao narod, pominju kod Ptolomeja i Plinija već u prvom veku nove ere (a pojedini naučnici dokazuju njihovo postojanje i daleko ranije). Hrvati se prvi put pominju u 9. veku; Crnogorci su, kao nacija, priznati 1945. a Muslimani 1967. Hrvati, sem toga imaju svoj jezik (čakavski i kajkavski), a štokavski su preuzeli ocl Vuka tek u 19. veku. Po merilima koja važe za druge evropske narode bilo bi prirodno da se taj jezik naziva *srpskim* (Memoar 2012 [1998]: 186).

28. Oštru kritiku hrvatske jezičke politike izrekao je iste godine **Božo Ćorić**. On je posebno negativno ocijenio osam principa kojih se „neuki realizatori“ hrvatske jezičke politike drže (Ćorić 2012 [1998]: 193–194):

- a) sinonimski (dubletni) leksički par srpskog jezika razbija se tako što se jedan član tog para (prvi po redu) proglasi sredstvom hrvatskog jezičkog standarda: *dopustiti – dozvoliti, mašta – uobrazilja, novac – para* (Šamija/Lukačić);
- b) srpski leksički par sastavljen od neutralnog i markiranog člana (arhaizma, istorizma, varvarizma) razbija se tako što se neutralni (jezički aktuelan) član proglasi hrvatskim, a onaj drugi – srpskim jezičkim sredstvom: *lim – pleh, kočiti – bremzati, naramenice – hozentregeri* (Šamija/Lukačić); *prostitutka – fahiša, naročito – lišma, muka – azab* (Brodnjak);
- c) srpski leksički par čiji je jedan član domaćeg, a drugi stranog porijekla razbija se tako što se domaća leksema proglasi hrvatskom, a pozajmljenica srpskom: *bojište – fronta, metež – haos, dobit – profit, čudovište – monstrum, jelovnik – meni* (Šamija/Lukačić);
- d) standardnojezička forma neke riječi proglašava se osobinom hrvatskog, a lokalna (kolokvijalna, narodska, negramatična) sredstvom srpskog jezika: *hladan – ladan, pisar – ćata, pjevačica – pevaljka, palačinke – palačinci, koliba – koleba, kravata – kravatna* (Šamija/Lukačić); *čašćenje – aldomaš* (Brodnjak);
- e) prave se neobični (i nemogući) parovi riječi pa se onda karikaturalni član para označava srpskom crtom: *zubalo – gebis, šljivik – šljivir, piliti – šagati* (Šamija/Lukačić); *dječji – bebeći, doklizati – dosuljati se* (Brodnjak);
- f) sinonimska veza jednočlanog i dvočlanog naziva razdvaja se tako što se kraći naziv pripisuje hrvatskom, a sintagmatski naziv srpskom jeziku: *rugoba – ružna žena* (Šamija/Lukačić);
- g) navode se, jedna pored druge, riječi sasvim različitih značenja pa se onda jedna od njih označi kao hrvatska, a druga kao srpska: *mošnja – tašna, mošnjak – tašnjak, kamilica – promincla* (sic), *jastuk – dušek* (Šamija/Lukačić);
- h) napravi se leksički par sastavljen od neutralne i stilski markirane riječi, pa se ona prva proglasi hrvatskom, a ova druga srpskom: *krošnja : kruna* (Šamija/Lukačić).

Tumačenje refleksa glasa „jat“ kao jedne od najuočljivijih diferencijalnih crta i tvrdnju Iva Prankovića da su ti refleksi „u hrvatskom standardu /i/jekavski a u srpskom ekavski (npr.: *vrijeme – vreme, sijevati – sevati, pjesma – pesma, tjerati – terati, dio – deo, vidio – video* itd.)“ Ćorić ne ocjenjuje kao rezultat neznanja, već forsiranog traženja razlika gdje ih nema (Ćorić 2012 [1998]: 193–196). Konstataciju da u srpskom „imamo gotovo uvijek **sa** i **ka**, za razliku od hrvatskog koji ima **s** i **k**, osim kad prijedlozi dolaze ispred istih ili posve sličnih suglasnika i suglasničkih skupina (usp. *s njima – sa njima, s prijateljem – sa prijateljem, k nama – ka nama, k susjedu – ka susjedu* itd.)“ autor ocjenjuje kao „eklatantan primjer obmanjivanja javnosti netačnim predstavljanjem činjenica“ (Ćorić 2012 [1998]: 197). Po njegovom mišljenju netačna je i Pranjkovićeve tvrdnja da je „u srpskom standardu praktično posve izgubljena

deklinacija promjenljivih glavnih brojeva (*pisati dvjema olovkama – pisati s dve olovke, saznati od dvaju ljudi – saznati od dva čoveka, razgovor triju strana – razgovor tri strane* itd.) – Ćorić 2012 [1998]: 197. To se isto odnosi na Pranjkovićevu formulaciju da su „deminutivi u srpskom standardu često imaju sufiks -**će** tamo gdje je u hrvatskom -**(ć)ić**... npr.: *prozorčić – prozorče, šeširić – šeširče, lončić – lonče, jastučić – jastučće*...“, što sugerise zaključak da srpskom jeziku pripadaju samo ovi drugi primjeri (na -**će**), a ne i ovi prvi (na -**ić/-čić**). „Istina je, međutim, ne samo da oba navedena sufiksa pripadaju srpskom jeziku, već i oba člana navedenih leksičkih parova“ (Ćorić 2012 [1998]: 199). Autor smatra čistim promašajem Pranjkovićovo navođenje parova deriviranih riječi tipa *društvo – udruženje, slastičarnica – poslastičarnica, punomoć – punomoćje, sretan – srećan, prehrana – ishrana* s ciljem da se pokaže njihova pripadnost različitim idiomima (Ćorić 2012 [1998]: 199).

29. Božo Ćorić piše o pogrešnom tumačenju razlika između srpskog i hrvatskog jezika i posebno se zadržava na „alhemičarskoj diferencijaciji između dva varijeteta“ koju vrši Ivo Pranjković i koji „namjerno i karikaturno prikazuje sredstva srpskog jezika“ (Ćorić 2012 [2003]: 329). Oštrica Ćorićeve kritike uperene je na tumačenje pozajmljenica.

Naime, strane/tuđe riječi preuzimaju govornici nekog jezika, a ne pojedine varijante (jezici), i u tom smislu nema razlike između jednog Srbina i jednog Hrvata, pa ni između njih i bilo kog drugog čovjeka na kugli zemaljskoj. Odnos prema stranim riječima sasvim je druge prirode, a karakterističan je za jezičko čistunstvo: srpski lingvisti imaju benevolentan stav prema njima, a hrvatski restriktivan. To je, bar u startu, odnos među lingvistima, a ne među jezicima. (Kad u hrvatskoj sredini ne bi bilo tuđih riječi, onda o njima ne bi ni bilo rasprave, a hrvatski purizam izgubio bi osnovnu pokretački snagu) – Ćorić 2012 [2003]: 329.

Ćorić ukazuje na neprihvatljive zaključke i austrijskog lingviste Helmuta Wajnbergera [Weinbergera], koji se dobrim dijelom poziva na Pranjkovića.

Vajnberger će s visokom dozom nonšalancije konstatovati da je u češćoj upotrebi bio termin *srpskohrvatski* nego termin *hrvatskosrpski*, čime potkrepljuje svoju tezu o neravnopravnosti hrvatske varijante. Pritom ovo apsolutno ničim ne potvrđuje. On kao da ne zna, a trebalo bi da zna, da su Srbi uvijek govorili srpski (a i kako bi drukčije), a Hrvati hrvatski (a i kako bi drukčije), pa su svoj jezik, ako je trebalo da ga imenuju, i zvali tako: *Srbi – srpski, Hrvati – hrvatski*. Ukoliko je i bilo namećenja oficijelnog složenog naziva, onda je valjda nametan i jednom i drugom narodu, Srbima – *srpskohrvatski*, Hrvatima – *hrvatskosrpski* (Ćorić 2012 [2003]: 331).

Autor analizira ono što je u centru Vajnbergerove pažnje – aktuelne razlike na planu tvorbe riječi, posebno stav da su te razlike postojale i ranije, u vrijeme zajedničkog srpskohrvatskog jezika, samo se tada pokušavalo izbjeći njihovo naglašavanje, što Ćorić ovako komentariše: „Odmah se mora kazati da je ova konstatacija daleko od istine: mnoge su razlike na tvorbenom planu opisane i opisane, i treba samo zaviriti u lingvističku literaturu tih vremena i vidjeti da je i u tom ‘unitarističkom’ periodu bilo više demokratije u opisu jezič-

kih činjenica, nego u nekim sredinama danas“ (Ćorić 2012 [2003]: 331).. On zaključuje: „Služeći se samo odabranom literaturom Vajnberger olako diferencira pojedine sufiksima izvedene leksičke jedinice, zanemarujući činjenicu da se radi o varijetetima iste dijalekatske baze, iz čega proizilaze brojna sinonimna tvorbeni sredstva i tvorbeni tipovi“ (Ćorić 2012 [2003]: 331). U nastavku slijedi konstatacija o „nevjerovatnoj“ Vajnbergerovoj upornosti u traganju za nepostojećim diferencijalnim crtama.

[...] pri čemu on ispoljava jednu finu crtu lingvoalhemije: ne vodi nikakvog računa o tome da svakom ozbiljnijem zaključivanju prethode kakva takva empirijska istraživanja. On će, tako, navesti parove istokorjenih leksema tipa *lukavost* – *lukavstvo*, *srodnost* – *srodstvo*, *tvrdoglavost* – *tvrdoglavstvo*, a onda, bez ikakvih dokaza, površno utvrditi „da postoji barem tendencija da se *-stvo* češće upotrebljava u srpskom jeziku nego u hrvatskom“ (isto). Vajnberger će već u sljedećem pasusu zaglaviti u kontradiktornosti: naprijed je, vidjeli smo, sufiks *-ost* pripisao hrvatskom, a onda mu ne dâ da tu ostane jer u parovima leksema tipa *bezgrešje* – *bezgrešnost*, *bezobličje* – *bezobličnost*, *jednozvučje* – *jednozvučnost*, *suglasje* – *suglasnost* tipičnim sufiksom hrvatske varijante smatra *-je*, pa jedino možemo zaključiti da su mu ovi drugi (na *-ost*) specifikum srpskog jezika (isto) – Ćorić 2012 [2003]: 333.

Božo Ćorić zamjera Vajnbergeru i zato što je uzeo primjere iz Brodnjakovog rječnika (za koji kaže da je totalno neupotrebljiv) i tako skinuo odgovornost sa sebe:

Ipak, svaki ozbiljan naučnik bi morao znati da je Brodnjakov rječnik jedan od najvećih promašaja u istoriji ne samo slavističke, već i svjetske leksikografije. Gori od Brodnjakovog rječnika su još samo dvije r a z l i k o v n e tvorevine: Šamića/Lukačić (1991) i Krmpotić (1992). Sve tri knjige sasvim su neupotrebljive kad su naučna istraživanja u pitanju. Ukoliko su to sa pozicija nekog drugog jezika korisna lingvistička ostvarenja, nemam ništa protiv: neka se takva slika tog jezika održi i prenosi s koljena na koljeno (Ćorić 2012 [2003]: 334).

Slijedi izuzetno oštra ocjena hrvatskih razlikovnih izdanja:

I odmah da kažem: u tim leksikografskim čudovištima se do te mjere daje kriva slika o srpskom jeziku da ih svaki lingvista mora izdaleka zaobilaziti. Takva zbirka leksikografskih gluposti mogla je izmiljeti samo iz glava zlonamjernih i neukih ljudi (Ćorić 2012 [2003]: 334–335).

30. Petar Milosavljević ističe da je krajem 20. vijeka „zajednički“, „jedinstveni“ srpskohrvatski jezik „podeljen“ i da danas egzistira pod tri različita imena, kao *srpski*, *hrvatski* i *bosanski jezik*, čime je otvoreno pitanje identiteta srpskog jezika (Milosavljević 2012 [1998]). Da bi se ono sagledalo na naučnim osnovama i u skladu sa slavističkom tradicijom, autor je izvršio analizu dijalektoloških karata srpskohrvatskog, hrvatskog i srpskog jezika (Milosavljević 2012 [1998]: 209). S kartografskim poslom počelo se u vrijeme kada je već bila nametnuta teza da Srbi i Hrvati imaju zajednički jezik koji je prozvan (1) *srpskohrvatski*, (2) *hrvatski ili srpski*, (3) *hrvatskosrpski* (Milosavljević 2012 [1998]: 209). Po autorovom mišljenju ideju da je srpskohrvatski jedan jezik naj-

snažnije je podupirao Vatroslav Jagić, a najviše odgovornosti što je ona prihvaćena među Srbima ima Aleksandar Belić, pri čemu su motivi da se ta ideja prihvati i kod jednog, i kod drugog, bili različiti, ali prevashodno politički (Milosavljević 2012 [1998]: 214). Milosavljević dalje konstatuje da je osnov srpskog književnog jezika u srpskom narodnom jeziku, ali i da je osnova hrvatskog književnog jezika opet u istom – srpskom narodnom jeziku, što je dovelo do toga da se narodni i književni jezik kod Srba bitno ne razlikuju, a da književni jezik kajkavskog Zagreba bude u osnovi isti sa narodnim govorima okoline Nikšića i Jadra u Srbiji (Milosavljević 2012 [1998]: 215). „Otuda i potiču glavni jezički problemi Srba i Hrvata“ (Milosavljević 2012 [1998]: 215). Autor tvrdi da sada, poslije razbijanja zajedničkog srpskohrvatskog jezika, postaje jasno ono što je slavistima u 19. veku, a posebno Vuku Karadžiću, bilo potpuno jasno: da se srpski i hrvatski narodni jezici razlikuju.

Nema, niti je ikada bilo, Srba koji su govorili kajkavski ili čakavski. Otuda nema nikakvog osnova da se čakavsko, odnosno kajkavsko narečje nazivaju srpskohrvatskim. To su samo hrvatska narečja (ostavljamo po strani moguća pitanja o slovenačkoj prirodi kajkavskog). Stav o tome da čakavsko, kajkavsko i štokavsko narečje predstavljaju zajednički narodni jezik (odnosno zajedničke govore) Srba i Hrvata – čista je konstrukcija (Milosavljević 2012 [1998]: 215).

Na (političko) pitanje zašto su Hrvati i pored sopstvenih narečja prihvatili štokavsko za književni jezik, koje će ih čvršće povezati sa Srbima, Milosavljević odgovara: da bi proširili svoj jezički i etnički prostor (Milosavljević 2012 [1998]: 216). Po njegovom mišljenju netačan je stav Miroslava Krležee da Hrvati i Srbi imaju jedan jezik koji su Hrvati nazivali *hrvatskim* a Srbi *srpskim*, jer su Hrvati uvijek imenovali kajkavski i čakavski *hrvatskim*, a Srbi te jezike nikad nisu zvali *srpskim* (Milosavljević 2012 [1998]: 216).

Milosavljević se posebno zaustavlja na karti hrvatskog jezika sa dodatkom srpskog iz knjige Tome Matasića DOBRO JUTRO! EIN LEHRBUCH DES KROATISCHEN MIT ANHANG FÜR SERBISCH, objavljenoj u Minhenu 1981 (drugo izdanje je štampano 1994), jer „potiče iz nastojanja da se srpskohrvatski jezik, kao celina, podeli na dve polovine: hrvatsku i srpsku“. Milosavljević se posebno okomio na Vatroslava Jagića smatrajući da je on, kao glavni tvorac srpsko-hrvatskog jezičkog jedinstva, dao idejnu osnovu za takvu podjelu.

U Jagićevim tekstovima često se sreće stav da je srpskohrvatski jezik jedan jezik, ali da se on različito naziva: na istoku *srpskim*, a na zapadu *hrvatskim*. Jagićeva računica, pri tome, jednostavna je: neće se nikako deliti ono što je samo hrvatsko (čakavsko i kajkavsko narečje) već ono što je, po njemu, Srbima i Hrvatima zajedničko, tj. štokavsko narečje. A da bi se deoba na istočni i zapadni deo mogla izvršiti, bilo je potrebno da se izvrši i revizija Vukove terminologije: Vukovo južno narečje, tj. istočnohercegovačko, preimenovano je u zapadni izgovor srpskohrvatskog književnog jezika [...]. To preimenovanje je usvojeno u prvom članu NOVOSADSKOG DOGOVORA [...] – Milosavljević 2012 [1998]: 216.

Po autorom mišljenju, ispalo je da je kajkavski Zagreb centar ijekavice, a Beograd centar ekavice. I poslije NOVOSADSKOG DOGOVORA nastavilo se sa sličnim konstrukcijama, tačnije nametnut je stav da postoje (samo) dvije varijante srpskohrvatskog književnog jezika: istočna i zapadna, beogradska i zagrebačka, tj. srpska i hrvatska, na čemu je građen stav da na srpskohrvatskom jezičkom području postoje dva standardna književnojezička izraza: srpski i hrvatski, koji su jednaki književnim jezicima srpskom i hrvatskom. „Tu konstrukciju je Matasić, na svojoj karti, samo doveo do krajnih konsekvenci“ (Milosavljević 2012 [1998]: 216).

Ispalo je, posve prirodno, da se ne moraju, po liniji „varijanata“, podeliti samo srpski i hrvatski književni jezik već da se moraju podeliti i srpski narodni i hrvatski narodni jezik i to tačno po liniji „varijanata“ što u stvarnosti znači po liniji: ekavica – ijekavica. Po Matasićevoj karti sasvim se jasno prikazuje kako hrvatskim narodnim jezikom govore čakavci, kajkavci, i štokavci ikavci i ijekavci a srpskim jezikom govore samo štokavci ekavskog izgovora. U geografskom smislu to tačno znači ovo: hrvatskim jezikom se govori u celoj Hrvatskoj, celoj Bosni i Hercegovini, celoj Crnoj Gori i skoro trećini Srbije (Milosavljević 2012 [1998]: 216).

Ovdje se Milosavljević ponovo vraća na Vatroslava Jagića i njegovu strategiju usmjerenu na spajanje srpskog i hrvatskog jezika.

Ta je projekcija u punoj meri obelodanila i strategiju jagićevske filologije, svedjedno da li je zastupali Hrvati ili Srbi, ili neko treći. A u osnovi je te strategije da se dotle razdvojeno (srpski i hrvatski narodni jezici) spoji, pa da se kasnije na drugačiji način, tj. pomoću razlika u književnom jeziku, podeli. Prvo su, dakle, srpski i hrvatski jezik, koji su do 19. veka bili razdvojeni, prikazivani kao jedan jezik, srpskohrvatski, uz jasna saznanja filologa da je srpskom jeziku priključen hrvatski jezik (Milosavljević 2012 [1998]: 217).

Međutim, nakon više od jednog vijeka, nastavlja Milosavljević, stvari su se izmijenile na hrvatskoj strani: postupa se tako kao da je srpskohrvatski oduvijek bio jedan narodni jezik, pa se on dijeli po osnovi varijanata u književnom jeziku.

Tako logično ispada da hrvatski narodni jezik zaprema veliki prostor, a srpski se predstavlja kao privesak (Der Anhang) hrvatskog jezika. Ali i od ovoga predstavljanja postoji još gore: kad se bivši srpskohrvatski jezik deli na hrvatski i srpskohrvatski. (Tako ispada da je srpski jezik tek deo hrvatskog jezika) – Milosavljević 2012 [1998]: 217.

Da bi se dokazalo da je i hrvatski književni jezik utemeljen na osnovama hrvatskog narodnog jezika, hrvatskim jezikom je proglašeno cijelo istočnohercegovačko narečje pa je ispalo da je i sam Vuk Karadžić pisao na hrvatskom jeziku (Milosavljević 2012 [1998]: 217).

U nastavku analize autor piše o „nepostojećoj dijalektološkoj karti bosanskog jezika“ u kontekstu DEJTONSKOG SPORAZUMA, pri čemu težište stavlja na naziv jezika Muslimana/Bošnjaka. Autor se vraća u prošlost, ističući da se *bosanski jezik* pojavljuje u tekstovima slavista (Dobrovskog, Kopitara, Šafarika

i drugih) kao lokalna oznaka za jezik kojim govore Bosanci (svih vjera), „a taj jezik se smatra istim sa srpskim jezikom (ne i sa hrvatskim)“ – Milosavljević 2012 [1998]: 218. Milosavljević smatra da je upotreba lokalnog naziva *bosanski jezik* u smislu njegove nacionalne oznake za Muslimane neprihvatljiva jer se Bosancima oduvijek nazivaju stanovnici Bosne, koji mogu da budu, ne samo Muslimani, već i Srbi, i Hrvati, ali i drugi. Nakon konstatacije da je izraz *bosanski jezik* pokušala da nametne Austro-Ugarska poslije okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, Milosavljević jednog od krivaca za uvođenje toga naziva nalazi u Vatroslavu Jagiću, koji se najviše zalagao za bosanski jezik, ali je pod pritiskom javnosti od toga naziva odustao (Milosavljević 2012 [1998]: 218). Kao ispravan model autor ističe Vukovljev.

Vuk je smatrao, poput drugih filologa svog vremena, da se narodi među sobom razlikuju po jeziku a ne po veri. Otuda je i zauzeo nedvosmislen stav da su Srbi, oni koji govore srpskim jezikom, bez obzira na to da li su grčkog, rimskog ili turskog „zakona“, tj. da li su Srbi pravoslavci, Srbi rimokatolici ili Srbi muslimani. Taj model nije neki specifično njegov, već model koji je važio svuda u Evropi i koji je on neposredno preuzeo od Nemaca. Otuda je on, principijelno, na osnovi jezika razdvajao Srbe od Hrvata (Milosavljević 2012 [1998]: 219).

Jagić je po njegovom mišljenju radio sasvim suprotno: on je spajao u jeziku ono što je nespojivo (Srbe štokavce i Hrvate kajkavce), a razdvajao ono što je na jezičkoj osnovi nerazdvojivo, u blagoj formi, ali uporno, insistirajući na stavu da je izraz *Srbi rimokatolici* u stvari drugo ime za Hrvate.

Vremenom je pobedila koncepcija antivukovca Jagića, koji je važio za jednog od najvećih Vukovih sledbenika. Tako je, na jagićevskoj osnovi, u Bosni i Hercegovini, narod jednog jezika a raznih vera, pretvoren u tri naroda, koji su (zato što su politički priznati kao narodi) morali da dobiju svaki svoj jezik a zatim i svaki poseban naziv za svoj jezik (Milosavljević 2012 [1998]: 219).

Ovdje se Milosavljević ponovo vraća na jezik Bošnjaka i ističe da se nikad nije skrivalo da „muslimani srpskog jezika, odnosno štokavskog narečja“ (jer ih nema ni među čakavcima ni kajkavcima) imaju izvjesne osobenosti u svom jezičkom izražavanju, ali se sve doskora nije isticalo da imaju neki svoj poseban književni narodni jezik te se samo na spekulativan način i još kojekako i može govoriti o nekom književnom, odnosno standardnom bosanskom jeziku, tj. o jeziku bosanskohercegovačkih Muslimana (Milosavljević 2012 [1998]: 219).

Posljednji dio analize posvećen je dijalektološkoj karti srpskog jezika. Autorova osnova misao svodi se na to da je štokavski narodni jezik, ili narječje, može predstaviti kao srpski narodni jezik i za to nalazi deset argumenata (Milosavljević 2012 [1998]: 219–222).

1) U odnosu na čakavsko i kajkavsko štokavsko narečje predstavlja jednu jezičku cjelinu te ako srpsko, u srpskohrvatskom jeziku, treba dijeliti od hrvatskog, onda to treba činiti tamo gdje su te cjeline već bile oformljene: na granicama narječja štokavskog, s jedne strane, a čakavskog i kajkavskog, s druge.

2) Štokavski je već u prošlosti identifikovan kao srpski jezik od slavista prve, druge i treće generacije.

Oni su sa jezikom koji se nazivao *srpskim* identifikovali njegove delove kojima su davani i drugi nazivi: *ilirski, slovinski, dubrovački, bosanski, slavonski, dalmatinski, hrvatski*. Vuk Karadžić je, s pravom, taj jezik nazvao srpskim, jer su ga tim imenom nazivali svi pripadnici srpskog naroda i oni etnički neosvešćeni delovi istog naroda koji su govorili isto kao i Srbi, ali su se nazivali ili su ih drugi nazivali: *Dubrovčani, Dalmatinci, Bosanci, Slavonci*, ili *Iliri, Slovini*, itd. Štokavskim narečjem i danas govore svi Srbi i svi Crnogorci koji svoj jezik nazivaju *srpskim*; svi Muslimani (koji od pre nekoliko godina svoj jezik nazivaju *bosanskim*) i deo Hrvata (tj. štokavci) koji svoj jezik nazivaju *hrvatskim* (Milosavljević 2012 [1998]: 219).

3) Posle razbijanja Jugoslavije prethodno nazivani *srpskohrvatski jezik* dobio je nova zvanična imena u Srbiji, Crnoj Gori i u Republici Srpskoj (srazmjerno su mali prostori van ovih područja na kojima se danas govori štokavski i na kojima se taj štokavski naziva *hrvatskim* i *bosanskim jezikom*).

4) Ako se područja koja su nesumnjivo u jezičkom pogledu hrvatska (čakavsko i kajkavsko narečje) oduzmu od područja na kojima se danas štokavsko narečje naziva *hrvatskim jezikom*, onda je ono sasvim nedovoljno da bi se cijelo štokavsko područje nazvalo *hrvatskim jezikom*.

5) Još manje ima osnova da se čitavo štokavsko područje nazove *bosanskim jezikom* (postojanje muslimanske vjerske zajednice na štokavskom području učinilo je da jezik kojim se ona služi dobije i neke specifičnosti na osnovu kojih se ne može govoriti o nekom posebnom „bosanskom“ jeziku).

6) Etnički Srbi (oni koji su govorili srpskim jezikom) primili su hrišćanstvo, ali su se zatim podijelili na pravoslavce, katolike i pripadnike raznih sekti.

Tako je nastao srpski narod triju vera, što nije jedinstven, već posve običan slučaj u Evropi. Jedinstven je slučaj u Evropi da se od toga jednog naroda, i to u sasvim novo vreme, poslednjih decenija, naprave tri naroda i to na verskoj osnovi, i da ce, isto tako, prema ta tri „naroda“ jedan isti jezik podeli na tri jezika što je, u lingvističkom smislu, besmislica (Milosavljević 2012 [1998]: 219).

7) Nije sporan stav da srpskim jezikom govori više ljudi nego što ima Srba, odnosno da srpskim jezikom govore i dijelovi populacija koje sebe ne smatraju Srbima.

8) Obnovljenu poziciju Vuka Karadžića (tradicionalne srpske, odnosno slovenske filologije), o istovetnosti srpskog naroda i jezičke zajednice koja njime govori ne može danas da doživi jednodušnu podršku, ali je tumačenje u skladu sa modelima koji se primjenjuju u Evropi.

9) I za danas i za ubuduće ispravan je stav da se srpski književni jezik (srpski standardni jezik) zasniva na srpskom narodnom jeziku ekavskog i ijekavskog izgovora, dok se savremeni književni i standardni jezik Hrvata ne

zasniva na hrvatskom narodnom jeziku, nego na srpskom narodnom jeziku te se stoga može smatrati samo varijantom srpskog jezika.

10) Stav da štokavsko narečje treba nazivati srpskim jezikom ne protivrječi dosadašnjim saznanjima o dijalektima toga narečja (jezika).

31. Tekst O RAZLIKOVANJU SRPSKOG I HRVATSKOG JEZIKA Petar Milosavljević otvara pitanjem: pošto se zna da je sadašnji književni jezik kojim se Hrvati služe, u stvari, srpski, postoji li hrvatski jezik (Milosavljević 2012 [2000]: 247). Odgovor autor prvo traži u prošlosti i konstatuje da su filolozi u XIX vijeku jasno razlikovali srpski od hrvatskog (kajkavskog), a zatim i od pravog hrvatskog (čakavskog). Suprotno tome naglašavan je od strane drugih stav da su štokavsko, čakavsko i kajkavsko narječje – narečja jednog jezika, što autor ovako tumači:

Takav stav ne bi bio lišen lingvističkog opravdanja samo ako bi se shvatio u ovom smislu: na početku razvoja slavistike, smatralo se da svi Sloveni imaju jedan jezik, slovenski, a ono što zovemo *nacionalnim jezicima* da su narečja toga slovenskog jezika. Samo kao deo zajednice slovenskih jezika čakavski, kajkavski i štokavski mogu predstavljati celinu (Milosavljević 2012 [2000]: 247).

Milosavljević tvrdi da se kroz čitavo 19. stoljeće na razne načine srpski jezik razlikovao od hrvatskog.

Praktično je tek u prvoj Jugoslaviji, i to iz političkih razloga, bila nametnuta koncepcija Vatroslava Jagića, po kojoj Srbi i Hrvati imaju jedan jezik koji se sastoji od tri narečja: štokavskog, čakavskog i kajkavskog. Na teorijskim osnovama Jagićevog shvatanja i nastao je NOVOSADSKI DOGOVOR.

On ukazuje na to da su čakavski i kajkavski posebne jezičke cjeline (kao i štokavski) i da se nekad nazivaju dijalekti, nekad narječja, a nekad jezici te dodaje da ima mnogo dokaza da su čakavski i kajkavski u prošlosti tretirani kao jezici i da su nosili hrvatsko, ali ne i srpsko ime.

Mehaničkom i tendencioznom zamenom prirodnog dijalekatskog trojstva štokavskog jezika (ijekavica, ekavica, ikavica) u dijalekatsko trojstvo (štokavski, kajkavski, čakavski) zamućena je svest o jezičkoj posebnosti Srba i Hrvata. Ovakvim i sličnim trikovima Hrvati su ubačeni kao titulari na teren srpskog jezika kodifikovanog reformom Vuka Stefanovića Karadžića (Milosavljević 2012 [2000]: 250–251).

Po Milosavljevićevom mišljenju postoje razlike u pogledu nacionalnog statusa čakavskog i kajkavskog.

Od njih je samo jedan „pravi hrvatski“: to je čakavski, jer tim jezikom niko sem Hrvata na svetu nije govorio, pa po tome on čini osnovu njihovog etničkog identiteta. Za kajkavski jezik lingvisti su isticali da se ne bi moglo reći da je pravi hrvatski jer sličnim kajkavskim govore i Slovenci. Ipak, između slovenačkog kajkavskog i hrvatskog kajkavskog lingvisti vide razlike: tretiraju ih kao dva posebna narečja ili jezika (Milosavljević 2012 [2000]: 251).

Autor dodaje da ne postoji problem diobe čakavskog i kajkavskog jezika između Srba i Hrvata jer ti jezici nisu srpski: „Nametnut je problem da treba

deliti srpski jezik (u drugoj terminologiji: štokavski)“ – Milosavljević 2012 [2000]: 251.

U nastavku autor analizira pjesmu Tina Ujevića *SVAKIDAŠNJA JADIKOVKA*, napisanu ekavicom, a zatim modifikovanu u ijekavsku verziju, te zaključuje da je sasvim neozbiljno misliti i govoriti da su prva i druga varijanta sačinjene na dva različita jezika pa bi bio besmislen stav da je prva varijanta objavljena na srpskom a zatim ijekavizacijom prevedena na hrvatski (Milosavljević 2012 [2000]: 253). „Ima jedino smisla tvrditi da je Tinova pesma (u obe varijante) na istom, jednom jeziku, na srpskom“ (Milosavljević 2012 [2000]: 254). Autor tvrdi da je „po jeziku, tj. etnički, Tin pripadao srpskom rodu, ako se poštuje stav koji se svuda poštuje u Evropi, a valjda i u svetu: da se narodi dele po jeziku a ne po veri“ (Milosavljević 2012 [2000]: 254). U nastavu Milosavljević konstatuje da Miroslav Krleža po pravilu nije pisao na svom maternjem, kajkavskom jeziku, već mnogo više na srpskom.

Autor zaključuje da je nesporna činjenica da Hrvati imaju literaturu staru više stotina godina i na čakavskom, kao i na kajkavskom i da to jasno govori o tome da se Srbi i Hrvati i jezički i etnički mogu jasno razlikovati (Milosavljević 2012 [2000]: 254). On takođe ističe da srpski filolozi još nisu do kraja shvatili da je srpski jezik samo srpski, a da se Hrvati njime služe kao što se engleskim i španskim jezikom služe mnogi narodi u svijetu (Milosavljević 2012 [2000]: 254).

32. Milorad Radovanović u tumačenju promjena koje su se dogodile u drugoj polovini XX vijeka u srpskom jeziku ističe dva procesa – balkanizaciju i evropeizaciju (Radovanović 1998). Pod balkanizacijom on podrazumijeva usitnjavanje i umnožavanje broja južnoslovenskih (standardnih = „književnih“) jezika, što bi se teorijski tumačilo glotopolitičkom „promocijom varijanata standardnih jezika u odelite standardne jezike“ (= odranije „srpski“ [zatim: „srpskohrvatski“, „hrvatskosrpski“, „srpski ili hrvatski“, „hrvatski ili srpski“...], ali u najnovije vrijeme i „hrvatski“, i „bosanski“), uz „slovenački“, „bugarski“, i „makedonski“ i dr. (Radovanović 2012 [1998]: 233). U evropeizaciju dolaze pojave tipa: odbojnost prema purizmu, otvorenost prema internacionalizmu, otvorenost prema situacijama kultura u kontaktu, otvorenost prema situacijama jezika u kontaktu, otvorenost prema „stranoj“ leksici uopšte, otvorenost prema adaptaciji imena iz jezika svijeta, aktuelna preplavljenost leksikona internacionalizmima, evropeizmima, a naročito anglicizmima, internacionalizacija terminologija, usložnjavanje i umnožavanje vokalskih i konsonantskih grupa u fonologiji pod uticajem tuđica prevashodno (tipa: *koautor*, *neeuklidski*, *radioaktivnost*,..., *protestantstvo*, *kapitulantstvo*), koincidencija balkanizama i evropeizama (ima u vidu tvorbenne obrasce za složenice u nazivima tipa *Sava centar*, *diskurs analiza*, *rok muzika*, indeklinabilnost pridjeva tipa *super*, *maksi*, *instant*, *roze*, nepromjenljivost imenica tipa *madam*, *ledi*, *ser*, *mis*...).

Autor je na materijalu srpsko-hrvatskog, tj. srpskog i hrvatskog standardnojezičkog slučaja razvio „idealni model“ planiranja jezika u obliku kruga od desetak faza, odnosno postupaka, koje čini selekcija (= odabiranje), deskripcija (= opisivanje), preskripcija (= propisivanje), elaboracija (= razrađivanje), akceptacija (= prihvatanje), implementacija (= primenjivanje), ekspanzija (= širenje), kultivacija (= negovanje), evaluacija (= vrednovanje), rekonstrukcija (= prepravljanje). Taj krug se „prirodno zatvara“ preko segmenata neposredne deskripcije, preskripcije ili elaboracije novonastalih standardnojezičkih pojedinosti, leksičkih i gramatičkih (Radovanović 2012 [1998]: 238). Radovanović smatra da su za standardne jezike jednako mogući procesi integracije, odnosno varijacije, polarizacije, dezintegracije i promocije (varijeteta tipa etnički markiranih varijanata, prestižnih sociolekata, urbano regionalnih realizacija). Autor unosi pet „novih“ faza: integraciju, varijaciju, polarizaciju, dezintegraciju i promociju. Grubi okviri rasprostiranja osnovnih tendencija ovako su predstavljeni: prva polovina 19. vijeka integracija, druga polovina 19. vijeka varijacija, vrijeme od početka do šezdesetih godina 20. vijeka polarizacija, vrijeme od sedamdesetih do kraja osamdesetih godina 20. vijeka dezintegracija i devedesete godine 20. vijeka promocija (Radovanović 2012 [1998]: 237). Radovanović konstatuje da je ovaj model dosta kompatibilan onome koji je predložio Dubravko Škiljan, koji je u okviru poznatog Klosovog razvrstavanja segmente akceptacije, implementacije, ekspanzije i kultivacije uvrstio u „planiranje statusa“ (to bi Radovanović u još uopštenijem sistemu lingvističkih etiketa nazvao jezičkom politikom u užem smislu), dok je sve ostale predložene segmente (deskripciju, preskripciju, elaboraciju, evaluaciju i rekonstrukciju) svrstao u „planiranje korpusa“ (za Radovanovića planiranje jezika u užem smislu) – Škiljan 1988: 47–48.

U kratkom predstavljaju srpsko-hrvatske relacije Radovanović konstatuje da se sadašnji standardni srpski jezik počeo kodifikovati u prvoj polovini 19. vijeka, prevashodno aktivnošću Vuka Stefanovića Karadžića i Đure Daničića), na novoštokavskoj („istočnohercegovačkoj“) južnoslovenskoj dijalekatskoj bazi, koju je u to vrijeme zastupalo stanovništvo pretežno srpske etničke provenijencije. (Radovanović 2012 [1998]: 226–227). Prihvatanje te i takve književnojezičke norme od strane hrvatske etničke populacije značilo je dug i komplikovan proces standardnojezičkoga približavanja i udaljavanja – u prihvatanju i sleđenju Vukovog i Daničićevog, a praktično „vukovsko-daničićevskog“ jezičkoga standarda. U tome procesu Radovanović nalazi pet tendencija (Radovanović 2012 [1998]: 226–227). Jedna se ispoljavala u stalnom mijenjanju službenih naziva jezika, od onog *srpski*, preko onih *srpski ili hrvatski*, *hrvatski ili srpski*, *srpskohrvatski*, *hrvatskosrpski*, pa do onih najrecentnijih u 90-im godinama 20. veka, *srpski* [ponovo!], *hrvatski* (ali sada i *bosanski*). Suština druge bilo je jasno ispoljavanje predominacije političke volje nad lingvističkom logikom ili komunikacijskim potrebama te projektovanje etničko-konfesionalnih (pravoslavnih, rimokatoličkih i islamskih) determinanti među jezičke činjenice. Treća se

odnosila na nejednake distribucije pisama: stanovništvo srpske etničke pripadnosti je manje-više postajalo dvoalfabetno (nasuprot tome, stanovništvo hrvatske etničke pripadnosti ispoljavalo je težnju strožeg vezivanja za latinični alfabet). Četvrta se ticala konstituisanja urbano-regionalnim, kulturnim, etničko-konfesionalnim, nacionalnim, te političkim razlozima motivisanih varijanata standardnoga jezika (imenovanih različito, kao „istočna“ i „zapadna“, „beogradska“ odnosno „zagrebačka“, „srpska“ odnosno „hrvatska“, i sl.), uz širok prostor govornika sa „koegzistencijom varijanata“, „neutralizacijom varijantnih opozicija“, „ukrštanjem, mešanjem varijanata“, „međuvarijantom“, „posebnom varijantom“, ili sl., što je predstavljalo tipični sociolingvistički slučaj policentrične standardizacije. Peta tendencija se manifestovala kao generalno naglašeniji jezički internacionalizam na istoku („srpska varijanta“) prema purizmu na zapadu jezičke teritorije („hrvatska varijanta“).

33. Dragoljub Petrović je pisao 1999.^{*12} o problemima akcenatske norme zbog dualizma koji vlada na srpskom govornom području. Autor polazi od toga da se na velikom dijelu srpskoga jezika čuva četvoroakcenatski sistem sa pravilima koja se uglavnom poštuju, dok je na drugom dijelu došlo do znatnog narušavanja akcenatske norme, koje se ogleda, prije svega, u pojavi silaznih akcenata na unutrašnjim slogovima i ultimi, u fakultativnosti proklize i gubljenju dužina. Prvi model Dragoljub Petrović naziva istočnim, a drugi i zapadnim (Petrović 1999). Budući da su oni u velikoj mjeri suprotstavljeni i nekompatibilni, veoma je teško naći neko rješenje koje bi odgovaralo stanju i na jednom i na drugom području. Drugim riječima, srpski lingvisti imaju vezane ruke, oni su sputani da predlože neko racionalno, pa i kompromisno rješenje. Stoga će srpski jezik morati još zadugo da toleriše dvije standardne prozodijske norme (Petrović 1999).

34. Pavle Nikolić u članku KAKO JE PROŠAO SRPSKI JEZIK U ZAJEDNICI SA HRVATSKIM JEZIKOM piše o tome da se odmah poslije ujedinjenja, početkom 1991, „iz zagrebačke jezičke kovačnice izlila bujica novokomponovanih glupavih reči“ (Nikolić 2012 [1999]: 244).

On ističe da su hrvatski jezikoslovci izabrali za svoj hrvatski jezik zapadnu varijantu (narečje) srpskog jezika Vuka Karadžića, i to iz političkih razloga. „Najbliže srcu Zagrebčana svakako je bio kajkavski dijalekt, ali usvajanje ovog za književni jezik bilo bi otprilike isto kao kad bi Srbi uzeli za svoj književni jezik leskovački govor (Nikolić 2012 [1999]: 243).

Hrvatski jezikoslovci nisu uzeli zapadno narečje srpskog Vukovog govora za „Hrvatski književni jezik“ samo zbog njegovog kvaliteta; oni su ovaj dijalekt u prvom redu uzeli iz političkih razloga. Ijekavskim narečjem štokavskog dijalekta govorili su svi Srbi u svim krajevima u Hrvatskoj i svi Bosanci i Hercegovci, bez

¹² Prilozi koji nisu uvršteni u ovaj zbornik označeni su zvjezdicom iza autora ili godine objavljivanja.

obzira koje su vere. Kao najbrojnijim, Hrvatima nije pretila opasnost da od Srba ili Bosanaca i Hercegovaca budu asimilirani, naprotiv, Zagreb kao najsnažniji centar, iza koga stoji Vatikan, imao je ogromne prednosti da pohrvati i Srbe i muslimane (Nikolić 2012 [1999]: 243).

Po autorovom mišljenju isto onako kao što je katastrofalna greška stvaranje Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1. decembra 1918. godine isto tako je po srpski jezik pogubno stvaranje srpskohrvatskog jezika (Nikolić 2012 [1999]: 244).

Nikolić zagovara orijentaciju koju bismo nazvali srpskim interkorelacionim purizmom, purizmom usmjerenom protiv „kroatizama“. On smatra da su glavni izvor zagađivanja srpskog jezika novokomponovane, rogobatne i komplikovane riječi kojima se jezik ne obogaćuje, već se istiskuju iz upotrebe jednostavne prikladne reči. Zatim prelazi na srpsko-hrvatske odnose:

U posljednje vreme primetio sam da Hrvati, da bi se razlikovali od Srba, umesto *zadnji* sad pravilno koriste *poslednji*. Tako su Hrvati namagarčili Srbe (Nikolić 2012 [1999]: 45).

Autor zaključuje:

U sadašnje vreme nove kovanice u Hrvatskoj rastu kao gljive. Te hrvatske „beda-stoće“ ostavimo njima, nama su dovoljne naše gluposti (Nikolić 2012 [1999]: 45).

Nikolić navodi tri hrvatske riječi kojima, po njegovom mišljenju, nije mjesto u srpskom jeziku: *dužnosnik*, *ugodaj* i *poteškoća*. Za prvu kaže da ju je našao u članku koji je POLITIKA direktno, ili preko TANJUGA prenijela iz splitske štampe.¹³ Druga imenica *ugodaj* je za autora „predstavljala nerešiv problem, mada

¹³ „Tu reč upotrebio je Miko Tripalo. Po smislu u rečenici, odgonetnuo sam da ta reč na srpskom jeziku znači *funkcioner* – odomaćenu reč u svim jezicima sveta. Ne radi se ovde o uvođenju domaće reči namesto strane (*funkcioner* je i za hrvatski, kao i za sve ostale jezike odomaćena reč). Jedini cilj zagrebačke jezičke kuhinje je da za što kraće vreme u svoj jezik ubaci što veći broj novokomponovanih reči i konstrukcija. (Kad se ima u vidu ovaj jedini cilj svih novotarija – onda je jasno i ponemčavanje konstrukcije rečenice: *Za očekivati je*, u kojoj su samo reči hrvatske.)

Sve što se radi na brzinu to je, kako narod kaže *kuso*! I imenica *dužnosnik* je besmislena glupost, jer u ovoj složenici *nosnik* nije čovek. Čovek koji nosi, u hrvatskom književnom (srpskom) jeziku označen je imenicom *nosač*, pa bi novokomponovana reč trebalo da glasi *nosač dužnosti*. E, ali sa tom kvanicom nije se pobeglo od Srba. Hrvatski jezički stručnjaci su čoveka predstavili imenicom koja označava stvar. Tako su dobili umesto novokomponovane složenice novokompanovanu besmislicu. Ovde sam opširnije naveo, kako se u zagrebačkoj jezičkoj kuhinji spravljaju novokomponovane besmislice. Ovo sam napisao za srpske pomodare. Korišćenjem ovakvih besmislica, oni ne predstavljaju ništa drugo do najobičnije neznalice. Tu skandaloznu imenicu, ranije, nikad nisam ni čuo ni video. Na moje iznenađenje, saznao sam da je imenica *dužnosnik* registrovana u Srpskohrvatskom rečniku iz 1960. godine. Uz nju je napomenuto da je registrovana za vreme NDH“ (Nikolić 2012 [1999]: 41–42).

je često na nju nailazio u dnevnoj štampi¹⁴. Za treću – *poteškoću* autor konstatuje da je složenica sastavljena od sintagme *poprilična teškoća* (od prve riječi uzet je samo prvi slog i dodat imenici *teškoća*).¹⁵

Autora naročito nervira „neverovatna sloga Srba u isključivom korišćenju nekih izraza iz zagrebačke kuhinje, pri čemu se potpuno ignorišu srpske, mnogo jednostavnije i prikladnije reči“ (Nikolić 1999: 48).

„U tom se utrkuju POLITIKA i TELEVIZIJA. Sloga u tome prosto je neverovatna; kad bi samo takva sloga postojala o osnovnim interesima Srpskog naroda“ (Nikolić 1999: 45).¹⁶

¹⁴ „Nisam mogao da nađem rešenje zato što sam, što je prirodno, polazio od zajedničkog korena sa glagolom *ugoditi*, koji znači učiniti nekom nešto po želji ili volji. Pa sam u tom smislu tražio smisao imenice *ugodaj*. Međutim, sa tim značenjem, imenicu *ugodaj* nikad nisam uspeo da povežem sa rečenicom u kojoj se nalazi. Ne znam ni sam kako mi je palo na pamet da ne upoređujem te dve imenice (čiji koreni su različiti), već njihova dva glagola: od *ugodaj* – *ugoditi* i od *događaj* – *dogoditi*. Ova dva glagola imaju iste korene. samo su im predmeci **u** i **do** različiti. Međutim, iako su im koreni isti, ova dva glagola imaju potpuno različita značenja. Nisam mogao da očekujem da će zagrebački jezički, ‘stručnjaci’, samo na osnovu slovne jednakosti korena, mada ta dva glagola (*ugoditi* i *dogoditi se*) imaju sasvim drugačija značenja, imati toliko odvažnosti u stvaranju novokomponovanih besmislica; da će imenicu *događaj* zameniti *ugodaj* koja sa ovom nema nikakve veze“ (Nikolić 2012 [1999]: 42).

¹⁵ „Tako je dobijena imenica *poteškoća*, koja označava teškoću koja je prilično ili dosta velika – i ta imenica je u redu ako se samo u tom smislu upotrebljava. Ali, svakako nije u redu, što je takoreći redovan slučaj na televiziji i radiju, da je imenica *poteškoća* sahranila živu i kraću (jezički efikasniju) imenicu *teškoća*“ (Nikolić 2012 [1999]: 43). Nikolić navodi sljedeći primjer „besmislenog“ korišćenje imenice *poteškoća*: „Jedan reporter, za vreme poluvremena sa fudbalske utakmice rekao je ovo sa radija slušaocima: ‘U prvom poluvremenu nismo imali velikih poteškoća’. Ono što je rekao ima ovo značenje: ‘U prvom poluvremenu nismo imali velikih priličnih *teškoća*’, a mogao je jednostavno da kaže: nismo imali *teškoća*“, ali zašto da govorimo kratko i jasno, kad možemo dugo i komplikovano“ (Nikolić 2012 [1999]: 43). Po njegovom mišljenju neshvatljivo je najnovije masovno korišćenje riječi *puno* umesto *mного* tamo gdje to nije u redu. „Pravilne srpske rečenice glase: ‘Trg je *pun* ljudi’ (misli se kao bure vina), ali ‘Na trgu ima *mного* ljudi’“ (Nikolić 2012 [1999]: 43).

¹⁶ Radi ilustracije daje se nekoliko „najistaknutijih ‘hitova’ poltrona i neznalica“: 1. *budući da* („Ali svi do besvesti svi i u POLITICI i na televiziji koriste isključivo izraz *budući da*. A reči *jer*, *pošto* i *zato* što su sahranjene.“), 2. *zagovarati*, *zagovornik* („Da bi skovala svoj hrvatski izraz, zagrebačka kuhinja je umesto izraza *pristalica*, *pobornik* i *pristajati*, *zastupati* skovala nov izraz na sledeći način: *Pristalica* ili *pobornik* je onaj koji govori ‘za’, dakle to je *govornik za*. Sad prebacimo za napred, pa ispadne *zagovornik*. Prema ovoj imenici glagol bi trebalo da glasi *zagovoriti*; a onda bi to bile samo dve spojene srpske reči *za* i *govoriti*. Da bi novokomponovana reč bila hrvatska treba *govoriti* pretvoriti u *govarati* pa je tako sklepana nova reč *zagovarati*. Sada srpski poltroni i neznalice uveliko koriste ove izraze, a izraze *pristalica* i *pobornik* su sahranjene. U srp-

Pavle Nikolić ukazuje na izraze koje je čuo na televiziji i pročitao u štampi a koji su, po njegovom mišljenju, strani srpskom jeziku: *zavređuju* – *zaslužuju* (prvu riječ autor naziva novokomponovanom zagrebačkom, a drugu srpskom), *u pravilu* – *po pravilu*, *ponukati* – *podstaci*, *neutraživa žed* – *neugasiva žed*, *mnogo čega* – *mnogo šta*, *premda* – *mada*, *sretan* – *srećan* („u srpskom jeziku sretan je onaj koga su sretali“), *dobili smo ih* („samo utakmica se dobija, a ne ljudi! Kakav glupav i neuljudan izraz!“) – *pobedili smo ih* („u pitanju je sportsko takmičenje“), *to je za neshvatati* – *to ne može da se shvati*, *izniman* – *izuzetan*, *iznimka* – *izuzetak*, *oko toga* – *o tome*, *pri tome*, *oko ovoga* – *o ovome*, *pri ovome*, *oko nečega* – *o nečemu*, *pri nečemu*, *upriličiti* („ovaj izraz nisam uspeo da prevedem na srpski jezik“) – *usaglasiti*, *saobraziti*, *uobličiti* (možda znači organizovati), *nadomestiti* – *nadoknaditi*, *budući da* („postoji u Vukovom rečniku – ali on je skupljao reči i iz zapadnih krajeva“) – *pošto, jer*, *zato što*, *za očekivati* je (germanizam) – *može da se očekuje*, *kod određivanja* – *pri određivanju*, *belodano* – *jasno*, *izvedba* – *izrada*, *izvođenje*, *predstava*, *dvojba* – *sumnja*, *nedvojbeno* – *nesumnjivo*, *doktorica* – *doktorica*, *sudovanje* – *sudjenje*, *pomak* – *pomeranje*.

Ovaj je autor napisao i poseban članak ŠTA JE SUDEONIK, u kome stoji sledeći komentar:

Kako je „hrvatski književni jezik“ od *sudionika* tj. *dionika* isfabrikovao čoveka, mene ne interesuje, ali sam veoma zainteresovan da se srpski jezik najenergičnije zaštiti od „bedastoća“ sklepanih u zagrebačkoj jezičkoj fabrici. Ne možemo na silu da sačuvamo jedinstvo jezika sa onima koji to ne žele. Ima u Srbiji pojedinaca koji se trudi da sačuvaju jedinstvo srpsko-hrvatskog jezika po svaku cenu. Tu spadaju uobražene kosmopolitske veličine, poltroni, pomodari, i najzad neznalice (Nikolić 2012 [1999]: 67).

35. Ljubomir Popović ističe da, zahvaljujući štokavskoj osnovici, srpski i hrvatski imaju zajedničko jezgro. „Drugim rečima, ta dva književna jezika se razlikuju kao konkretni jezički varijeteti, ali na apstraktnom lingvističkom nivou čine ono što se može zvati književnojezičkim dijasistemom na štokavskoj osnovici (ili: štokavske provenijencije) ili, prosto, štokavskim književnojezičkim dijasistemom, s tim što u taj dijasistem sada ulazi i bošnjački književni jezik

skom jeziku zaista postoje reči *zagovornik* i *zagovarati*, ali one imaju svoje sasvim drugo značenje. *Zagovarati* u srpskom jeziku znači 'nekome govorom odvlačiti pažnju'. Na primer, *dok je jedan lopov zagovarao čoveka drugi lopov mu je izvukao novčanik iz džepa*. Pogrešnim korišćenjem ove reči, poništava se njen prvi značaj; na takav način osiromašuje se srpski jezik). **3. pojasniti** („Ovaj izraz, sam po sebi nije rogobatan, ali mi se smučilo zato što srpski poltroni – pomidari isključivo njega koriste, svi odreda i u POLITICI i na televiziji, dok su srpske izraze *razjasniti* i *objasniti* sahranili. Po mom osećanju, u srpskom jeziku postoji izvesna razlika u značenju reči *razjasniti* i *objasniti*. *Razjasniti* znači nešto jasnije izložiti, a *objasniti* znači nešto rastumačiti. Sad za pomodne papagaje postoji samo glagol *pojasniti*. Oni su gore navedene srpske izraze sahranili i tako osiromašili srpski jezik“) – Nikolić 2012 [1999]: 49.

(zvanični naziv i naziv koji upotrebljavaju sami Bošnjaci: *bosanski jezik*)“ – Popović 2000*: 285. On smatra da se identitet srpskog književnog jezika ne može do kraja odrediti ako se ne istakne njegova sociolingvistička posebnost u odnosu na paralelni hrvatski književni jezik.

A pošto odnos ova dva književna jezika nije bio konstantan, moraju se pružiti tri sukcesivna određenja. Svako odgovara jednoj fazi postanka i evolucije štokavskog književnojezičkog dijasistema, s tim što u okviru tih faza takode postoji evolucija i što se razvojni procesi koji dovode do promene javljaju već u prethodnoj fazi (Popović 2000: 285).

Autor izdvaja tri perioda u razvoju zajedničkog jezika: 1. ilirski i postilirski hrvatski književni jezik, 2. vukovizacija hrvatskog književnog jezika, 3. novoštokavska autentifikacija norme hrvatskog književnog jezika. Posljedica posljednje faze, koju Popović naziva revizijom, bilo je to da hrvatski književni jezik na planu kodifikacije više nije bio u kontradistinktivnom odnosu prema srpskom književnom jeziku. „S druge strane, niti je postao identičan sa tadašnjim srpskim književnim jezikom, niti je ćirilica preuzeta kao hrvatsko pismo, niti je preuzeto srpsko ime, niti se hrvatska zajednica stopika sa srpskom“ (Popović 2000: 286). Nakon konstatacije da se ni na srpskoj ni na hrvatskoj stranu nije smatralo da su vukovski i ilirski, odnosno hrvatski književni jezik, strani jezici, nego da njihovo postojanje predstavlja dvojstvo jezičkog izraza u srpskoj i hrvatskoj književnosti Ljubomir Popović uvodi za takav odnos književnih jezika termin *paraglosija*, dakle ne *diglosija* (viši i niži jezik), nego naporedni književni jezici sa manje-više istom dijalekatskom osnovicom, koji se međusobno ne isključuju, nego se mogu objediniti.

36. Ljubomir Popović je šire analizirao knjigu NAUK O PRAVOPISU JEZIKA HRVACKOGA ILI SRPSKOGA Marcela Kušara (1858–1940), u kojoj su razmatrane jezičke i pravopisne razlike između „književnog jezika hrvackog ili zagrebačke škole i književnog jezika srpskog ili jezika Vukova“. Ljubomir Popović ističe da razlike Kušar ne navodi zato da dokaže posebnost i samosvojnost hrvatskog književnog jezika, nego naprotiv – da ukaže na ono što smeta ostvarivanju jezičkog (i pravopisnog) hrvatsko-srpskog jedinstva (Popović 2012 [2000]: 257). Time je, po mišljenju Popovića, Kušar dao viđenje hrvatske književnojezičke problematike pred reviziju hrvatske norme izvršene krajem XIX vijeka i iznio model sjedinjavanja hrvatskog i srpskog književnog jezika. Popović smatra da Kušarovo kontrastiranje hrvatskog i srpskog književnog jezika predstavlja dio propagiranja njegove koncepcije o tome kakav treba da bude jedinstveni (homogeni) zajednički književni jezik: selektivna transpozicija hercegovačkog (ijekavskog) dijalekta, sa autentičnim govornim (živim) gramatičkim oblicima, pisana daničićevskom latinicom i radikalnim fonetskim (fonološkim) pravopisom.

Kontrastiranje se zato tiče pre svega onoga što je bitno sa gledišta dijalekatske baze književnog jezika (morfologija i zamena jata), a elaboraciona nadgradnja –

sintaksa pisanog jezika i nova leksika, samo je ovlaš dodirnuta. I rešenja za pisanu formu takođe su ona koja odgovaraju transponovanju vernakulara (Popović 2012 [2000]: 257).

Što se tiče unifikacije književnih jezika, autor tvrdi da je Kušarova koncepcija zahtijevala obostrane ustupke:

[...] od Hrvata se očekuje odustajanje od zastarelih oblika i etimološkog pravopisa u korist živih i autentičnih štokavskih oblika i fonetskog pravopisa; a od Srba – odustajanje od ekavskog izgovora, odnosno uopštavanje ijekavskog, i odustajanje od ćirilice i prihvatanje latinice (Popović 2012 [2000]: 257).

37. Ljubomir Popović razmatra odnos nacionalne ideologije i formiranje nacionalnog standardnog jezika te na primjerima vezanim za postanak srpskog i hrvatskog standardnog jezika ističe ideološki značaj koji ima formulisanje i rješavanje jezičkog pitanja za narode koje tek formiraju svoju modernu nacionalnu svijest (Popović 2012 [2002]). Autor prikazuje teorijski okvir za interpretaciju reformnih jezičkih programa, zatim analizira kako se tim programima povezuje nacija i njen jezik u doba prosvetiteljstva i romantizma, a potom ukazuje na značaj tog povezivanja za autoidentifikaciju nacije, za određivanje njenog obima, kao i za odnos prema evropeizaciji (okcidentalizaciji).

38. Isti autor razmatra (a) koncepcije *s r p s k o h r v a t s k o g* standardnog (književnog) jezika i njegovog postanka prezentirane u prvom i drugom izdanju ENCIKLOPEDIJE JUGOSLAVIJE i (b) koncepcije *s r p s k o g* standardnog jezika i *h r v a t s k o g* standardnog jezika i njihovog postanka iznijete u monografijama SRPSKI JEZIK NA KRAJU VEKA i HRVATSKI JEZIK (Popović 2012 [2003]). Autor odmah na početku postavlja pitanje da li naslove pod **b** opravdavaju promjene u samom jeziku odnosno u standardnojezičkom uzusu na teritorijama gdje se govorilo srpskohrvatskim (hrvatskosrpskim, hrvatskim ili srpskim) jezikom i daje ovakav odgovor:

Vrlo malo! Naime, izvesnih promena ima, poglavito u oblasti leksike (uključujući tu i frazeologiju i terminologiju), ali te promene ne samo što nisu revolucionarne nego nisu ni posebno značajne gledajući jezik u celini. Sem toga, ove promene ne narušavaju bitnije uzajamnu razumljivost, tj. ostao je zajednički komunikativni prostor. Jednom rečju, ne radi se o takvom stepenu promena koji bi zahtevao i opravdavao terminološko-konceptualni preokret do koga je došlo u neposrednoj prošlosti (Popović 2012 [2003]: 386)

Ovaj terminološko-konceptualni paradoks Popović objašnjava kao posledicu ne same jezičke stvarnosti, nego njene interpretacije. „Razrešenje navedenog paradoksa ne treba, dakle, tražiti u jezičkim činjenicama, nego – bar što se jezičkih stručnjaka tiče – na metajezičkom planu, tj. u interpretaciji odnosno interpretacijama činjenica, a posebno u opisu i tumačenju razvojnih procesa koji su doveli do sadašnje standardnojezičke situacije“ (Popović 2012 [2003]: 386).

Popovićeva analiza je usmjerena na traženje odgovora na tri pitanja: (1) šta karakteriše koncepcije koje postuliraju jedan zajednički novoštokavski standardni jezik, najpre (kvazi)jedinstven, a onda varijantski strukturiran odn. kompozitan, (2) šta odlikuje koncepcije posebnog hrvatskog standardnog jezika, (3) šta determiniše koncepciju koja mijenja identitet zajedničkog novoštokavskog standardnog jezika uz istovremeno promovisanje posebnog srpskog standardnog jezika.

Popović dolazi do sljedeća dva zaključaka. 1. Pet navedenih reprezentativnih prikaza jezičke standardizacije jezika Hrvata odnosno Srba i Crnogoraca čine jedan evolutivni sistem. 2. Od unitarne globalne koncepcije, preko kompromisne varijantske globalne koncepcije stiže se do nacionalnih koncepcija, asimetričnih i konfliktnih: „hrvatske – preko dve faze istog procesa, i srpske – koja ne želi da prekine vezu sa varijantskom globalnom koncepcijom, ali, nevoljno, prihvata aktuelnu jezičkopoličku stvarnost, afirmišući svoje nacionalne pretenzije na zajednički jezik u celini i dve faze istog procesa, i srpske – koja ne želi da prekine vezu sa varijantskom globalnom koncepcijom, ali afirmišući svoje nacionalne pretenzije na zajednički jezik u celini i, nevoljno, prihvatajući aktuelnu jezičkopoličku stvarnost“ (Popović 2012 [2003]: 408).

39. U tumačenjima istorijskog razvoja na relaciji srpski standardni jezik → standardni srpskohrvatski jezik → standardni srpski isti autor se posebno osvrće na Vukovu reformu i vukovski standardni jezik, ilirski i postilirski hrvatski standardni jezik, „vukovizaciju“ hrvatskog standarda i problem paraglosije jezik (Popović 2012a [2004]). Popović ukazuje na aktuelni kontinuitet srpskog standardnog jezika te karakter standardnog srpskohrvatskog jezika i njegovih dviju koncepcija (kao jednog jezika i kao varijantski razuđenog jezika). U posljednjem dijelu govori se o lingvističkoj tranziciji.

40. U radu MARETIĆEVA KONCEPCIJA STANDARDIZACIJE HRVATSKOG ILI SRPSKOG KNJIŽEVNOG JEZIKA Ljubomir Popović interpretira i komentariše shvatanja Toma Maretića iznesena u prvom i drugom izdanju GRAMATIKE I STILISTIKE HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (1899, 1931²) i u HRVATSKOM ILI SRPSKOM JEZIČNOM SAVJETNIKU (1924) o načinu na koji treba standardizovati na vernakularu zasnovan jedinstveni književni jezik za Hrvate i Srbe i o onome što su Vuk Karadžić i Đuro Daničić već učinili u tom pravcu (Popović 2012b [2004]).

Maretićev tip standardizacije Popović karakteriše kao radikalnu monodijalekatsku vernakularnu standardizaciju (uslovljenu nepovoljnim književnojezičkim prilikama) ostvarenu selekcijom optimalnog dijalekta i odgovarajućeg autoritativnog korpusa i gramatičkom kultivacijom (dotjerivanjem) vernakularnog jezgra ili, kraće, kao autentifikacionu transformaciju vernakulara (govornog narodnog jezika) u moderni pisani i govorni standard (Popović 2012b [2004]: 497). Po ovome je, smatra autor, Maretić sljedbenik Vuka Karadžića, koji mu je glavni uzor, i Đure Daničića, kome je posebno blizak po insistiranju na komparativno-istorijskoj pravilnosti, a ima i mnogo zajedničkog sa Marce-

lom Kušarom (koga ne spominje). Na osnovnu izvršene analize Popović dolazi do niza zaključaka (Popović 2012b [2004]: 498–499). Jedni od njih tiču se hrvatske strane. **1.** Maretić je kao normativnu gramatiku za Hrvate napisao gramatiku Vukovog i Daničićevog jezika, i to kao zajedničkog, hrvatskog ili srpskog književnog jezika. **2.** Za korpusnu osnovicu hrvatskog književnog jezika Martić je uzео Vuk-Daničićev korpus, tj. korpus koji je srpske etničke provenijencije i koji je nastao rešavanjem srpskog, a ne hrvatskog književnojezičkog pitanja, čime je ignorisan ilirski i postilirski hrvatski korpus i pisana tradicija na koju su se oslanjali hrvatski pisci, gramatičari i leksikografi, ignorisan je dotadašnji tok standardizacije i ono što je njome već postignuto. **3.** Revidirana je hrvatska gramatička norma u smislu radikalne novoštokavizacije odnosno novoštokavske autentifikacije (čiji su garanti bili jezik i tekstovi Vuka, Daničića i Vukovih izdanja narodnih umotvorina), čime je djelimično vukovizirana hrvatska gramatička norma. **4.** Maretić je bitno doprinio da se od dvije konkurentne norme afirmiše ona koju su zastupali hrvatski vukovci, a odbaci norma Zagrebačke filološke škole. **5.** On je stvorio osnove za tretiranje (u Kraljevini SHS i kasnije) književnih jezika Hrvata i Srba kao jednog, i to jedinstvenog jezika, a i za tvrdnje o srpskom karakteru hrvatskog književnog jezika. Drugi zaključci se odnose na srpsku stranu. **1.** Maretićevo usvajanje Vuk-Daničićevog korpusa značilo je da su Srbi njegovom gramatikom dobili temeljit opis svog formativnog i klasičnog normativnog korpusa (taj korpus ni na srpskoj strani nije odražavao sve što se nalazilo u tekucem književnom jeziku, posebno kad se uzmu u obzir formiranje tzv. beogradskog stila, aktuelni književni pravci i, naročito, ostvarena elaboracija). **2.** Projektovani zajednički hrvatsko-srpski književni jezik od strane T. Maretića implicitno je stavio Srbe, posebno na ekavskom području, pred najmanje dvije dileme: a) zadržati ekavsku normu ili je, radi ujedinjenja sa Hrvatima, zamijeniti ijekavskom, b) zadržati pansrpsko shvatanje o ekstenziji srpskog jezika (i srpske nacionalnosti) i jednočlano, srpsko, ime jezika ili prihvatiti da se radi o – na nižem nivou – etnički podvojenom narodu, koji razvija književni jezik u oba svoja dela, s tim što to dvojstvo treba odraziti i u imenu jezika.

41. Radoje Žugić (2000)* piše da su Srbi i Hrvati dva naroda koji govore istom jezikom.

Srbi i Hrvati se bez teškoća sporazumevaju, premda jedni govore srpskim, a drugi hrvatskim jezikom. Zagrebački i beogradski govor su međusobno slično, odnosno različiti, bar koliko zagrebački i splitski, odnosno beogradski i leksovački. Detaljnije razlike i sličnosti istražuje i utvrđuje dijalektologa srpskohrvatskog jezika. Osim drugačije zamene jata (što je uslovalo pojavu ekavskog, ijekavskog i ikavskog narečja) i nešto drugačijeg leksičkog korpusa drugih sistemskih razlika kao da nema (Žugić 2000).

Dalje tvrdi da dvije posebne norme koreliraju i da se govornici bez teškoća prebacuju sa jedne na drugu. Zatim ističe važan zaključak: leksičke razlike, „koliko god neverovatno zvučalo“, nisu relevantne za opis jezika.

Prema Edvardu Sapiru leksika se, posebno imenička, lako seli iz jezika u jezik. Na brzu promenu leksike utiču jezici u okruženju i vanjezička stvarnost na koju se ta leksika odnosi. Za opis jezika je relevantna gramatika. *Tisuća* i njena stilska rezerva *hiljada* su trosložne imenice ženskog roda na **-a**, rekli bi gramatičari. Verovatno ima Srba koji kažu *tisuća* i Hrvata koji kažu *hiljada*, ali i jedan i drugi na isti način ove imenice menjaju kroz padeže. Za nominativ je nastavak **-a**, za genitivi **-e**, dativ **-i** itd. Nema glagola ni u srpskom ni u hrvatskom čije se drugo lice prezenta jednine ne završava na **-š**. Prvo lice se završava na **-m**, uz izuzetke *moгу* i *hoću* (u dečjem jeziku *možem* i *hoćem*). Predlozi i veznici kao pretežno gramatičke reči na srpskohrvatskom jezičkom prostoru pokazuju istovetnost, a u indoevropskim jezicima sličnost [...] (Žugić 2000).

Na kraju dodaje: „Lako je pozajmiti ili izmisliti novu reč, neka ‘jezikoslovci’ izmisle novi padež, glagolsko vreme ili stepen komparacije“.

42. Radmilo Marojević razmatra 2001. pitanje grafije i nudi nova rešenja, prije svega, vezana za refleksi jata – da se on piše kao **ě**, kao **ë** ili da se uvede slovo „jat“ u ćirilicu, a **ě** u latinicu.¹⁷ Ova inicijativa spada u eksplicitiranu srpsku intrakonvergenciju, kojom bi se **a)** „u pisanim tekstovima čvrsto povezala oba književna izgovora srpskog jezika“, **b)** ostvarila „horizontalna (tj. geografska cjelovitost srpskog jezika i srpske kulture, uz istovremeno ostvarivanje vertikalne (tj. istorijske) cjelovitosti srpske kulture i kontinuiteta njenoga jezika“ (Marojević 2001: 131–134) Autor dodaje da je „vasostavljjanje ‘jata’ jedan od temeljnih programa srpskoga pokreta koji oko etničkoga jezgra treba da objedini sve reflekse ‘jata’ u srpskom jeziku i sve vjeroispovijesti u srpskom narodu“. Ovdje je u pitanju i implicirana srpska interdivergencija, kojom bi se unijela značajna novina u odnosu na hrvatsku i bošnjačku grafiju.

43. Razuđenost srpskog jezika Radmilo Marojević vidi u njegovim istorijskim i regionalno-konfesionalnim varijetetima (Marojević 2012 [2004]).¹⁸ On tvrdi da, i pored pokušaja da se nametne pravoslavnim Srbima u Hrvatskoj, „tzv. hrvatski književni jezik je standardizovani oblik ijekavskog srpskog kojim se služe Hrvati ili čakavci, Novohrvati ili kajkavci i Srbi ili štokavci katoličke vjeroispovijesti – on ima [...] regionalno-konfesionalno obilježje“ (Marojević 2012 [2004]: 449). Autor pri tome „tzv. hrvatski književni jezik, kojim se služe Hrvati ili čakavci, Novohrvati ili kajkavci i Srbi ili štokavci katoličke vjere“

¹⁷ O tome je među prvima pisao Jovan Skerlić: „Možda je bilo najbolje ono što je dr. Jovan Stejić predlagao 1849., a čega se Jovan Subotić držao još 1581., da treba zadržati slova **ѣ**, pa neka ga izgovara kako je ko naučio **i**, **je** ili **e**“ (Skerlić 1918: 32).

¹⁸ Ova pozicija se naslanja na tumačenje u SLOVU O SRPSKOM JEZIKU, posebno u njegovom dijelu Izdavanje „književnih jezika“ na konfesionalnoj osnovi i Srpski jezik i njegove varijante (Slovo 2012 [1998]: 9–11).

naziva *zagrebačkim regionalno-konfesionalnim varijetetom* (Marojević 2012 [2004]: 452). Autor smatra krađom ako se zagrebačka varijanta srpskog književnog jezika naziva *hrvatski književni jezik*, iako se „mora priznati da je taj jezik normiran, kodifikovan: ima svoju gramatiku, rječnik, pravopis“ (Marojević 2012 [2004]: 457).

Što se tiče jezika muslimana, stav je ovakav: „Standardizovani oblik ije-kavskog srpskog kojim se služe Srbi ili štokavci islamske vjeroispovijesti nazvan je ‘bosanski jezik’ kako bi se nametnuo bosanskim hrišćanima, ali se u tome nije uspjelo – on i dalje ima samo regionalno-konfesionalno obilježje“ (Marojević 2012 [2004]: 449). Taj jezik Marojević naziva *sarajevskim regionalno-konfesionalnim varijetetom srpskog književnog jezika* („tzv. bosanski književni jezik, kojim se služe Srbi islamske vjeroispovijesti“) – Marojević 2012 [2004]: 452. Autor dodaje da muslimani u Bosni svoj jezik zovu *bosanski jezik* sa ovakvim objašnjenjem: „to je srpski književni jezik, ali sarajevska varijanta“.

U istoriji, međutim, nije zabilježeno da neko samo na osnovu teritorijalnog principa zagovara preimenovanje jezika. Taj zahtjev je potpuno besmislen. Za tako nešto nema osnova, to može biti samo goli akt nasilja (Marojević 2012 [2004]: 457).

Po Marojevićevom mišljenju crnogorski književni jezik („koji se doduše nalazi na stadijumu pokušaja formiranja“) ima samo regionalno-konfesionalni karakter u okviru srpskog jezika. Autor koristi naziv *cetinjski regionalno-konfesionalni varijetet srpskog književnog jezika* („tzv. crnogorski književni jezik što ga prihvataju privrženici Crnogorske pravoslavne crkve raspopa Dedeića“) – Marojević 2012 [2004]: 453. Dalje se ističe da se jezik kojim se govori u Crnoj Gori zove *srpski jezik* zato što je narod koji njime govori svjestan da pripada srpskom etnosu i da je to jedini ispravan naziv i za narodni i za književni jezik slovenskog stanovništva u Crnoj Gori (Marojević 2012 [2004]: 455). Marojević kritikuje parolu zagovornika preimenovanja jezika u Crnoj Gori „Uzećemo srpski, ali ćemo ga zvati *crnogorski*“, jer bi to bio presedan u kulturnoj istoriji čovječanstva, budući da, po njegovom mišljenju, u svijetu do sada nije poznat nijedan slučaj da neko tek-tako traži da jedan jezik imenuje kako se njemu sviđa.

Ako je to crnogorski jezik, opišite mu gramatiku, propišite mu pravopis, prevedite na njega Bibliju. Nijedan jezik u Evropi ne priznaje se kao književni ako na njega nije prevedena Biblija. Bilo bi to, naravno, preimenovanje jezika i svojevrsna krađa, kao što je krađa srpski književni jezik nazivati *hrvatskim* ili *bosanskim*. Da su dosljedni, u onoj zagradi bi napisali i *muslimanski jezik* (pa da apsurd bude potpun), jer u velikoj većini Srbi islamske vjeroispovijesti u Crnoj Gori odbijaju da se nazivaju *Bošnjaci* (a što bi se tako i zvali kad oni nijesu doseljenici iz Bosne nego autohtono stanovništvo Crne Gore) – Marojević 2012 [2004]: 457.

44. U to vrijeme jača na intenzitetu srpski ekstrakorelacioni purizam i počinju da se pišu čitave knjige protiv (nepotrebne, suviše) upotrebe stranih

riječi (Medić 2000, 2004). U jednom od njih naslovljenoj kao NAJEZDA STRANIH REČI NA SRPSKI JEZIK **Mile Medić** konstatuje da srpskom jeziku danas ništa ne prijeti više od stranih riječi, ništa ga ne ugrožava toliko koliko takve lekseme te se stoga taj samoubilački hod srpskog jezika mora zaustaviti (Medić 2001: 8). Jednu glavu autor naslovljava ovako: „Sudbina jezika Srba u Hrvatskoj“ (Medić 2012 [2001]: 283–287) i u njoj konstatuje da je taj jezik osuđen na propast (Medić 2012 [2001]: 283).¹⁹ Autor ističe da jezik Srba u Hrvatskoj nije isti kao jezik Srba u Srbiji, na primjer u Šumadiji (Medić 2012 [2001]: 285). Na nekoliko strana ovoga poglavlja razmatraju se „srbizmi“ kao strane riječi u Hrvatskoj (Medić 2012 [2001]: 292–295). Medić konstatuje da su na jeziku Srba u Hrvatskoj napisana najbolja djela srpske, ali i hrvatske književnosti (Medić 2012 [2001]: 292–295). Što se tiče hrvatskog jezika, on tvrdi da su Hrvati naknadno proglasili srpski jezik za svoj jezik, da njime i danas govore, iako ga još nisu sasvim naučili. „Mogućnost da ga konačno nauče zauvijek su izgubili, jer su otjerali Srbe iz Hrvatske“ (Medić 2012 [2001]: 285). Autor piše da su u hrvatsku književnost počele vrlo rano i u većem broju ulaziti strane riječi, pri čemu je došlo do „neshvatljivih protivrječnosti“ u odnosu prema stranim riječima:

Na jednoj strani, hrvatski jezikoslovci i drugi jezični čistunci ljubomorno i revnosno trijebili su hrvatsku jezičnu njivu od tuđica, a naročito od „srbizama“, najopasnijega korova u hrvatskom književnom polju. I dok su se oni sa besprimjernom strašću bavili progonom nekoliko stotina „srbizama“ i drugih stranih riječi, pa drugoj strani, na velika vrata, u hrvatsku književnost počele su ulaziti gomile stranih riječi. Taj prodor stranih riječi počeo je još od kajkavca Matoša i čakavca Kranjčevića, a sa Krležom, takođe kajkavcem, u hrvatsku književnost su navrle stotine hiljada, tj. tisuća, internacionalnih riječi i izraza. Krleža je novim tuđicama prosto zasuo sve oblasti književnosti – prozu, dramu, esej, pa i samu poeziju (Medić 2012 [2001]: 293).

Mile Medić ističe da je Krleža nemilice unosio i unio toliko stranih riječi da ih svi hrvatski jezikoslovci zajedno nikad više ne bi mogli potamaniti niti iščistiti iz hrvatske književnosti, čak i da se nisu bojali tog moćnoga i nedodirljivog stvaraoča (Medić 2012 [2001]: 294). Po njegovom mišljenju, pojava velikog broja stranih riječi potiče od nepotpunog poznavanja srpskog vukovskog jezika i izraz je nasušne potrebe da se to neznanje nadoknadi riječima iz drugih, stranih, bolje ili slabije poznatih jezika (Medić 2012 [2001]: 295). Što se tiče „srbizima“, on tvrdi sljedeće:

A čišćenje „srbizama“ iz hrvatskoga govora je isto toliko čudovišan i zločinački čin kao i čišćenje Srba iz Hrvatske 1941. i 1995. godine. Ali ako su Hrvati i uspjeli da

¹⁹ „Jezik preostalih Srba u gradovima Hrvatske, naročito u kajkavskim p čakavskim krajevima. posebno u Zagrebu i Splitu, već je odavno izgubio osobine narodnoga govora. U hrvatskim gradovima teško se mogao održati izvorni jezik srpskog naroda iz Krajine“ (Medić 2001: 96)

„očiste“ Hrvatsku od Srba, oni je nikada neće moći očistiti od njihovog srpskog jezika. Uostalom, nikada se ne zna kada će Srbi doći po svoje, po svoj jezik, po svoja ognjišta i grobove, po svoju zemlju i krajeve (Medić 2012 [2001]: 295).

Autor zaključuje da u Hrvatskoj nema nikakvih „srbizama“.

U Hrvatskoj su sve riječi srpske. Sve su one srbizmi. Jezik kojim se u Hrvatskoj govori sav je iz srpske vukovske jezičke baštine. U Hrvatskoj nema drugog jezika. Samo nekoliko stotina hrvatskih riječi, kojih nema u srpskom jeziku, čine „kroatizme“ među srpskim riječima, i to je sve što pripada hrvatskom jeziku. Sve ostalo pripada srpskoj vukovskoj jezičnoj baštini, koju su Hrvati preuzeli od Srba 1836. godine, kada su napustili svoj hrvatski kajkavski i čakavski jezik (Medić 2012 [2001]: 295).

45. Nenad Suzić razmatra jezičko stanje u Bosni i Hercegovini i konstatuje da je u pitanju specifična situacija, posebno u odnosu na stariju i noviju generaciju (Suzić 2012 [2001]).

Roditelji su govorili jedan srpskohrvatski jezik i odrasli na zajedničkim gramatičkim, pravopisnim i književnim temeljima jezičke komunikacije. Njihova djeca odrastaju na tri jezika: bosanskom, hrvatskom i srpskom. Morfološka, sintaksička i gramatička podloga je ostala identična za sva tri jezika. Stranci koji uče jedan od tih jezika su zbunjeni. Ne mogu da uoče razliku, a lokalni političari inzistiraju na razlikama. Jedina prednost koju duhovito primjećuju stranci je da odjednom uče tri jezika (Suzić 2012 [2001]: 297).

Zatim prelazi na diferencijalna obilježja između štokavskih jezika i zapaža da je „rezervisanje pojedinih riječi“ najfundamentalnija razlika među tim jezicima.

Tako je glagol *oprostiti* postao rezervisan za hrvatski jezik iako je riječ *oprost* vijekovima vezana za pravoslavnu etiku i crkvenu službu. Slično je sa riječima *kruh* i *hljeb*. *Kruh* se tretira kao hrvatska riječ a *hljeb* kao srpska, iako je poznato da riječ *hljeb* potiče od Gota i njihove riječi *hlaiifs* i germanske *hlaibaz* na našim prostorima odomaćeno kao *hljebac* ili *hljeb*. U selima Krajine se i danas tradicionalno koriste sintagme *krušno brašno*, *krušna mrvica* kao i riječi *kru'* i *kruv* [...] Čudno je da na upotrebi riječi *hljeb* insistiraju sami Srbi. Na taj način dolazi do siromašenja srpskog jezika i do uvođenja tuđica i neprirodnih kovanica koje ugrožavaju njegove izvorne vrijednosti (Suzić 2012 [2001]: 297).

On se takođe osvrće na naziv jezika Bošnjaka i ističe da je ime *bosanski* jezik za mnoge Srbe sporan te da bi bilo prirodno da se svaki jezik nazove imenom naroda ili nacije koja ga koristi. „To je praksa širom svijeta: Englezi govore engleski, Rusi ruski a Francuzi francuski, jedino Bošnjaci govore bosanski a ne bošnjački!“ (Suzić 2012 [2001]: 298).

Odgovor na pitanje *Zašto?* on nalazi u planu koji naziva „scenarijem unitarizacije BiH“:

P r v o , stvoriti jednu „cijelu“ Bosnu bez entiteta i kantona (unitarizacija) – „srušiti“ Dejtonski ugovor;

D r u g o , u toj Bosni će Bošnjaci biti većinski narod – iskoristiti tu većinu i u parlamentarnoj proceduri nametnuti (majorizacija) bosanski jezik kao obavezan za sve, kao državni jezik;

T r e ć e , majorizacijom nametnuti zajedničke nastavne planove i programe u školama;

Č e t v r t o , majorizacijom i beneficijama prevesti što više Srba i Hrvata na islam;

P e t o , postepeno sve građane BiH prevesti na bošnjaštvo (neoislamizacija) – Suzić 2012 [2001]: 298.

Po autorovom mišljenju to što su Bošnjaci svoj jezik nazvali imenom države (*bosanski*) zabrinjava mnoge Srbe: „Nominovanje jezika državnim imenom ukazuje na želju da to bude u budućnosti jedini službeni i obavezni državni jezik, da se taj jezik nametne drugima kao obavezan, da se potisnu srpski i hrvatski jezik“ (Suzić 2012 [2001]: 299). U jeziku Bošnjaka Suzić zapaža fenomen „forsiranja glasa **h**“.

Na primjer, riječ *lako* iz srpskog jezika, prenesena u bosanski glasi *lahko*. Kada sam jednu profesoricu jezika iz FBiH, nakon što je upotrijebila pridjev *lahko*, upitao kako se komparira ta riječ, ona je ostala zbunjena i zatečena (Suzić 2012 [2001]: 298).

46. Sreto Tanasić (2001) ističe da u periodu koji je prethodio disoluciji komunikacijsko jedinstvo srpskohrvatskog jezika nije bilo upitno, mada je bio raslojen na varijante („ponešto“ neutralizovane u bosanskohercegovačkom standardnojezičkom izrazu), jer su razlike među njima bile neznatne da bi se komunikacijsko jedinstvo ugrozilo (Tanasić 2012 [2001]: 302). Autor ukazuje na pokušaj uspostavljanja ravnoteže između komunikacijske i simboličke funkcije. Po njegovom mišljenju simbolička strana standardnog srpskohrvatskog jezika umnogome je bila razlog za formalno proglašavanje triju standardnih jezika na temelju srpskohrvatskog: srpskog, hrvatskog i bošnjačkog, odnosno bosanskog (Tanasić 2012 [2001]: 303). U analizi aktuelne situacije Tanasić konstatuje da na području Bosne i Hercegovine formalno postoje tri standardna jezika bez obzira na to što se oni međusobno vrlo malo razlikuju, što svi građani znaju sve jezike, što ti jezici i dalje sačinjavaju jedan standardni jezik (Tanasić 2012 [2001]: 304). Iako bi se, nastavlja on, sadašnji standardni jezici mogli uklopiti još uvijek u jedan standardni jezik kao posebne varijante, to zasigurno nema nikakvoga izgleda – jer je upravo takvo stanje napušteno. Dalje se tvrdi da je realizacijom demokratskog prava na poseban standardni jezik za svaki narod simbolička funkcija jezika ostvarena u najvećem mogućem obliku, ali je istovremeno povećana mogućnost ugrožavanja komunikacije na prostoru Bosne i Hercegovine i šire (Tanasić 2012 [2001]: 305).

Autor se osvrće na austrougarski pokušaj uvođenja bosanskog jezika i ističe da „niko razuman ne može očekivati danas – sto godina kasnije – da srpski narod u Bosni i Hercegovini izlazi iz jedinstvenog svoga standardnog jezika i

ulazi u drugi, tuđi – u čijem kreiranju nije ni odlučivao ni učestvovao niti ima bilo kakvih nacionalnih, lingvističkih, sociolingvističkih, ni bilo kojih razloga za to“ (Tanasić 2012 [2001]: 305). Ova misao se proširuje stavom da srpskom narodu u Bosni i Hercegovini nije prihvatljiva ni promjena samoga imena njegovom jeziku, a još manje promjena norme standardnoga jezika koja bi ga udaljavala od drugih njegovih dijelova. „Srbi u BiH standardni jezik baštine i izgrađuju s cjelinom srpskoga naroda; drugačije pokušaje rješavanja njihovoga jezičkog pitanja nisu prihvatili ni prije više od sto godina, u uslovima okupacije“ (Tanasić 2012 [2001]: 306).

Što se tiče naziva *bosanski jezik*, Sreto Tanasić smatra da ovaj pridjev ukazuje na geografsku pripadnost, a u Bosni i Hercegovini nije postojao ni tada, kao ni danas, nekakav književni jezik koji bi mogao ponijeti takvu odrednicu.

Zato se u srpskom i danas novoproglašeni standardni jezik Muslimana/Bošnjaka imenuje kao *bošnjački jezik*. Nije to, dakle, nekakav današnji srpski pritisak. Bošnjaci, dabome, mogu svoj jezik da imenuju kako hoće. S druge strane, Srbi su prozreli Kalajevu namjeru da stvori novu „bosansku“ naciju, kako bi odvojio Hrvate i Srbe koji žive u Bosni i Hercegovini od njihovih nacionalnih korpusa izvan ove pokrajine (Tanasić 2012 [2001]: 306).

Autor se opširnije zadržava na Kalajevoj inicijativi za uspostavljanje jednog jezika u BiH zbog toga što se opet javno iznose stavovi kako bi Srbi u Bosni i Hercegovini trebalo da prihvate nekakav standardni jezik za sve u Bosni i Hercegovini, u čijem stvaranju oni nisu ni učestvovali niti hoće da učestvuju jer je to opet „bosanski jezik“.

Takve ideje zagovaraju pojedini učesnici „Simpozija o bosanskom jeziku“, koji je održan u Bihaću 1998. god. (zbornik radova s tog skupa objavljen je u Sarajevu 1999, u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu). Ako se takve ideje i uhodaju, one mogu vrijediti samo za Bošnjake, jer su se samo oni sjetili da bi jezički standard njihov mogao ponijeti teritorijalni atribut, što znači da se oni odriču identiteta pronađenog u etnonimu *Bošnjak/Bošnjaci* (Tanasić 2012 [2001]: 307).

Kada je u pitanju školstvo, tri standardna jezika u jednoj državi čine situaciju kompleksnijom nego kad je posrijedi jedan standardni jezik (Tanasić 2012 [2001]: 308). U analizi se posebno skreće pažnja na činjenicu da nominalno postoje tri jezika, a sadržinski zapravo jedan ili, u svakom slučaju, tri vrlo bliska standardna jezika, u situaciji u kojoj svako zna sva tri jezika (Tanasić 2012 [2001]: 309). Na kraju se konstatuje da je simbolička razvedenost jezika u BiH očigledna, da se na njoj upadljivije insistira, da će i u budućnosti biti vidljiva, ali bi mogla biti i ublažena s protokom vremena (Tanasić 2012 [2001]: 309).

47. Drago Ćupić (2002)* piše da sva literatura koja je nastala na srpskom, hrvatskom ili „tzv. bošnjačkom jeziku“ od vremena nominacije ovih jezika poslije odustajanja od zajedničkog imena (srpskohrvatskog ili hrvatskosrpskog) govori o tome da se radi o jednom jeziku, koji ima ista sredstva izražavanja, samo su imena različita. Zapravo, nastavlja Ćupić, da bi muslimani formi-

rali svoj tzv. bošnjački jezik ili Hrvati hrvatski koji ne bi bio isto što i srpski, tj. koji ne bi bio ono što mu daje štokavska osnova, bilo bi im potrebno da nađu drugu jezičku osnovu, poput one čakavske ili kajkavske (što je, npr kod muslimana izuzetno daleko), i tek bi onda mogli da grade posebne jezike.

Pa i jezik koji bi se gradio na čakavskoj ili kajkavskoj osnovi imao bi vrlo mnogo elemenata zajedničkih sa srpskim jezikom, i teško bi ga bilo moguće izgraditi do nivoa jezika kojemu bi za srpskog govornika, ili pisca, bio potreban prevodilac. To je banalna činjenica. i kao takva – neumitna je. Dakle, jezik Srba i Hrvata u lingvističkom smislu i dalje je jedan jezik, a u sociološkom smislu u njemu egzistira više imenovanja, obeleženih nacionalno ili konfesionalno, da ne kažemo državno (Ćupić 2002: 15).

Što se srpskog jezika tiče, Ćupić smatra da on se rasteretio „zajedništva“, „jedinstva u razlikama“, tako da mu nije potrebno izgrađivati gramatički sistem i za ono što mu ne pripada, ne mora koristiti i onu leksiku koja u njega istorijski nije ugrađena (druga je stvar sa tuđicama i internacionalizmima).

48. Milan Šipka razmatra problem klasifikacije i nominacije jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca (Šipka 2012 [2003]). On tvrdi da se ne radi o formalnom činu „preimenovanja“ varijanata srpskohrvatskoga standardnog jezika u posebne nacionalne standardne jezike, tačnije da to nije puka zamjena imena: „Nastale promjene su mnogo dublje i dalekosežnije, jer nije riječ o, kako neki misle, ‘promociji’ varijanata ‘u odelite standardne jezike’ (Radovanović 2001: 170), nego da se radi o formiranju posebnih nacionalnih jezičkih standarda, oslonjenih na nekadašnje varijante u pogledu supstance i strukture, dok se namjenom i društvenim funkcijama, pa sljedstveno tome i normativno, manje ili više od njih udaljavaju, a u sociolingvističkom smislu čak i bitno razlikuju (Šipka 2012 [2003]: 412). On tvrdi da novoformirani nacionalni jezički standardi (hrvatski, srpski, bošnjački) funkcionišu u skladu s nacionalno-centričnim modelom jezičke standardizacije. U pojedinim novoosnovanim nacionalnim državama na području jednog jezika (dijasistema) stvorene su nove „jezičke manjine“, upućene na borbu za ostvarivanje manjinskih jezičkih prava, a da se pri tome u njihovom svakodnevnom govoru, u odnosu na ranije stanje, ništa, ili gotovo ništa, nije izmijenilo (Šipka 2012 [2003]: 412). To jednako vrijedi i za odnos „jezičke većine“. „Posljedice takvoga stanja su vidljive: odsustvo bilo kakvih problema na komunikacijskoj ravni i, u isto vrijeme, potpuno nacionalno podvajanje na simboličkoj (jezička upotreba u oblasti informisanja, kulture, obrazovanja itd.)“ (Šipka 2012 [2003]: 412).

Ovaj autor ukazuje na razliku između Brozovićevih i Ivićevih pogleda na određenje dijasistema ranga jezika kojim se služe Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi: „Brozović insistira na jednosti toga sistema, dok Ivić nalazi sociolingvističke razloge za njegovu nacionalnu podjelu, tj. za potpuno razdvajanje srpskog i hrvatskog jezika, pošto su jezički standardi već razdvojeni proglašavanjem varijanata za posebne nacionalne standardne jezike“ (Šipka 2012 [2003]:

418). Još veće razlike između Brozovića i Ivića Šipka nalazi u nominaciji idioma, pri čemu ističe da je Brozović izuzetno „produktivan“ u iznalaženju novih, po pravilu evazivnih naziva (u smislu nacionalnog određenja) – Šipka 2012 [2003]: 419. Autor konstatuje da postoje znatne nepodudarnosti u pogledima na klasifikaciju i nominaciju idioma na srpskohrvatskom (ili tzv. „srednjojužnoslavenskom“) govornom prostoru (Šipka 2012 [2003]: 420). S tim u vezi on ističe **(a)** da su se pod snažnim djelovanjem centrifugalnih sila u međunacionalnim odnosima, koje su kulminirale u posljednjoj deceniji 20. stoljeća, razvile težnje za međusobnim udaljavanjem standardnojezičkih izraza, pa su tako umjesto varijanata formirani posebni nacionalni jezički standardi: hrvatski, srpski i bošnjački, **(b)** da, i pored intenzivnih nastojanja (posebno kod Hrvata) da se, arhaizacijom, kalkiranjem (čak i internacionalizama) i novotvorbom, ti standardi međusobno što više udalje u leksici, a djelimično i u gramatičkoj strukturi, nije ugrožena međusobna razumljivost i komunikacija, i to prije svega zbog činjenice da ta tri standarda imaju zajedničku novoštokavsku dijalekatsku osnovicu, ili tzv. „sirovinsku bazu“, koja održava stabilnost i podudarnost u fonološkoj i gramatičkoj strukturi, pa i u osnovnom leksičkom fondu, **(c)** da su različiti putevi kulturnog i historijskog razvitka, kao i različiti kontakti s drugim jezicima i kulturama stvorili određene razlike u njihovoj „civilizacijskoj nadgradnji“ (Šipka 2012 [2003]: 421).

Milan Šipka tvrdi da je moguće dokazivati da imamo jedan (zajednički) dijasistem ranga jezika (ako se pođe od jednih kriterijuma), ali i više skupina dijalekata, tj. više dijasistema koji pripadaju pojedinim nacijama (ako se pođe od drugog, isključivo nacionalnog kriterijuma, odnosno od činjenice da neki dijalekti, čak i narječja, pripadaju manje-više samo jednoj naciji).

Isto tako, moguće je tvrditi da Bošnjaci, Crnogorci, Hrvati i Srbi imaju jedan standardni jezik (ako se kao kriterijum uzme u obzir zajednička „sirovinska baza“ ili struktura, a zanemari kulturno-civilizacijska nadgradnja, koja je rezultat spleta različitih sociolingvističkih okolnosti, pa i čisto političkih faktora), ali isto tako i da imaju potpuno posebne standardne jezike (ako se pri određenju prednost dà razlikama u kulturno-civilizacijskoj nadgradnji, pravnom i političkom statusu i drugim ekstralingvističkim kriterijumima, a „zaboravi“ zajednička dijalekatska osnovica, supstanca i struktura, koja uslovljava veoma visok stepen podudarnosti nacionalnih standarda) – Šipka 2012 [2003]: 422.

Što se tiče jezika Bošnjaka, ističe se da oni, polazeći prije svega od historijske ukorijenjenosti, uporno insistiraju na nazivu *bosanski jezik*.

Na srpskoj, pa i hrvatskoj strani, međutim, taj se naziv ne prihvata: prvo, iz čisto lingvističkih (tvorbena-semantičkih) razloga, zato što se od etnonima *Bošnjaci* ni na koji način ne može izvesti pridjev *bosanski* i što se time unose zabune zbog poništavanja (korisne) semantičke razlike između pridjeva *bosanski* – koji se odnosi na sve Bosance, tj. stanovnike Bosne, dakle, i Srbe, i Hrvate, i ostale (kojima taj jezik ne pripada) i *bošnjački* – koji se odnosi isključivo na Bošnjake, tj. pripadnike bošnjačke nacije, ne samo u BiH nego i u Srbiji, Hrvatskoj i drugdje (čiji jezik to

stvarno jeste) i, drugo, zato što je taj naziv, kako bi rekao Brozović za *srpskohrvatski*, „nepovratno i nepopravljivo kompromitiran“ kalajevskom politikom nasilnog stvaranja bosanske nacije (prije svega preko zajedničkog jezika pod tim imenom) za vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine, te što neki u tom opredjeljenju samih Bošnjaka prepoznaju „њихову тежњу ка унитарној БиХ, у којој би владали н они и њихов језик“ (Spisi 1998: 86) – Šipka 2012 [2003]: 423.

Autor konstatuje da je ovaj glotonimski problem još uvijek neriješen i da će dvojstvo naziva *bosanski/bošnjački jezik* ostati, vjerovatno, sve dok postoji argumentacija koje se i jedni i drugi uporno drže.

Za Brozovićev izraz *srednjojužnoslavenski jezik*, koji pokriva zajednički dijasistem ranga jezika, on tvrdi da ima ozbiljan nedostatak sa stanovišta uklapanja u nazivlje vezano za genetsko-lingvističku klasifikaciju južnoslovenskih jezika:

Određujući taj dijasistem isključivo geografski (za razliku od ostalih južnoslovenskih dijasistema, koji u svojim nazivima imaju nacionalni predznak), nije se vodilo računa o činjenici da se u klasifikaciji južnoslovenskih jezika operiše s još dva naziva koji upućuju na njihov geografski položaj, ali i na zajedničke osobine koje ih povezuju. To su već poznati i ustaljeni nazivi *zapadnojužnoslavenski* i *istočnojužnoslavenski (jeziči)*. Znamo da „srednjojužnoslavenski jezik“ pripada (zajedno sa slovenačkim) zapadnoj skupini južnoslovenskih jezika. Tako bi se onda moralo kazati da je srednjojužnoslavenski – zapadnojužnoslavenski jezik, a tu se onda na klasifikacijsko-terminološkom planu sukobljavaju dva različita geografska određenja u nazivima, od kojih je jedan (onaj već ustaljeni: *zapadnojužnoslavenski*) povezan i s genetskolingvističkom klasifikacijom južnoslovenskih jezika (Brozović/Ivić 1988: 2) – Šipka 2012 [2003]: 425.

Kao drugu slabost Šipka ističe to što što je, suprotno većini drugih naziva jezika u svijetu, ograničen samo na dijasistem, dok je *srpskohrvatski* pokrivaao sve idiome (dakle i zajednički standardni jezik) pa se protezao i na zajednički komunikacijski prostor (*srpskohrvatsko govorno područje*). Stoga bi naziv *srpskohrvatski*, neutraliziran, deemocionaliziran i depolitiziran, bio bolje rješenje, barem u naučnoj komunikaciji. Za Šipku on ima još jednu prednost: podržava ga ustaljen termin *serbokroatistika*, „dok prema nazivima s obratnim poretkom takve izvedenice nema (nikad, naime, nije postojala ‘kroatoserbistika’ ili nešto slično), što je još jedan pokazatelj da je slavistika, posebno ona u svijetu, (bila) neopterećena domaćim nadmetanjima čija će nacionalna oznaka u nazivu jezika biti na prvom mjestu“ (Šipka 2012 [2003]: 426).

Autor zaključuje da opšti naziv za jezik Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima u cjelini ne postoji, bar ne na domaćem terenu.

A takav je upravo bio naziv *srpskohrvatski jezik* i takvi su nazivi svih drugih jezika na svijetu. Tako ispada da su umjesto jednog: *srpskohrvatski*, ponuđena dva nova, različita naziva za jezik pomenuta četiri naroda: *srednjojužnoslavenski jezik* (za dijasistem) i *standardna novoštokavština* (za jezički standard) – Šipka 2012 [2003]: 427.

Zbog toga su se u svijetu pojavila različita rješenja: *Serbo-Croatian* (*Serbian, Croatian and Bosnian Muslim, srpskohrvatski* (*bosanski, hrvatski, srpski*), *bosanski, hrvatski, srpski*, : *jezik Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca, jezik Bošnjaka, Hrvata i Srba s Crnogorcima, jezik Bošnjaka, Crnogoraca, Hrvata i Srba*, skraćena BSC itd. (Šipka 2012 [2003]: 428).

Šipka izvlači sljedeće zaključke (Šipka 2012 [2003]: 429–435). **1.** Standardizacioni centri (naročito hrvatski i bošnjački) djeluju u pravcu što većeg udaljavanja triju standardnojezičkih normi. **2.** Ranija konjunktivna norma zamijenjena je disjunktivnom normom, koja isključuje mogućnost korištenja pravopisnih i gramatičkih dubleta i izražajnih mogućnosti standardne novoštokavštine u cjelini. **3.** U okviru jednog jezika stvorene su nove atipične jezičke manjine upućene na borbu za ostvarivanje manjinskih jezičkih prava u kulturi, obrazovanju, javnom informisanju itd. **4.** U nauci o jeziku došlo je do korjenitih promjena: gase se zajedničke naučne i akademske discipline (jugoslavistika i serbokroatistika), a zasnivaju i razvijaju posebne nacionalne (kroatistika, srbistika i bošnjakistika). **5.** U jeziku samom nije došlo do bilo kakve radikalne promjene. **6.** Suštinski preokret desio se u nauci o jeziku i jezičkoj politici, posebno u pogledu redefinisanja pojedinih idioma, njihove klasifikacije i nominacije, kao i međusobnih odnosa. **7.** Snažnom simbolizacijom jezičkog standarda afirmisan je naciocentrični model jezičke standardizacije, čiji su rezultat tri odvojena jezička standarda ili nacionalna standardna jezika: hrvatski, srpski i bosanski (tačnije: bošnjački). **8.** Osim ekstralingvističkih nema drugih ozbiljnijih razloga da se naziv *srpskohrvatski jezik* potpuno napusti, čak i u akademskim raspravama, a uslov za to je njegova apsolutna neutralizacija (deemocijalizacija i depolitizacija), kao i izostavljanje ostalih dvočlanih kombinacija, koje su tome doprinosile.

49. Miloš Kovačević postavlja pitanje da li se nakon raspada zajedničkog standarda radi jednom ili tri jezika i odgovara da zbog iste dijalekatske osnovice (novoštokavski istočnohercegovački dijalekat) i terminološki jedinstvenog i troimenovanog jezika gotovo da nema dileme: u pitanju je jedan lingvistički, a tri politička jezika (Kovačević 2012a [2003]: 337). Po njegovom mišljenju, nije razumljivost jedini kriterijum koji potvrđuje lingvističku „jednost“ srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika – s njim su saglasni i opštelingvistički kriterijumi identiteta jednoga jezika (Kovačević 2012a [2003]: 338). Autor vidi problem u uključivanju „nazovilingvističkog, ili kako se obično kaže, sociolingvističkog kriterijuma za razgraničenje jezika“, tačnije u situaciji kada se s polja lingvistike skrene na polje nelingvistike pa se lingvistički kriterijumi zamijene nazovikriterijumom „vrednovanja jezika od strane njegovih govornika“ ili „povijesno uvjetovane samoprocjene nositelja jezika“ (Kovačević 2012a [2003]: 338). Kao primjer navodi pseudokriterijume Dž. Jahića (posebno ovaj: „u našim balkanskim prilikama jezik da bi bio jezik ne mora se obavezno bitno razlikovati od drugog jer taj razlikovni princip nije mjerilo postojanja, odnosno

nepostojanja nacionalnih jezika“), kojima, kako kaže Kovačević, „potvrđuje“ postojanje „bosanskog“ jezika (Kovačević 2012a [2003]: 339) i kojima se inaugurirše kriterijum „vjerovanja na riječ“ (Kovačević 2012a [2003]: 340).

Kao jedan od temeljnih kriterijuma inauguracije novih jezika Kovačević ističe kriterijum „zablude“. Njega najdosljednije primjenjuje Mario Grčević, „koji za svakoga onoga koji ne pristaje na njegov stav da je hrvatski iskonski različit od srpskog jezika, i posebno, ne daj bože, ako još zastupa i argumentuje mišljenje (kako su to činila gotovo sva velika lingvistička imena 19. vijeka) da je hrvatski zapravo srpski Vukov jezik koji su Hrvati preuzeli za svoj književni jezik, kaže da je u velikoj zabludi“ (Kovačević 2012a [2003]: 340). Tu je i kriterijum „emocionalnog stava o jeziku“.

Jedan od vrhunskih sociolingvističkih kriterijuma za identifikaciju jezika je po Kovačevićevom mišljenju i „kriterijum beskriterijalnog proglašenja svega što je normalna lingvistika utvrdila za zabludu (s tim da se nerijetko ta dva kriterijuma kod kvazisociolingvista kombinuju)“ – Kovačević 2012 [2003]: 341. U razgraničenju jezika, posebno „hrvatskog“ od srpskog, prisutan je i lingvistički kriterijum „jezičkih razlika“.

To je u Hrvatskoj u posljednjem desetljeću, sve do inauguracije „ingenioznih“ ideja M. Grčevića, bio gotovo jedini zadatak kroatistike. Naime, kao da se sve jezičko istraživanje svodilo samo na to da se dokaže da se srpski i hrvatski bitno leksički razlikuju, da ne može biti govora o istom standardnom jeziku (Kovačević 2012 [2003]: 341).

Autor daje opštu ocjenu svih analiziranih (pseudo)kriterijuma:

Svi navedeni kriterijumi koji su potezani za opravdanje postojanja „hrvatskog“, „bosanskog“ ili „crnogorskog“ jezika kao posebnih jezika u primjeni su pokazali svoju „vrijednost“, tj. prije su potvrdila onoga što se željelo negirati, negoli onoga što se željelo dokazati. Drukčije rečeno, potvrda su da je u pitanju jedan lingvistički jezik, s tri imena. A svi su nazovikriterijumi i izmišljeni zbog imena. Ime jezika je njihov jedini razlog i/ili uzrok. Identitet jezika poistovijećen je s imenom jezika (Kovačević 2012a [2003]: 343).

Kovačević tvrdi da svaki narod ima pravo da svoj jezik naziva kako hoće, da ga drugi narodi u tome, sve i da hoće, ne mogu spriječiti, ali da to ne znači da taj naziv mora ili treba biti prihvaćen kod drugoga naroda, posebno kod onoga koji se takođe koristi istim tim jezikom kao svojim.

On smatra da su nazivi *srpski*, *hrvatski* i *bosanski/bošnjački* posljedica prava da svaki narod po svojoj volji imenuje svoj jezik, ali se istorijski može dokazati iza kojeg od njih stoji najviše naučnih, istorijsko-etničkih argumenata (Kovačević 2012a [2003]: 344). Po autorovom mišljenju istorijski je lako dokazljivo da je dojučerašnji srpsko-hrvatski samo preimenovani srpski jezik.

A ako je srpskohrvatski preimenovani srpski, onda su već po zakonitostima naučnog silogističkog zaključivanja i hrvatski i bosanski/bošnjački preimenovani srpski jezik. Zbog toga je valjda i odnos današnjeg srpskog jezika (tj. njegovih korisnika i

lingvistica) prema srpskohrvatskom kudikamo drugačiji od odnosa bošnjačkog i hrvatskog (Kovačević 2012a [2003]: 344).

Na osnovu toga Kovačević smatra da srbistika nikako ne može pristati na posredno normiranje srpskoga jezika od strane hrvatskih i muslimanskih lingvistica (Kovačević 2012a [2003]: 344), niti Hrvati i muslimani ne mogu očekivati da njihova rješenja budu prihvaćena i u srbistici. On potencira stav (1) da je srpski jezik, kao i srpskohrvatski, hiperordiniran „hrvatskom i bosanskom“, jer se oba iz njega mogu izvesti, dok obrnuto nije moguće, i (2) da je u pitanju jedan lingvistički jezik, koji danas ima tri politički determinisana naziva, od kojih je najstariji, etnolingvistički najutemeljeniji, a uz to u prošlosti daleko najrasprostranjeniji naziv *srpski jezik* (Kovačević 2012a [2003]: 345).

50. Poseban rad istog autora posvećen je „manipulacijama o srpskom jeziku“ (Kovačević 2012b [2003]). Po njegovom mišljenju, kad se govori o „srpskohrvatskom“ i kad se govori o „hrvatskom književnom jeziku“, nesporno je da su u pitanju preimenovanja srpskoga književnog jezika, „koji jedini bi na početku prevođenja’ novoštokavskog istočnohercegovačkog dijalekta u književni jezik, budući da je u pitanju nesporno samo srpski dijalekat i Vuk Stefanović Karadžić kao reformator isključivo srpskog književnog jezika“ (Kovačević 2012b [2003]: 350).

Prvo je, dakle, na štokavskoj osnovici stvoren Vukov srpski književni jezik, koji su Hrvati prihvatili i za svoj književni jezik, ali su najprije uspjeli u njegov naziv ugurati i svoje ime, a potom to ime osamostaliti raznim naučnim manipulacijama namećući privid samostalnog, od srpskog jezika, nezavisnog standardnog jezika. A da jezik koji je u 20. vijeku zvan *srpskohrvatskim*, i jezici koje danas Hrvati, odnosno muslimani zovu *hrvatskim*, odnosno *bosanskim* – nisu ništa drugo nego preimenovani Vukov(sk)i srpski književni jezik, valjda najbolje potvrđuju kako izjave tvorca „hrvatskog štokavskog jezika“, tako i tadašnje rasprave oko etničkog „primata“ datoga jezika (Kovačević 2012b [2003]: 350).

Dalje se tvrdi da prevođenje Hrvata u srpski jezik počinje sa ilirskim pokretom, što predstavlja završnu fazu prihvatanja srpskog jezika za hrvatski (Kovačević 2012b [2003]: 350). Kao argument da je Gajev „štokavski“ namijenjen Hrvatima zaista srpski jezik navodi iskustvo Antuna Mažuranića, „koji je, govoreći o periodu od 1836. godine kada je počeo predavati 'hrvatski (štokavski) jezik i literaturu' đacima viših razreda gimnazije, 1852. godine rekao i sljedeće: 'Tim nije čudo što ni najbolji, ni najučeniji naši ljudi, nisu mogli skladno i ugladeno ni deset rieči progovoriti našim jezikom'“ (Kovačević 2012b [2003]: 352). Kovačević dodaje da ovo ne znači da Hrvati svog jezika nisu imali: „Imali su, ali to nije bio štokavski, nego čakavski jezik“. Nakon konstatacije da su Hrvati prihvatili Vukov srpski štokavski jezik za svoj službeni jezik, a odrekli svome čakavskom jeziku status književnog (standardnog), autor dodaje da, međutim, Hrvati taj Vukov jezik nisu prihvatili pod Vukovim srpskim imenom, nego su

tom imenu dodali i svoje, tako da je jezik postao dvoimen: *srpski ili hrvatski*, odnosno *srpskohrvatski*.

Iza takvog imena stoji nova hrvatska „etnolingvistička teorija“, čije „nazore“ eto prihvatiše i srpski političari u navedenom sporazumu s Hrvatima. Osnovana načela te teorije dao je pedesetih godina 19. vijeka Bogoslav Šulek, dok je samu teoriju naučno osmislio u drugoj polovini 19. vijeka „patrijarh slavistike“ i prividni Vukov sljedbenik, a zapravo samo veliki kroatista – Vatroslav Jagić (Kovačević 2012b [2003]: 354).

Kovačević smatra da je Šuleku bilo potrebno tobožnje srpsko „svojtatanje“ i neštokavaca da bi razvio teoriju o jednom srpsko-hrvatskom narodu (Kovačević 2012b [2003]: 356). Sve temeljne Šulekove stavove iz navedenog teksta, nastavlja Kovačević, uz izostavljanje lako provjerljivih Šulekovih činjeničkih krivotvorina, preuzeće Vatroslav Jagić u svojoj teoriji o „Hrvato-Srbima“ kao jednome narodu u svemu podudarnom, sem u vjeri (Kovačević 2012b [2003]: 357).

Zbog toga, po toj Jagićevoj teoriji, i naziv jezika kojim govore Hrvato-Srbi mora da bude dvočlan: *srpskohrvatski*, *hrvatski ili srpski*. Jagićev cilj je da proširi hrvatski na račun srpskog nacionalnog korpusa, u prvom redu „prevodenjem“ svih Vukovih Srba katolika u Hrvate. A taj program najbolje će se ostvariti, nepogrešivo je procjenjivao Jagić, zamjenom srpske srpskohrvatskom filološkom paradigmom. Jer ako se Hrvati pomiješaju sa Srbima, onda oni u budućnosti pri „razdiobi“ iz serbo-kroatistike mogu odvojiti miješanjem stvoreni, a nepostojeći, hrvatski dio (Kovačević 2012b [2003]: 357).

Autor zaključuje da je Jagić pomiješao „srpsko i srpsko“ te dobio zajedničko „srpskohrvatsko“. Po mišljenju Miloša Kovačevića upravo je ta Šulek-Jagićeva teorija o Srbima i Hrvatima kao istom, dvoimenovanom narodu jednoga jezika „pobijedila“ i u sporazumu poznatih srpskih i hrvatskih političara iz 1888, čiji je integralni dio bio i srpski pristanak na hrvatsko kao srpskom ravnopravno ime u nazivu srpskoga štokavskoga jezika u Hrvatskoj.

Što se tiče Bosne i Hercegovine, Kovačević ističe da je Šulek-Jagićeve teorija pobijedila i na tome području, iako je jezik ovog područja kod predstavnika svih triju vjera oduvijek bio srpski (osim u neterminološkom teritorijalnom imenovanju, kao teritorijalni dio štokavskog srpskog jezika, ekvivalentno npr. kao slavonski, dalmatinski, vojvođanski, dubrovački, i sl.) – Kovačević 2012b [2003]: 358–359.

Dalje je slijedilo prihvatanje ove teorije od strane Milana Rešetara, što po autorovom mišljenju predstavlja jedan od boljih primjera hiperordiniranosti Šulek-Jagićeve Vukovoj filološkoj paradigmi (Kovačević dodaje da je Rešetar pod Jagićevim uticajem potpuno izmijenio svoje mišljenje – sredinom 19. vijeka eksplicitno se izjašnjavao u korist Miklošićeve i Vukove paradigme, smatrajući srpski štokavski i hrvatski čakavski potpuno različitim jezicima). Tako je već krajem 19. vijeka Šulek-Jagićeva filološka paradigma potisnula gotovo potpuno sa scene Vukovu filološku paradigmu. Kao posljednjeg branioca Vukovog filolo-

škog programa među Srbima Kovačević smatra Ljubu Stojanovića, „koji je u svojoj akademskoj besjedi 1896. godine i lingvistički obrazložio naučnu neopravdanost upotrebe hrvatskog imena u nazivu srpskoga jezika, ukazujući na niz hrvatskih manipulacija kojima oni žele opravdati naučno ‘neopravdljiv’ postupak prisvajanja i preimenovanja srpskoga književnog jezika“ (Kovačević 2012b [2003]: 362).

Prema Kovačevićevom mišljenju XX vijek je u srpskoj filologiji bio obilježen „legalizacijom“ hrvatskih manipulantskih lingvističkih „istina“ sadržanih u Šulek-Jagićev(sk)om filološkom programu, koji je „u hodu“ modifikovan radi lakšeg provođenja u novonastalim okolnostima, koje su najčešće od provodilaca tog programa i inicirane (Kovačević 2012b [2003]: 363). S tim u vezi naziva Jovana Skerlića slijepim pristalicom ideje jugoslovenstva, kome za njeno ostvarenje nijedna žrtva nije bila prevelika, pa ni „srpsko-srpska“ filološka žrtva u tobožnjem hrvatsko-srpskom jezičkom ujedinjenju na osnovi „latiničke ekavice“. Kovačević tvrdi da se integralno jugoslovenstvo pretvorilo u pokušaje uklanjanja ćirilice i inauguracije latinice kao jedinog službenog pisma, a takođe u hrvatske pokušaje što većeg produbljavanja razlika (posebno leksičkih) između teritorijalnih varijanti srpsko(hrvatsko)g jezika (Kovačević 2012b [2003]: 364). Pri tome je inaugurisan nazovikriterijum „jezičkog osjećanja“:

Taj kriterijum (koga će se pri diferencijacije „srpskog“ i „hrvatskog“ jezika, u nedostatku bilo kakvog naučnog kriterijuma, pridržavati čak i hrvatski lingvisti krajem 20. vijeka) uvešće 1940. godine Blaž Jurišić: „Granice između Hrvata i Srba određene su nacionalnim osjećanjem, koje ujedno postavlja i granice između njihovih dviju književnosti“, a kao vrhovni kriterijum prihvatiće ga i Petar Guberina i Kruno Krešić u svojoj pseudolingvističkoj knjižici RAZLIKE IZMEĐU HRVATSKOGA I SRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA (Kovačević 2012b [2003]: 364).

Slijedi zaključak da su (1) hrvatske manipulacije sa Vukov(sk)im srpskim književnim jezikom tokom više od stotinu godina urodile plodom: srpski književni jezik „utopio se“ u srpskohrvatski, (2) „jezici koji iz srpskoga nastadoše samo se *jezicima* zovu, ali standardni jezici nisu, niti će to ikad – budu li se na njih primjenjivali isključivo naučni lingvistički kriterijumi – biti“ (Kovačević 2012b [2003]: 365). Analizu autor zaključuje riječima da izložena „istorija pitanja“ neumitno opominje i pokazuje:

[...] današnji srpski standardni jezik jeste isti onaj jezik koji je inaugurisao Vuk Stef. Karadžić, i koji je potom, različitim političko-lingvističkim manipulacijama, preveden u srpskohrvatski, da bi se krajem 20. vijeka samo imenom „rastrojio“, s tim da su njegova nova imena zapravo samo imena njegovih standardnih varijanata – hrvatske i bošnjačke, ili terminološki preciznije rečeno: zagrebačke i sarajevske (Kovačević 2012b [2003]: 365).

51. Isti autor razmatra u posebnom radu odnos srbistike prema „tzv. bosanskom jeziku“ ističući na samom početku da je istovremeno s Vukovom smrću gotovo prestao i život prave srbistike (Kovačević 2012c [2003]).

Činom preimenovanja *srpskog jezika* u, *srpski ili hrvatski* odnosno u *srpskohrvatski* srbistika se „utopila“ u serbokroatistici. Ona se u serbokroatistici bukvalno utopila, iako se njen udio formalno pretpostavljao i u novom nazivu jezika (*srpski ili hrvatski, srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, hrvatskosrpski*) i u imenu naučne discipline (*serbokroatistika*), jer je sav put serbokroatistike bio, u stvari, put kroatistike i na hrvatskoj ali i na srpskoj strani, pošto je srpska jezička politika (ako je uopšte i postojala) bila duboko u sjenci hrvatske i po pravilu se svodila na saglašavanje pa čak i na provođenje dobro isplaniranih faza hrvatskog filološkog programa (Kovačević 2012c [2003]: 369).

Što se tiče Bosne i Hercegovine, i na tome području došlo je do odbacivanja Vukovog srpskog a prihvatanja Jagićevog srpskohrvatskog, „a u stvari hrvatskog filološkog programa“.

To vrijeme u BiH poznato je kao vrijeme „Kalajeve jezičke politike u BiH“, ali je po posljedicama, što je u svim analizama prećutkivano, bilo vrijeme usvajanja Jagićeve jezičke politike preko BiH na čitavoj teritoriji Vukovog srpskog književnog jezika, tj. kod Srba sva tri zakona, kako bi Vuk rekao (Kovačević 2012c [2003]: 370).

Kovačević tvrdi da su u tadašnjoj Bosni živjeli isključivo Srbi razdijeljeni po vjeri, ali objedinjeni jezikom. „BiH kao čista štokavska teritorija sva je i po Vukovom određenju Srba bila srpska, pa su tu Vukove ideje i reforme i najprije i najlakše prihvaćene“ (Kovačević 2012c [2003]: 371).

Autor se dalje koncentriše na Jagićevu poziciju usmjerenu na uvođenje bosanskog jezika za čitavu Bosni i Hercegovinu.

Jagić je, kao što se vidi, za jezik koji se u Vukovo doba zvao samo *srpski* i koji je neposredno pred dolazak Kalaja u Bosnu u Hrvatskoj postao dvoimen dodavanjem hrvatskog priljepka srpskome imenu, za taj je jezik Jagić prihvatio da se u BiH zove *bosanskim*, opravdavajući to sporom koji izaziva alternativnost (kojoj je sam kumovao) u nazivu toga jezika u Hrvatskoj, i ne smatrajući da naziv bilo šta mijenja: jer suštinski taj jezik ostaje isti, bez obzira kako ga sve imenovali. Pošto je to bio srpski jezik, najbolji i jedini način njegovog odnarođenja i rasrbljavanja bilo je preimenovanje: u Hrvatskoj je to urađeno djelimično jer je u nazivu srpskome imenu dodato kao alternativno i hrvatsko, dok je u BiH trebalo već nazivom potpuno napustiti vezu jezika sa srpskim.

Pri tome se ističe da je u BiH za vrijeme austrougarske okupacije potpuni trijumf doživjela Jagićeva ideja o srpskom kao srpsko-hrvatskom jeziku. „Srbi su, iscrpljeni borbom protiv „bosanskog“ i sa sviješću približavanja ujedinjenja sa Hrvatima taj dvonaziv svoga jezika prihvatili kao nužno zlo, ali mnogo manje od onog koje su im preporučivali Kalaj i Jagić, svaki iz svojih razloga“ (Kovačević 2012c [2003]: 375). Prema autorovom mišljenju borba za tzv. bosanski jezik bila je po svom rezultatu i po glavnim filološkim protagonistima borba za ostvarenje prve faze hrvatskog filološkog programa, čiji je utemeljitelj i glavni protagonista bio upravo Vatroslav Jagić. Kovačević smatra da je najbolju potporu tom programu dao Jovan Skerlić, „prihvatajući bez ostatka temeljne postavke Jagićeva programa, i dovodeći ih do krajnjih negativnih konse-

kvenci idejom o srpskohrvatskom kao jednoizgovornom i jednoazbučnom jeziku, tj. o srpskohrvatskom kao 'latiničnoj ekavici' (Kovačević 2012c [2003]: 375). Skerlić, po njegovom mišljenju, prinosi na žrtveni oltar, zarad tuđeg i nesrpskog programa, obje najsuštastvenije osobine Vukov(sk)og srpskog jezika: i ijekavicu i ćirilicu, predstavljajući to, „da paradoks bude veći“, kao podjednako žrtvovanje i Srba i Hrvata.

Nakon ovog kraćeg istorijskog presjeka Kovačević se vraća na današnje aktuelno pitanje jezika Bošnjaka. On konstatuje da u ovoj fazi dolazi do reaktiviranja tzv. bosanskog jezika, razlika je jedino u tome što sada inauguracija nije inicirana sa strane (kao u vrijeme Kalaja), nego od „samih muslimana“ (Kovačević 2012c [2003]: 376). U analizi ovoga procesa autor se koncentriše na kriterijumima po koji se to vrši i konstatuje da se u čitavom programu sve svodi na davanje novoga imena istome, na početku samo srpskom, a onda srpskohrvatskom književnom jeziku (Kovačević 2012c [2003]: 377). On se posebno osvrće na argumentaciju Senahida Halilovića.

Izbor imena „*bosanski*“ Halilović obrazlaže tradicijom, iako nevoljno pominje činjenicu da je kod gotovo svih muslimana i nemuslimana koje on citira kao one što su to ime upotrebljavali – taj naziv upotrijebljen neterminološki. Jer kao što su se, što je u nauci dobro poznato, Srbi po različitim krajevima i pokrajinama zvali po nazivu tih krajeva i pokrajina, oni su i jezik neterminološki zvali po imenu tih pokrajina. Samo se u tom kolokvijalnom smislu može objasniti upotreba naziva „*bosanski jezik*“ u većini izvora koje Halilović citira. Ali to njemu ipak ne smeta da zaključiti (treba li navoditi: potpuno pogrešno) „da ime '*bosanski jezik*' ima (bilo u terminološkom smislu, ili ne) višestoljetnu tradiciju, kakvu ima i bosanska državnost“. Halilović neće da kaže da je u podlozi te kolokvijalne, neterminološke upotrebe imena „*bosanski jezik*“ uvijek bila i podrazumijevala se etnička, suštinska pripadnost tog jezika (tj. srpski jezik) – Kovačević 2012c [2003]: 378.

Halilovićev program „tzv. bosanskog jezika“ Kovačević naziva nonsesnim. U njemu nalazi i ono što naziva reetiketiranjem.

Halilović, međutim, zna da je istorija već pokazala da se terminološki izražena suštinska, etnička pripadnost jednoga jezika najlakše negira njegovim reetiketiranjem. Zato on želi da tom neterminu pribavi i „etničku“ podlogu, nalazeći je u socijalističkoj novoiznjedrenoj muslimanskoj naciji, koja se tokom građanskog rata u BiH takođe reetiketirala u bošnjačku, tj. *Bošnjake*. Halilović ne želi ni u tome da vidi paradoks: jer kako to da „Muslimani/Bošnjaci“ koji su kao nacija stari tek koju deceniju (ili koju godinu) služe kao kriterijum etničke podloge njegovom „višestoljetnom bosanskom jeziku“!? Taj paradoks samo je vrh brijega u čitavoj paradoksalnosti Halilovićevog projekta tzv. bosanskog jezika, jer taj program i nije se mogao zasnovati ni na kakvim drugim sem paradoksalnim kriterijumima (Kovačević 2012c [2003]: 378).

Kovačević kritikuje i stav Alije Isakovića, koji po njegovom mišljenju ne želi da vidi niti prizna („mada to dobro zna“) da srpski i tzv. hrvatski nisu niti mogu biti lingvistički ravnopravni entiteti, jer je tzv. hrvatski samo preimeno-

vani srpski. „Tako on iz pogrešne premise o ravnopravnosti srpskog i tzv. hrvatskog zaključuje da je dovoljno samo nadjenuti novo ime srpskome jeziku i pripisati mu neku specifičnu crtu, kao npr. da se u tzv. bosanskom uz leksema *lopta* koristi i leksema *hlopta* (jer upravo tako u konkretnoj primjeni izgleda Isakovićeve formula), pa da taj jezik ne bude više srpski nego njegova 'objektivna naporednost'“ (Kovačević 2012c [2003]: 379).

Uvođenje bosanskog jezika Kovačević tumači kao još jedan čin preimenovanja srpskoga jezika, „zapravo čin negiranja cjeline srpskoga književnog (standardnog) jezika“ (Kovačević 2012c [2003]: 379).

Što se tiče srpske pozicije, on tvrdi da je Odbor za standardizaciju srpskog jezika svojom ODLUKOM BR 1 politički i implicitno priznao „tzv. bosanski jezik“ pod imenom *bošnjački*, i to na štetu srpskog naroda²⁰ (Kovačević 2012c [2003]: 380–381). „Odboru je očito bio cilj da navedenom ODLUKOM izdejstvuje srbističko priznanje tzv. bosanskog jezika, samo ne pod tim nego pod imenom 'bošnjački jezik', što se može tumačiti onom narodnom: Nije šija nego vrat!“ (Kovačević 2012c [2003]: 381).

Prema Kovačevićevom mišljenju, u „projektu tzv. bosanskog ili bošnjačkog jezika“ zabrinutost ne izaziva samo težnja muslimana ka unitarnoj BiH, nego čak i više težnja ka ujedinjenju sa muslimanima u Srbiji i novom cijepanju srpskoga jezika sada i na teritoriji Srbije (Kovačević 2012c [2003]: 381).

Dalje se ističe da analizirani „nazovijezici“ nisu niti mogu biti lingvistički ravnopravni srpskom jeziku, jer su samo preimenovani srpski jezik, tj. nova imena srpskoga Vukov(sk)og standardnog jezika (Kovačević 2012c [2003]: 383).

Na kraju autor poručuje da srbistika mora biti samo u službi naučne istine i u korist svoga srpskoga naroda pa zato mora reći istinu o tzv. bosanskom ili bošnjačkom jeziku: „to nije niti će za nju ikada biti poseban standardni jezik jer je to srpski jezik, koji će srbistika zvati: *sarajevska varijanta srpskoga književnog jezika* – kada se dokaže njegova varijantnost“ (Kovačević 2012c [2003]: 383–384).

52. Predrag Piper razmatra srpsko-hrvatske jezičke odnose u okviru sistema slovenskih jezika i, posebno, u procesu rađanja novih jezika (Piper 2003)*. S tim u vezi on kaže: „U slovenskoj jezičkoj porodici postoje i sasvim neobični primeri nastajanja novih, malih književnih jezika (hrvatski, bošnjački) nekom vrstom jezičko-političke secesije od nekada zajedničkog srpskohrvatskog jezika, pri čemu se ne menja gotovo ni u čemu bitnom struktura 'novih' jezika, ali se nesumnjivo menja politički status idioma, koji sada nosi zasebno ime (uz šta idu razlike u izboru pisma, pravopisu, nekim drugim oblicima standardizacije itd.)“ (Piper 2003: 25). Autor konstatuje da je došlo do sužavanja teritorije na kojoj se govori srpski jezik, na šta je veoma uticao „raspad srp-

²⁰ Na drugom mjestu tu odluku naziva *pogubnom* (Kovačević 2012c [2003]: 382).

skohrvatskog jezičkog standarda u formi jezičkog otcepljenja (pojava bez presedana u istoriji i teoriji književnih jezika) i stvaranja 'kloniranih' jezika s posebnim nazivom, standardom i zakonskom regulativom" (Piper 2003: 33). Piper ističe da su dva državno-teritorijalno odvojena jezika (hrvatski i bošnjački) uglavnom iste strukture i sastava, ali drukčijeg zvaničnog naziva, drukčijeg ustavnopravnog statusa i drukčijeg standarda te da su morala biti prihvaćena i u srpskoj lingvistici, ili bar u njenom najvećem delu, kao nešto što je istovremeno i apsurdno i realno (Piper 2003: 33).²¹

53. U srpskoj lingvistici pojavljuju se u posljednje vrijeme pokušaji dosta slični onima koji dolaze sa hrvatske strane: da se posuđenice i strane riječi što više potisnu iz upotrebe i da se stvori neki srpski novogovor kao pandan hrvatskom novogovoru. Tipičan primjer nude tekstovi **Rada Dacića** (2004)*. U njegovoj knjizi NEZAVRŠENA KNJIGA O REČIMA jedno od poglavlja glasi „Odbrana srpskog jezika od stranih reči“. Autor smatra da se današnja upotreba stranih riječi satire srpski jezik, da gubi prirodu jezika nastalog tvoračkom snagom narodnog genija i najnaprednijih pojedinicama (Dacić 2004: 29). Dacić predlaže da se „deo prevelikog tuđinstva u našem jeziku delom istisne a delom potisne“ (Dacić 2004: 35). Radoje Dacić nudi svoja načela tvorbe (jedan osnovni i sedam dodatnih).²²

²¹ Na drugom mjestu on piše: „Političkom voljom od do tada jednog, varijantno izdiferenciranog jezika, stvorena su tri književna jezika s različitim nazivima (srpski, hrvatski, bošnjački), s različitim statusima u državama u kojima se ti jezici govore, donekle i s različitim odnosom prema pismima, ali s gotovo identičnom strukturom (uz nastojanje da se u novim državama stvore što veće posebnosti i u inventaru jedinica, posebno u opštem i terminološkom leksičkom fondu)“ (Piper 2003: 187).

²² „Novostvorene reči moraju biti potpuno srpske, zato se moramo dosledno držati načela tvorbe reči u srpskom jeziku [...] O s n o v n o n a č e l o : Za svaku reč stranog jezika u tekstu koji se prevodi naći srpsku reč. (Objašnjenje: neprevodivost neke strane reči mora imati ubedljivo objašnjenje.). N a č e l o 1: Svaka reč mora biti sačinjena po pravilima tvorbe reči u srpskom jeziku. N a č e l o 2: Svaka reč mora imati koren u srpskom jeziku i treba, po pravilu, birati reči čiji je koren dubok, tj. da je iz njega već izvedeno više različitih reči. N a č e l o 3: Reč treba da prenosi značenje pojma a ne doslovno značenje strane reči. Primer. Prevod engleske reči *software* ne treba da sadrži u sebi reč *meko*, jer značenje onoga što se pod softverom podrazumeva ne sadrži ništa što se smatra mekim. N a č e l o 4: Ne nastojati da sva preoblićja strane reči budu izvedena iz korena samo jedne srpske reči. Ovde je uvedena reč *preoblićja*, zamena za latinsku reč *varijanta*. Reči istog korena su: *oblik*, *oblikovati*, *oblićje*, *uoblićiti*, *preoblićiti*, *preoblikovati*. Reč je takva da mirno može ući u poeziju, u svet koji reči najstrože bira. Primer: nek bude već pominjana reč *konstrukcija* (od latinskog *construere* – sagraditi). Glagol je *konstruisati*, pridevi su: *konstruktivan*, *konstrukcijski*, *konstruktorski*, nove imenice: *konstruktor*, *konstruktivnost*. Već je zamenjena prva od ovih reči pravom srpskom rečju: *sazdanje* (uz gradnja, stvaranje – zavisno od sadržaja rečenice); *konstruktor* – graditelj, sazdatelj, tvorac; *konstruisati* – sagraditi, sazdati, stvoriti

U rječniku koji čini osnovi dio knjige (s. 39–148) Rade Dacić navodi tri vrste svojih novina. Prvu čine srpske kovanice kojima bi trebalo zamijeniti strane riječi, npr. *adhezija* – *prionjivost*, *alegorija* – *drugokaz*, *ambicija* – *často-ljublje*; *pregalaštvo*, *apstrakcija* – *opojmljenje*, *apstrahovati* – *opojmiti*, *artikulacija* – *razgovećenje*, *izgovor*, *atentat* – *pokušaj ubistva*, *aukcija* – *bubnjarenje*, *auspuh* – *izduvka*, *deviza* – *krilatica*, *derivat* – *izvad*, *dijagnoza* – *bolpoznanje*, *direktor* – *upravnik*, *rukovodilac*, *donacija* – *milostinja*, *dobrotvorstvo*, *ekipa* – *udružje*, *elemen(a)t* – *osnovak*, *epizoda* – *uzgredaj*, *žargon* – *zbormuč*, *idiom* – *osobenost*, *inverzija* – *obrnucé*, *inspektor* – *uvidnik*, *nadzornik*, *intonacija* – *ore-nje*, *razleganje*, *iracionalnost* – *odumnost*, *jastuk* – *uzglavlje*, *podglavlje*, *podglavač*, *kalup* – *obličnik*, *kandidat* – *priprav*, *kvalitet* – *valjanost*, *kleptoman* – *kra-dostrasnik*, *kompakt disk* – *jedra ploča*, *kompjuter* – *računar*, *komentar* – *ubi-strenje*, *komentator* – *bistritelj*, *reprint-izdanje* – *preslik izdanje*, *leksikograf* – *rečničar*, *metabolizam* – *zametnost*, *montaža* – *uklapanje*, *operativac* – *obradnik*, *operator* – *obradnik*, *parafraza* – *preizričje*, *park* – *gaj*, *lug*, *patriotizam* – *otadž-binstvo*, *podijum* – *uzdignuće*, *prefiks* – *prereč*, *promocija* – *napređe*, *profesija* – *poslenje*, *psihijatar* – *dušegledac*, *psihologija* – *duhoslovlje*, *refleks* – *odboj*, *tandem* – *sprega*, *tapetar* – *tkaninar*, *teorija* – *obumlje*, *teoretičar* – *obumitelj*, *tauto-logija* – *istokaz*, *termin* – *naziv*, *terminologija* – *nazivlje*, *tradicija* – *predanje*, *transkribovati* – *preazbučiti*, *transliteracija* – *prepismenjenje*, *tribina* – *raspravište*, *fajl* – *upis*, *filosofija* – *celomudrije*, *fond* – *gotovina*, *zaliha*, *font* – *pismenje*, *hendikep* – *otežica*, *hirurgija* – *obrađe*, *hirurg* – *obradnik*, *hirurški (operativno)* – *obradno*, *hospitalizovati* – *ubolničiti*, *cenzura* – *procena*. Drugu obrazuju riječi kojima s lijeve strane ne stoji strani ekvivalent, a s desne dolazi tumačenje: *beznjenica* (*beznjanica*) – stanje nesvesti ili veoma male svesti, *berškolno* (*zanimanje*) – za koje nije potrebna škola, *boljost* – stanje nečeg što je bolje nego što je bilo, *bravnopamno* – s pameću brava, *viđaj* – ono što se vidi ili zamišlja da se gleda, *višeputno* – duž više puteva; više puta, *godovati* – prijati, *dopadati se*, *goditi*, *dvoj* – dublet, *dvolik* (imenica) – što ima dva lika, *doruka* – dostava, *dotur* – doturanje; ono što je dotureno, *eviti* – voditi ljubav, *zakeban* – prevaren, *izumlje* – softver (kod računara), *ilijanje* – neodlučnost, *kolebljivost*, *nalonjati se* – teško se opiti, *napređe* – promocija, *napređač* – promotor, *nemaci* – nemi ljudi, *nenade* – suprotno od nada, *ovajati* – često ponavljati *ovaj*, *odbojkati* – igrati odbojku, *pakati* – često izgovarati *pa*, *prevodič* – prevodilac, *preslik* – kopija, *rečničar* – sastavljač rečnika, *samokrit* – kajanje, *sret* – susret, *corso* –

ti, napraviti; *koistruktivno* – sadržajno, delotvorno, gradilački; *konstruktivnost* – sazdačnost, delotvornost, gradilaštvo. N a č e l o 5: Ne izbegavati prevođenje sa dve ili više reči; izbegavati glomazne složenice. N a č e l o 6 (načelo upotrebe): Uz svaki strani stručni naziv dati, pri njegovom uvođenju, naš naziv i dovoljno često ga upotrebljavati kao sinonim. N a č e l o 7 (dopunsko načelo upotrebe): Ne zamenjivati one strane reči za koje ne postoji srpska reč koja bi pojam bolje približila shvatanju primaoca. Primeri: reč latinskog porekla *kvadrat* i reč grčkog porekla *romb*“ (Dacić 2004: 36–37).

kačiti – ići (ulaziti) u bezizlaze, *uzgedak* – epizoda, *šahati* – igrati šaha. Treću čine strane riječi koje bi trebalo drugačije preuzimati: *evro* – evro.

54. Drugi srpski razlikovni rječnik (poslije Ćirilovljevog) pojavio se 2004 pod nazivom HRVATSKO-SRPSKI RJEČNIK RAZLIKA, a autor je **Mirjana Kovačević** (Kovačević 2004)*. On se bavi „varijantama hrvatskog i srpskog jezika“ i ne pretenduje da bude normativni rječnik, već pokušava da odslika razlike u savremenom stanju, sada i deklarativno, dva jezika (Kovačević 2004: 5). U njemu je dato oko 10.000 odrednica koje „ne odvajaju kineskim zidom hrvatski i srpski jezik što karakteriše standardnojezičke procese u hrvatskom jeziku (pretjerana puristička nastojanja, jezička ksenofobija i čišćenje leksike od svih - izama a posebno srbizama)“.

Rječnik se temelji na leksičkim, fonološkim, morfološkim razlikama a najmanje mjesta je posvećeno pravopisnim, frazeološkim i sintaksičkim razlikama hrvatskog i srpskog jezika. Ovaj rječnik samo popisuje razlike i odražava autorov jezički osjećaj hrvatsko-srpske varijantne leksike. U najširem značenju razlike između ova dva jezika još uvijek nisu ni popisane u potpunosti. Popisivanje odgovarajućih jezičkih činjenica je prva faza svakog normativnog rada poštujući redoslijed popisivati-opisivati-propisivati (Kovačević 2004: 5).

Naučna vrijednost ovog rječnika je sporna budući (1) da nije metodološki dobro zasnovan, (2) da kriteriji po kojima su izdvajane razlike nisu objektivni jer popis razlika odražava autorov jezički osjećaj hrvatsko-srpske varijantne leksike, (3) da su ograničeni izvori i zanemareni neki vrlo važni kao što se REČNIK SANU i REČNIK MATRICE SRPSKE.²³

²³ „U HRVATSKO-SRPSKOM RJEČNIKU RAZLIKA uočeni su nesumnjivi kroatizmi, koji bi se mogli razvrstati u nekoliko kategorija: 1) semantički sinonimni dubleti tipa: *Glazba* (muzika), *križ* (krst) *pisnica* (novčanik), *ljekarna* (apoteka), *mirovina* (penzija), *naputak* (uputstvo, savjet, smjernica, nagovor), *nogomet* (fudbal), *uvjet* (uslov), *vlak* (voz), *žlica* (kašika) i sl.; 2) nazivi meseci u godini: *kolovoz* (avgust), *lipanj* (jun), *listopad* (oktobar), *svibanj* (maj) i dr.; 3) tvorbene izvedenice, koje sa srpskim imaju istu osnovu, ali različite sufikse, kao što su: *autorica* (autorka), *boksač* (bokser), *gledateljica* (gleda-teljka), *krivnja* (krivica), *kvaliteta* (kvalitet), *milijun*, *milijunaš* (milion, milioner), *posjetitelj* (posetilac), *kvalificirati* (kvalifikovati), *kontrolirati* (kontrolisati) i dr.; 4) pojedina značenja iste reči, npr. *momčad* u značenju 'tim'; 5) adaptacija stranih reči tipa *August* (Avgust), *Abraham* (Avram), *Abesinija* (Abisinija), *barbarizam* (varvarizam), *kemija* (hemija) i dr.“ (Milosavljević 2005: 424).

Na račun rječnika upućena je sljedeća kritika: „[...] i pored upravo navedenih osnovnih i principijelnih varijantnih razlika, navode se i mnoge lekseme (bez potvrđene građe i izvora) koje ni prema upotrebi ni prema istorijskom nasleđu ne mogu biti svrstane u kroatizme. Stoga ćemo prokomentarisati neke od leksema koje M. Kovačević ističe kao kroatizme. Budući da autorka tvrdi da je ovaj rečnik razlika odraz savremenog stanja u srpskom i hrvatskom, nećemo komentarisati onu leksiku koja je danas u hrvatskom standardna, a u srpskom manje obična, kao što je reč *krivnja* (*krivica*), koju su upotrebljavali srpski pisci Ivo Andrić i Vladimir Ćorović (up. Rečnik SANU), kao ni

Evo nekoliko primjera hrvatsko-srpskih parova, koji pokazuju koliko su pojednostavljeni složeni leksički odnosi između srpskog i u hrvatskog jezika i koliko ovaj rječnik ima ograničen domet: *akcent* – *akcenat*, *akvarij* – *akvarijum*, *anarhist* – *anarhista*, *bazen* – *basen*, *brko* – *brka*, *cenzura* – *cenzurisanje*, *čistoća* – *čistota*, *dar* – *poklon*, *dopustiti* – *dozvoliti*, *gradnja* – *građenje*, *Jovo* – *Jova*, *konobar* – *kelner*, *ogrtač* – *kaput*, *otrovanje* – *trovanje*, *potres* – *zemljotres*, *prodavač* – *prodavac* i *prodavač*, *procent* – *procenat*, *sadržaj* – *sadržina*, *shema* – *šema*, *svemir* – *vasiona*, *svota* – *suma*, *iznos*, *sviter* – *sveter*, *taksist* – *taksista*, *talent* – *talenat*, *tej* – *čaj*, *toplina* – *toplota*, *voditeljica* – *vodilja*, *žalovanje* – *saučešće*, *žlijeb* – *žleb* i *žlijeb*.

55. U posljednje vrijeme u srpskoj lingvistici dolazi do pojave novih tonova. Najveći odjek imale su ideje **Dragoslava Mihailovića** usmjerene na ravnopravnost govora centralne Srbije a protiv povlašćenog ijekavskog govora manjine u Srbiji (Mihailović 2009). Po njegovom mišljenju govor centralne Srbije je u značajnim naučnim djelima marginalizovan do dijalekta srpskohrvatskog jezika. On se zalaže za jačanje i afirmaciju jezika Srba iz Srbije. Snaženjem ove ideje došlo bi od izražene srpske intradivergencije, tačnije do interakcijskih tenzija na pojedinim dijelovima srpskog govornog područja u okviru više novoformiranih država.

56. **Vladislav V. Sotirović** analizira hrvatsko-srpske sporove oko jezika i pisma u Trojednici od Revolucije 1848–1849. do zasjedanja Hrvatsko-slavonskog Sabora 1861 (Sotirović 2012 [2004]). On razmatra glavne aspekte problematike jezika i pisma kao (dva od tri) faktora nacionalnog određenja Hrvata i Srba na prostorima Trojednice (Dalmacija, Hrvatska, Slavonija) u periodu koji se uglavnom poklapa sa dobom tzv. „Bahovog apsolutizma“ u Habsburškoj Monarhiji (1849–1860). Istoriografsku komponentu problematike autor dijeli u tri kategorije: jugoslovensku, hrvatsku i srpsku. U prvu on ubraja istoriografiju tzv. jugoslovenskih integralista iz prve dve (velike) Jugoslavije, kojima je osnovni naučno-ideološki cilj bio da naglašavaju sve ono što je bilo zajedničko Srbima i Hrvatima.

U tom kontekstu se pitanje jezika isticalo na prvom mestu (npr. Novak 1930; Торовић 1933; ISTORIJA JUGOSLAVIJE 1973). S obzirom da je jezik Srba i Hrvata u filološko-lingvističkom smislu shvatan kao jedinstven to nije ni dolazilo u obzir da se istražuju i ističu bilo kakve razlike o ovom pitanju a naročito ne da se ispituju srpsko-hrvatski istorijski antagonizmi oko jezika pa čak ni pisama jer je grafija u ovom kontekstu shvatana kao dvovarijantno pismeno izražavanje jednog te istog jezika. Drugim rečima, niti jezik niti pismo nisu posebno ispitivani s obzirom na njihovu identifikacionu ulogu u procesu stvaranja nacionalne svesti Hrvata i Srba

one reči čija su značenja u savremenom srpskom arhaična, a koja su nekada bila aktuelna, npr. *tisuća* (hiljada), *zemljopis* (geografija), *životopis* (biografija) i dr. (Milosavljević 2005: 424).

u mešovitim provincijama Jugoistočne Evrope od vremena nacionalnih preporoda i pokreta krajem XVIII. i početkom XIX. stoleća, a naročito se izbegavalo proučavanje faktora jezika i pisma u međusobnim hrvatsko-srpskim nacionalnim sporovima oko teritorijalnog razgraničenja zasnovanog na principu etnolingvističkog identiteta (Sotirović 2012 [2004]: 504).

Drugu grupu čini hrvatska istoriografija, koja je odlično obradila pitanje lingvističkog nacionalizma na prostoru Trojedne Kraljevine u datom vremenskom periodu pa i šire ali samo u odnosima Hrvata prema Mađarima, dok je pitanje hrvatsko-srpskih političkih i nacionalnih odnosa sa aspekta nacionalne identifikacije putem grafije i jezika krajnje fragmentarno istraženo (Sotirović 2012 [2004]: 504).

Doprinos srpske istoriografije autor vidi u tome što je fokus istraživanja usmeravan ka rasvetljavanju problematike odbrane srpskog nacionalnog identiteta na prostorima Trojednice zbog čega su faktori vjere, jezika i pisma zauzimali središnje mjesto u analizama, kojima se uglavnom pokušavalo argumentovano pokazati da je hrvatska politika prema Srbima u Trojednici imala karakter asimilacije pa čak i formu etnocida, što je podrazumijevalo zatiranje srpskog imena, vjere, pisma, jezika i drugih nacionalnih obilježja pa je svaki iznudaeni ustupak Srbima na ovim prostorima predstavljan kao krupna nacionalna pobjeda (Sotirović 2012 [2004]: 505).

U srpskom tumačenju posebnu autorovu pažnju izaziva vladika Kragujević, koji je u eksplicitno govorio da su jezik i vjera dvije glavne komponente (srpske) nacije, što je, po mišljenju Vladislava Sotirovića, bitno jer se zna da je Srpska pravoslavna crkva vijekovima identifikovala srpstvo prevashodno na vjerskim osnovama poistovećujući ga sa hrišćanskim pravoslavljem (i kosovskom tradicijom). „Međutim, ovom prilikom je faktor jezika u nacionalnoj determinaciji izjednačen sa faktorom verske pripadnosti kao jedan od osnovnih elemenata nacionalne identifikacije“ (Sotirović 2012 [2004]: 508). Autor je sklon da ovakav model definisanja srpstva nazove *lingvističko-konfesionalnim*. „Ovaj model se može smatra prelaznim od starog srednjovjekovnog konfesionalnog modela Srpske pravoslavne crkve ka modernom, Vuka Stefanovića Karadžića, *lingvističkom* modelu definisanja Srpstva“ (Sotirović 2012 [2004]: 508).

Sotirović ističe da su u tome periodu i Hrvati i Srbi bili zagovornici ideje i politike austroslavizma, čija se koncepcija svodila na to da se Habsburška Monarhija preuredi na takav način da se pripadnicima slovenskih naroda omogući veće učešće u centralnoj vlasti u namjeri da se ne odvajaju od Monarhije (Sotirović 2012 [2004]: 510). U razdoblju od 1949. do 1861. Sotirović zapaža da su započele ozbiljne rasprave o zvaničnom nazivu jezika na prostorima isto-rijske Ugarske, a naročito Srba i Hrvata na području Trojednice (tada je zvaničan naziv njihovog jezika glasio *zemaljski jezik*) – Sotirović 2012 [2004]: 511. Po njegovom mišljenju jedan od najvatrenijih boraca za uvođenje nacionalnog

jezika Hrvata i Srba kao zvaničnog administrativno-književnog jezika u javnoj upotrebi u Hrvatskoj i Slavoniji umjesto veštačkog *zemaljskog jezika* bio je pohrvaćeni Slovak Bogoslav Šulek.

Shodno njegovoj teoriji da su Hrvati i Srbi jedan narod koji ima i jedan jezik, ali sa dva podnarečja, Šulek je tražio da se njihov zajednički književni jezik zove *hrvatsko-srpski*, *srpsko-hrvatski*, *hrvatski ili srpski* ili *srpski ili hrvatski*. Šulek je napominjao da se njegovi stavovi razlikuju od stavova Vuka Stefanovića Karadžića samo u tome što je Vuk tvrdio da su čakavci pravi Hrvati a on tvrdi „da su oni ilirski starosjedioci“ [...] – Sotirović 2012 [2004]: 512.

S druge strane Josif Jelačić je smatrao da i katolike i pravoslavce u ove dvije provincije treba nazivati zajedničkim imenom *Hervati i Slavonci* pa bi shodno ovakvom nazivu i jezik svih stanovnika Hrvatske i Slavonije trebalo da zvanično glasi *hervatsko-slavonski*.

Očigledno je da se Jelačić zalagao za regionalne nazive etničkih grupacija verovatno iz političkih razloga kako ne bi podgrevao etničke sukobe Hrvata i Srba. Kao drugu opciju naziva naroda i jezika u Hrvatskoj i Slavoniji ban Jelačić je predlagao *Slavjani* i *slavjanski jezik*. U ovom drugom slučaju prednost je davao grupnom etničkom nazivu, zajedničkom i Hrvatima i Srbima, na uštrb njihovih posebnih plemenskih imena a isto u cilju međuetničke tolerancije i sprovođenja političkog mira na teritoriji pod njegovom jurisdikcijom (Sotirović 2012 [2004]: 512).

Dalje se tvrdi da je jedini značajniji događaj koji je išao u prilog hrvatsko-srpskom i južnoslovenskom približavanju u periodu neposredno nakon Revolucije 1848–1849. bio BEČKI KNJIŽEVNI DOGOVOR (1850), koji je dobio službenu potvrdu vlade Kneževine Srbije 1868. g., dok je od strane vlasti u Hrvatskoj službeno potvrđen 1892. godine (Sotirović 2012 [2004]: 513). Sotirović smatra da ovim dogovorom nije ustanovljeno da su Srbi i Hrvati jedan narod, kao što to tvrdi npr. B. Brborić. On se slaže sa Petrom Milosavljevićem da su netačne interpretacije teksta KNJIŽEVNOG DOGOVORA da je tom prilikom postignut zvaničan dogovor o zajedničkom književnom jeziku Srba i Hrvata, da je tada izabrano štokavsko narečje za književni jezik Srba i Hrvata i da se stoga zajednički jezik ova dva naroda treba zvanično nazvati dvočlanim imenom: kao *srpsko-hrvatski* (za Srbe), odnosno *hrvatsko-srpski* (za Hrvate). „Naime, potpisnici dogovora nisu predstavljali zvanične „deputate“ Srba i Hrvata pa se stoga ovaj dogovor ne može interpretirati kao oficijalni „međunacionalni sporazum“ ova dva naroda kojim su se prebrodili prethodno nekakvi „neusaglašeni stavovi“ o zajedničkom književnom jeziku“ (Sotirović 2012 [2004]: 514–515).

Analizirajući filološki korpus Vuka Karadžića autor je došao do zaključka da je njegovom reformom izgrađen „srpski“ a ne „hrvatsko-srpski“ književni jezik i da je uvijek u svim svojim djelima Vuk vrlo jasno odvajao srpski od hrvatskog jezika (Sotirović 2012 [2004]: 514).

Sotirović konstatuje da je problem zvaničnog imenovanja Hrvata i Srba, odnosno hrvatskog i srpskog naroda, praćeno pitanjem zvaničnog naziva njih-

vog jezika (zajedničkog ili ne), izbilo na površinu političkog života u južnim dijelovima Habsburške Monarhije odmah nakon poraza mađarskih revolucionara 1849. godine (Sotirović 2012 [2004]: 514–518). U vezi sa saborskim raspravama iz 1861. on konstatuje da je pitanje službenog naziva jezika u Hrvatskoj i Slavoniji bilo isključivo političke prirode a ne filološkog ili lingvističkog karaktera (Sotirović 2012 [2004]: 514–520).

Iz analize slijede sljedeći zaključci. **1.** Lingvistički nacionalizam je ušao kroz širom otvorena vrata južnoslovenskih zemalja Habsburške Monarhije nakon carskog trijumfa nad Mađarima 1849. g. a kao reakcija na netolerantnu politiku vođa mađarske revolucije. **2.** Lingvistički nacionalizam Srba i Hrvata na prostoru Trojednice u toku Revolucije 1848–1849. je došao (a) usljed dubokog uvjerenja da jezik i pismo (pored vjere) određuju nacionalnu pripadnost i (b) kao reakcija na odluke iz 1839–1844. o mađarskom jeziku kao zvaničnom jeziku na prostoru istorijske Mađarske. **3.** Srpski jezički nacionalizam u odnosu na Hrvate se javlja u toku Revolucije 1848–1849. i neposredno nakon toga kao protest protiv odluke Hrvatsko-slavonskog Sabora iz 1847. da proglasi hrvatski jezik za službeni jezik nacije, odnosno „hrvatskog političkog naroda“, umjesto dotadašnjeg latinskog jezika. **4.** Srbi i Hrvati u toku Revolucije 1848–1849. su u Košutovim zahtjevima za samo jednim zvaničnim jezikom u Mađarskoj – mađarskim vidjeli politiku mađarizacije svih onih koji nisu bili Mađari. **5.** Potvrdu jakog uticaja romantičarsko-liberalnih ideja o jeziku kao glavnom markeru nacionalne pripadnosti na jugoslovenskom prostoru Habsburške Monarhije uočava se u činjenici što je napredna inteligencija često zaobilazila zvaničan naziv jezika u Hrvatskoj i Slavoniji – *zemaljski jezik* i umjesto njega koristila višenacionalne nazive za jezik Hrvata i Srba: *hrvatsko-ilirski*, *hrvatski* (za latiničke tekstove), odnosno *srpsko-ilirski* i *srpski* (za ćiriličke tekstove). **6.** Srbi sa prostora Trojednice, želeći da očuvaju etnički identitet, nastojali su da se pridjev *srpski* obavezno nađe u imenu (obično dvočlanom) jezika u javnoj upotrebi.

57. U periodu između 1990. i 2004. godine srpski lingvisti razmatrali su odnos između srpskog, hrvatskog i bošnjačkog jezika iz različitih uglova, na različitim nivoima i sa različitim ciljevima. Među problemima izdvajaju se sljedeća pitanja: koji su aspekti međustokavskih jezičkih odnosa teoretski relevantni, da li se radi o jednom jeziku ili više jezika, koliko se može govoriti o jedinstvenom jeziku, koliko se jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca strukturno promijenio uspostavljanjem odvojenih standarda, kako je rješavano i kako se rješava glotonimsko pitanje, u kakvoj su interakciji komunikativna i simbolička funkcija, koliko su izražene i bitne leksičke, tvorbene, gramatičke, grafijske razlike, koje su osnovne pozicije u njihovom tumačenju, koliko su srpski pogledi kroatocentristički, bošnjakocentristički i montenenegrocentristički orijentisani, koliko u viđenjima ima individualnog a koliko kolektivnog, da li

postoji srpski purizam, koliko su zastupljena predviđanja i pretpostavljanja daljeg razvoja jezika.

58. U odnosu na prethodni period došlo je do promjene istraživačkih dominantni. Osnovna novina sastoji se u izraženom pomjeranju fokusa sa jedinstva i zajedništva štokavskih naroda i njihovog/njihovih jezika na isključivo ili pretežno istraživanje jezika Srba. Jedan od razloga je u tome što se srpski jezik rasteretio zajedništva i jedinstva u razlikama (Drago Ćupić). U takvom prefokusiranju jedni traže kompromis starog i novog, prošlosti i sadašnjosti te se bave zajedništvom u formi srpskohrvatskog jezika i serbokroatistike, smatrajući da ovi nisu izgubili aktuelnost i naučnu validnost. Drugi pak vide u srpskohrvatskom jeziku i serbokratistici najveće zlo za srpski jezik i srpski narod, kako u prošlosti i tako i u sadašnjosti, pa jedno i drugo odlučno odbacuju i insistiraju na srpskosti u svakom pogledu. Između te dvije pozicije formiraju se struje koje preuzimaju ponešto od obiju strana. Starija generacija je dobrim dijelom zatečena radikalnim ekstralingvističkim promjenama, posebno razbijanjem zajedničkog standarda, za koji se ponajviše zalagala srpska lingvistika XX stoljeća, te ne može da olako promijeni poglede kojih se pridržavala dugi niz godina pa i decenija. Značajan dio te generacije prestaje sasvim da se bavi jezikom povlačenjem u penziju, fizičkim odlaskom ili nečim trećim. Najveći srpski autoritet u posljednjih pedeset godina – Pavle Ivić objavljuje u ovom periodu svoje posljednje radove, iz kojih se vidi da je i umoran, i zasićen, i razočaran. S druge strane, na scenu stupaju i oni koji u smjeni generacija i krizi autoriteta pokušavaju da „ušćicare“ i u nedostatku vrlina potrebnih za jednog autoriteta preduzimaju ono što im preostaje – vraćaju se u prošlost i aktualizuju pojedine pojave i događaje, radikalizuju poglede, jašu na populizmu i, što je bilo posebno konjunktorno u datom razdoblju, potenciraju nacionalno, završavajući često/ponekad u nacionalizmu.

59. Komplementarne misli izrečene na dva načina zavređuju pažnju: a) da ima vrlo malo promjena u jeziku, da su one nisu revolucionarne niti su značajne, da bitnije ne narušavaju međusobnu razumljivost te stoga ne traže terminološko-konceptualni preokret (Ljubomir Popović), b) da nije došlo ni do kakve radikalne promjene u jeziku, ali postoji suštinski preokret u lingvistici (Milan Šipka).

Za teoriju standardnih jezika interesantno je pitanje da li jedan standardni jezik može biti nadređen ili podređen drugom (u kontekstu tvrdnje Miloša Kovačevića da je srpski jezik hiperordiniran hrvatskom i bošnjačkom).

Zapaža se osjetna razlika u tumačenju varijanti u prethodnom i ovom periodu. Dok su do devedesetih godina prošlog stoljeća one razmatrane u okviru srpskohrvatskog jezika, sada se posmatraju u okviru srpskog jezika i to na dva načina: jedno tumačenje odnosi se na izdvajanje regionalnih varijeteta (vojvođanskog, bosanskohercegovačkog, crnogorskog...), a drugo na razlikova-

nje konfesionalno-religioznih varijeteta. U ovom drugom pristupu, koja se veže za pristalice SLOVA, dobija se sasvim drugačija tipologija razuđenosti srpskog jezika a na bazi osnovne misli da je štokavsko narječje u cjelini srpsko: zagrebački regionalno-konfesionalni varijetet, sarajevski regionalno-konfencionalni varijetet, cetinjski regionalno-konfesionalni varijetet. Srpski jezik u takvom tumačenju obuhvata tri vjersko-kulturne zajednice: Srbe pravoslavne, katoličke i islamske vjeroispovijesti. Dakle, jezik Hrvata i Bošnjaka predstavljaju katoličku i muslimansku varijantu srpskog jezika. U takvom viđenju ističe da vjera ne može da bude diferencijalna međujezička crta. Sa ove pozicije hrvatski se ne tumači kao izvorno štokavsko, već kao isključivo čakavski i kajkavski jezik. Svo ovo moglo bi se nazvati revitalizacijom, obnavljanjem pogleda iz XIX vijeka, posebno Vuka Karadžića.

60. U razdoblju od 1990. do 2004. izbija u prvi plan glotonimsko pitanje i, posebno, spor oko naziva jezika Bošnjaka. Ovdje se mogu izdvojiti opšta i pojedinačna srpska tumačenja. U prve spada, između ostalog, stav da je nazivni pluralizam štetan (Brborić), da se radi o običnom preimenovanju jednog jezika – srpskog u hrvatski, bosanski i crnogorski (Marojević, Milosavljević, Kovačević), da su nominalno tri jezika, a suštinski jedan (Tanasić). Ovo je inače jedno od rijetkih pitanja u kome srpski lingvisti izražavaju gotovo potpuni konsenzus: da naziv *bosanski jezik* nije prikladan niti prihvatljiv. Od strane skoro svih autora ističe se (1) želja Bošnjaka da se *bosanski jezik* uvede kao jedini službeni i obavezni državni jezik kojim bi se potisnuo srpski i hrvatski, (2) da je u pitanju bošnjački pokušaj jezičke unitarizacije BIH, pri čemu se navodi konkretan i kompletan scenario za takav plan (Suzić). Posebno se ukazuje na opasnost transpozicije takve bošnjačke orijentacije na Srbiju (Kovačević).

Međutim, u traženju alternativnih rješenja konsenzus se gubi u sukobu dviju opcija: jedne koja se zalaže da se jezik Bošnjaka zove *bošnjački* (što je pretočeno i u prvu odluku Odbora za standardizaciju srpskog jezika) i druge koja taj jezik uopšte ne prihvata kao poseban, ni suštinski ni nominalno, smatrajući da se radi o sarajevskom konfesionalno-regionalnom varijetetu srpskog jezika (grupa oko SLOVA). Postoji i treća mogućnost – kompromisna: da se paralelno koristi i jedan i drugi izraz: *bosanski/bošnjački jezik*. Srpski lingvisti dotiču i pitanje naziva za ono što je zajedničko za jezik Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca, ali ni ovdje ne postoji jedinstven stav. Jedni smatraju da treba zadržati termin *srpskohrvatski jezik* jer je bolji od Brozovićevih termina *novoštokavština* i *srednjojužnoslovenki jezik* (Šipka), drugi konstatuju nedostatke novih rješenja, recimo skraćenica *BHS*, *SHB* (Brborić).

61. U odnosu na Hrvate i Bošnjake za Srbe je mnogo važnije i aktuelnije grafijsko pitanje zbog paralelne upotrebe ćirilice i latinice pa je ovo pitanje postalo u datom periodu jedno od centralnih, ali ne na interkorelacionom planu, već intrakorelacionom (unutar srpskog jezika). Na početku ovog razdoblja dato pitanje je tumačeno u kontekstu ravnopravnosti pisama jednog (srpskohr-

vatskog) jezika (Todorović) i spora oko prirode bosančice (Burzanović, diskusija na Prizminom simpozijumu). Pojavile su se i inicijative za reformu pisma: da se uvede slovo „jat“ u ćirilicu, a ě u latinicu (Marojević).

62. Problem jedinstva nije nestao iz srpskih tumačenja međuštokavskih odnosa – ono je čak aktuelizovano i potencirano, ali na intrakorelacionom planu kao srpsko jedinstvo, na čemu je posebno insistirao Pavle Ivić. Ali na ovome planu vučeni su i pogrešni potezi. Konkretno imamo u vidu ishitren i nepromišljen pokušaj uvođenja ekavice u Republici Srpskoj, na čemu su se srpski lingvisti podijelili: jedni su se zalagali za takav oblik jedinstva, dok su se drugi (po našem mišljenju, sasvim opravdano) odlučno suprotstavljali tome. Rezultat je poznat pa će ovakva intrasrpska konvergencija morati da sačeka bolja vremena za razumniji pokušaj provođenja, ako to uopšte i ima smisla raditi.

63. Srpski lingvisti su u periodu od 1990. do 2004. manje orijentisani na tumačenje teoretskih problema vezanih za odnose između jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca, što je i razumljivo: to je vrijeme žestokih ratnih sukoba, razbijanja zajedničkog standarda i stvaranja posebnih nacionalnih normi, što nije stvaralo povoljne uslove za dublja teoretska promišljanja i istraživanja, već je zahtijevalo konkretno reagovanje i bavljenjem novom i složenom situacijom. I pored toga, srpska lingvistika je u ovome razdoblju iznjedrila nekoliko zapažanja vrijednih pažnje. Ranko Bugarski je jedan od rijetkih koji je pokušavao da teoretski razmotri problem razlika u jeziku i njihovu suštinu. Pri tome je, između ostalog, ukazivao na svojevrsno kodno prebacivanje neposrednih učesnika u komunikaciji u formi divergentnog i konvergentnog prilagođavanja. Na sociolingvističkom planu izdvaja se model planiranja jezika koji je razradio Milorad Radovanović. U analizima srpskih lingvista pokazuje se da neki poznati modeli koji dolaze sa strane nisu prikladni za tumačenje i tipologizaciju novostvorenih štokavskih jezika i njihovih standarda. Takav je Klosov model i njegova dihotomija Abstand jezici i Ausbau jezici, koja ne funkcioniše na tako složenom prostoru kakav je štokavski pa stoga Bugarski predlaže da se taj model prošiti trećim članom – Umbau jezicima, u koji bi se mogao uklopiti srpski i hrvatski jezik. Drugačiju novinu pokušava da unese Ljubomir Popović uvodeći, pored diglosije, paraglosiju. Pitanje modela pojavljuje se u tumačenju još jednog lingviste – Milana Šipke, koji ističe da se novoformirani nacionalni standardi funkcionišu u skladu s naciocentrističkim modelom jezičkog standarda. U ovom periodu Srđan Janković u posljednjem svome tekstu (ubrzo će umrijeti i neće doživjeti da se on objavi) zaokružuje svoju teoriju o varijantama srpskohrvatskog jezika, u kojoj razlikuje varijante i kovarijante, variranje i kovariranje, varijativnost i avarijativnost, varijantne i varijantnoidne jedinice. U nizu radova spominje se policentričnost srpskohrvatskog jezika, ali se ne prave bilo kakvi teoretski iskoraci u tumačenju ovog pojma, već se uglavnom vrši naslanjanje na već napisano. Na teoretskom planu zaslužuje pažnju pokušaj da se razmotre i utvrde kriterijumi po kojima se jezici međusobno razlikuju

i, posebno, na osnovu kojih se može govoriti o posebnim jezicima. Ranko Bugarski izdvaja četiri relevantne ravni na kojima se može tražiti odgovor da li jedan jezik postoji (u datom slučaju srpskohrvatski): političko-simbolična ravan, lingvističko-komunikativna ravan, sociopsihološka ravan i ravan međunarodne nauke. Ovaj autor dolazi do zaključka da se u slučaju novoformiranih šokavskih jezika radi o lingvistički jednom jeziku, a tri politička jezika (što će kasnije i drugi preuzeti). On takođe tvrdi da su bošnjački i hrvatski jezik podvrgnuti lingvističkom inženjeringu da bi bili/postali različiti. Od svih kriterijuma koji se spominju i analiziraju srpskoj je strani najbliža i najvažnija međusobna razumljivost. Kriterijumima se u ovome periodu najviše bavio Miloš Kovačević. On razlikuje dvije vrste opštih kriterijuma: lingvističke i pseudolingvističke („nazovilingvističke“). U ove posljednje ubraja i jedan koji nalazi kod Dževada Jahića, po kome razlikovni princip nije mjerilo postojanja nacionalnih jezika. Pored razumljivosti Kovačević izdvaja na bošnjačkoj, hrvatskoj i crnogorskoj strani i neobične, kao što je kriterijum „zablude“, kriterijum beskriterijalnog proglašavanja posebnih jezika i kriterijum reetiketiranja (davanja novog imena starom). Srpskoj lingvistici je u ovome periodu nametnuta jedna funkcija jezika koja se ne spominje u većini nama poznatih tipologija funkcija, posebno onim najcitiranijim kakva je Bilerova, Jakobsonova, Vinogradovljeva i dr. – simbolička funkcija. Ona se u nekim sredinama izdiže gotovo do nivoa komunikativne funkcije, što je disonantno u odnosu na teoriju jezičkih funkcija. Stoga se moglo očekivati da će i srpski lingvisti zauzeti o tome svoju poziciju. Jedan od prvih je bio Milan Šipka, koji je ukazao na simbolizaciju jezičkog standarda na bazi naciocentrizma. Sreto Tanasić je konstatovao da je u BiH ostvarivanjem simboličke funkcije ugrožena komunikativna funkcija i da je prva razlog za proglašenje triju jezika.

64. U razdoblju od 1990. do 2004. godine na udaru nekih srpskih lingvista našla su se poznata hrvatska i srpska imena a u kontekstu kritike jugoslovenstva, uvođenja, zaživljavanja i razvoja srpskohrvatskog jezika i serbokroatistike (Milosavljević, Marojević, Kovačević, Nikolić). Osnovna meta napada na hrvatskoj strani bio je Vatroslav Jagić, a razlozi su bili to što je (1) učestovao u stvaranju serbokratistike, (2) bio (po tome mišljenju) glavni tvorac srpskohrvatskog jezičkog jedinstva, (3) razradio teoriju o „Hrvato-Srbima“, (4) „spajao nespojivo“: srpsko i hrvatsko (Kovačević), (5) njegov srpskohrvatski jezik bio poguban za srpski jezik (Nikolić). Pri tome se ponekad sa Jagićem uvezuju Šulek i govori o Šulek-Jagićevoj teoriji o Srbima i Hrvatima, Šulek-Jagićev(sk)om filološkom programu. Sa srpske strane napadu su, prije svega, bili izloženi Milan Rešetar (zbog prihvatanja Jagićevih ideja), Aleksandar Belić (zbog stava da je srpskohrvatski jedan jezik) i Pavle Ivić (zbog tobožnjeg provođenja hrvatskog filološkog programa). Ovdje se može dodati srpska osuda hrvatske razlikovne lingvistike, posebno leksikografije (Ćorić) i kartografije

(Milosavljević), između ostalog i zbog pogrešnog tumačenja diferencijalnih obilježja (refleksa jata, posuđenica i sl.).

65. Za razliku od prethodnog perioda, u vremenu od 1990. do 2004. ovome prognoziranja i predviđanja daljeg razvoja događaja mnogo su obazrivija pa nema previše primjera, tipa ukazivanja na tendenciju daljeg međusobnog udaljavanja jezika Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca (Šipka), pretpostavke da će štokavski jezici postati jasno odjeliti jezici (Bugarski) i prognoze da bosanski jezik neće postati poseban standardni jezik (Kovačević).

U ovom periodu pojavljuju se prvi izraženi pokušaji zasnivanja srpskog purizma – interkorelacionog, kroatocentristički orijentisanog (Nikolić, Medić) i ekstrakorelacionog (Medić). Takva orijentacija vodi stvaranju i srpskog novogovora (Dacić). Sa srpske strane mnogo manje se traže i nalaze kroatizmi (Klajn, Nikolić, Medić) nego što se sa hrvatske traže i nalaze srbizmi.

Literatura

- Brborić 2012 [1991]: **Брборић, Бранислав**. СТАНДАРДНИ ЈЕЗИК И ЈЕЗИЧКИ СТАНДАРД. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 33–60.
- Brborić 2012 [1992 (2000)]: **Брборић, Бранислав**. О МОГУЋНОСТИ СРПСКО-ХРВАТСКОГ СПОРАЗУМА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 125–132.
- Brborić 2012 [2001]: **Брборић, Бранислав**. ТРОЈЕЗИЧНОСТ ИЛИ ЈЕДНОЈЕЗИЧНОСТ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 269–282.
- Bugarski 1997: **Bugarski, Ranko**. ЈЕЗИК У ДРУШТВЕНОЈ КРИЗИ. – Beograd: Čogoja štampa. – 186 s.
- Bugarski 2012 [1996]: **Бугарски, Ранко**. ЈЕЗИЧКЕ РАЗЛИКЕ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 149–154.
- Bugarski 2012 [2004]: **Bugarski, Ranko**. РЕСТАНАРДИЗАЦИЈА СРПСКОХРВАТСКОГ У СВЕТЛУ СОЦИОЛИНГВИСТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ. – In: Tošović, Branko; Wonisch,

- Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 439–446.
- Burzanović 2012 [1991]: **Burzanović, Tihomir**. RIJEČI NAUKE I ČOVJEČNOSTI O PROŠLOSTI I BUDUĆNOSTI PISMA I JEZIKA U BOSNI I HERCEGOVINI. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 79–84.
- Ćirilov 2012 [1988, 1994]: **Ћирилов, Јован**. СРПСКО-ХРВАТСКИ РЕЧНИК ВАРИЈАНАТА = ХРВАТСКО-СРПСКИ РЈЕЧНИК ИНАЧИЦА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 133–138.
- Ćorić 2012 [1998]: **Ћорић, Божо**. АНАТОМИЈА НАОПАКЕ ХРВАТСКЕ ЈЕЗИЧКЕ ПОЛИТИКЕ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 193–206.
- Ćorić 2012 [2003]: **Ћорић, Божо**. ЛИНГВОАЛХЕМИЧАРИ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 327–336.
- Ћурић 2002: **Ћупић, Драго; Ћупић, Драго; Фекете, Егон; Терзић, Богдан**. СЛОВО О ЈЕЗИКУ: ЈЕЗИЧКИ ПОУЧНИК. Књ. 2. Београд: Партенон. – 258 с.
- Дацић 2004: **Дацић, Раде**. НЕЗАВРШЕНА КЊИГА О РЕЧИМА: ОДБРАНА СРПСКОГ ЈЕЗИКА ОД СТРАНИХ РЕЧИ. – Београд: Просвета. – 188 с.
- Diskusija 2012 [1991]: DISKUSIJA SRPSKIH UČESNIKA NA SIMPOZIJUMU „PRIZME“ O JEZIČKOJ SITUACIJI U BOSNI I HERCEGOVINI (SARAJEVO 26. I 27. APRILA 1991). – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 109–124.
- Ivić 2012 [1995]: **Ивић, Павле**. АКТУЕЛНИ ТРЕНУТАК СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА ДАНАС. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 139–144.

- Ivić 2012 [1998]: **Ивић, Павле**. РАЗРЕШАВАЊЕ СРПСКИХ ЈЕЗИЧКИХ ПРОБЛЕМА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 207–208.
- Ivić 1999-www: **Ивић, Павле**. ЈЕЗИЧКО ПЛАНИРАЊЕ У СРБИЈИ ДАНАС“. – In: *Језик данас*. – Нови Сад, бр. 9. http://host.sezampro.yu/jezikdanas/9-99/9-99_2.htm. 25.10.2008.
- Janković 2012 [1991]: **Јанковић, Срђан**. SOCIOLINGVISTIČKO ODREĐENJE BOSANSKONERCEGOVAČKOG STANDARDNOJEZIČKOG IZRAZA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 85–90.
- Klajn 2012 [1996]: **Клајн, Иван**. ЛЕКСИКА: ОДНОСИ МЕЂУ ВАРИЈАНТАМА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 155–158.
- Kovačević 2012 [2003a]: **Ковачевић, Милош**. ЈЕДАН ИЛИ ТРИ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 337–346.
- Kovačević 2012 [2003b]: **Ковачевић, Милош**. МАНИПУЛАЦИЈЕ О СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 347–368.
- Kovačević 2012 [2003c]: **Ковачевић, Милош**. СРБИСТИКА И СТАТУС ТЗВ. БОСАНСКОГ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 369–384.
- Marojević 2012 [2004]: **Маројевић, Радмил**. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК И ЊЕГОВИ ИСТОРИЈСКИ И РЕГИОНАЛНО-КОНФЕНСИОНАЛНИ ВАРИЈЕТЕТИ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 447–458.
- Medić 2001: **Медић, Миле**. НАЈЕЗДА СТРАНИХ РЕЧИ НА СРПСКИ ЈЕЗИК. – Beograd: Nolit. – 154 s

- Medić 2012 [2001]: **Медић, Миле**. СУДБИНА ЈЕЗИКА СРБА У ХРВАТСКОЈ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 283–296.
- Memoar 2012 [1998]: МЕМОАР О ОЧУВАЊУ И УНАПРЕДЊЕЊУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА, КЊИЖЕВНОСТИ И СРПСКЕ САБОРНОСТИ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 191–192.
- Mihailović 2009: **Михаиловић, Драгослав**. ТРПИМО ТЕРОР ГОРШТАКА [intervju]. – In: НИН. – Београд: 29. октобар. – С. 52–55.
- Milosavljević 2012 [1998]: **Милосављевић, Петар**. ДИЈАЛЕКТОЛОШКЕ КАРТЕ СРПСКОХРВАТСКОГ, ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 209–222.
- Milosavljević 2012 [2001]: **Милосављевић, Петар**. О РАЗЛИКОВАЊУ СРПСКОГ И ХРВАТСКОГ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 247–256.
- Minović 2012 [1991]: **Milović, Milivoje**. SINTAKSIČKI SLOJ SRPSKOHRVATSKOG STANDARDA U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM SOCIJALNOM KONTEKSTU. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 91–100.
- Nikolić 1999: **Nikolić, Pavle**. RUŽENJE SRPSKOG JEZIKA. – Beograd: Sanimeks. – 93 s.
- Nikolić 2012 [1999]: **Николић, Павле**. КАКО ЈЕ ПРОШАО СРПСКИ ЈЕЗИК У ЗАЈЕДНИЦИ СА ХРВАТСКИМ ЈЕЗИКОМ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 243–246.
- Odluka br. 1 2012 [1998]: ОДЛУКА БР. 1 ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 159–162.

- Petrović 1999: **Petrović, Dragoljub**. DVE SRPSKE PROZODIJSKE NORME? – In: *Aktuelni problemi gramatike srpskog jezika*. Subotica – Beograd: Gradska biblioteka – Narodna biblioteka Srbije – Institut za srpski jezik SANU. – S. 227–231.
- Platforma 2012 [1998]: PLATFORMA POKRETA ZA OBNOVU SRBISTIKE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 177–190.
- Popović 2000: **Поповић, Љубомир**. СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК. – In: *Списи Одбора за стандардизацију*, бр. III. – Београд. Институт за српски језик. – С. 284–286.
- Popović 2012 [2000]: **Поповић, Љубомир**. МАРИЦЕЛ КУШАР О РАЗЛИКАМА ИЗМЕНА ХРВАТСКОГ И СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 257–268.
- Popović 2012 [2002]: **Popović, Ljubomir**. NATIONAL IDEOLOGY AND THE CREATION OF A NATIONAL STANDARD LANGUAGE. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 311–326.
- Popović 2012 [2003]: **Popović, Ljubomir**. OD SRPSKOHRVATSKOG DO SRPSKOG. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 385–410.
- Popović 2012 [2004a]: **Popović, Ljubomir**. FROM STANDARD SERBIAN TO STANDARD SERBO-CROATIAN TO STANDARD SERBIAN. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 459–474.
- Popović 2012 [2004b]: **Поповић, Љубомир**. МАРЕТИЋЕВА КОНЦЕПЦИЈА СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ ХРВАТСКОГ ИЛИ СРПСКОГ КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 475–502.
- Radovanović 2012 [1998]: **Radovanović, Milorad**. PLANIRANJE JEZIKA I JEZIČKA POLITIKA: PRINCIPI I TENDENCIJE: NA PRIMERU SRPSKO-HRVATSKE RELACIJE. –

- In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 223–242.
- Skerlić 1918: **Skerlić, Jovan**. ESEJI O SRPSKO-HRVATSKOM PITANJU. – Zagreb: Jugoslavensko nakladno dioničarsko društvo. – 100 s.
- Slovo 2012 [1998]: СЛОВО О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 163–170.
- Sotirović 2012 [2004]: **Sotirović, Vladislav V.** HRVATSKO-SRPSKI SPOROVI OKO JEZIKA I PISMA U TROJEDNICI OD REVOLUCIJE 1848./1849. G. DO ZASEĐANJA HRVATSKO-SLAVONSKOG SABORA 1861. G. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 503–524.
- Stav SANU o jeziku 2012 [1990]: СТАВ САНУ О ЈЕЗИКУ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 17–20.
- Suzić 2012 [2001]: **Сузић, Ненад**. ГЛОБАЛИЗАЦИЈА И ЈЕЗИК. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 297–300.
- Šipka 2012 [2003]: **Šipka, Milan**. JEZIK BOŠNJAKA, HRVATA, SRBA I CRNOGORACA – PROBLEM KLASIFIKACIJE I NOMINACIJE IDIOMA. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 411–438.
- Tanasić 2012 [2001]: **Танасић, Срећо**. 2012. – S. 297–300. ЈЕЗИЧКА СИТУАЦИЈА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ: КОМУНИКАТИВНО ЈЕДИНСТВО И УПАДЉИВА СИМБОЛИЧНА РАЗВЕДЕНОСТ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 301–310.
- Todorović 2012 [1991]: **Тодоровић, Миљан М.** (НЕ)РАВНОПРАВНОСТ ПИСАМА У БИХ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz –

- Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 101–108.
- Tošović 2012 [1991]: **Tošović, Branko**. UVODNA RIJEČ NA SIMPOZIJUMU ČASOPISA P R I Z M E „JEZIČKA SITUACIJA U BOSNI I HERCEGOVINI“ (Sarajevo 26. i 27. aprila 1991). – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 61–78.
- U odbranu dostojanstva 2012 [1998]: У ОДБРАНУ ДОСТОЈАНСТВА СРПСКЕ ЈЕЗИЧКЕ НАУКЕ. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 171–176.
- Zakon RSrb 2012 [1991–2010]: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСМА [у Републици Србији (1991–2010)]. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 21–28.
- Zakon Srpske 2012 [1992]: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА [у Републици Српској]. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 29–32.
- Zakon Srpske 2012 [1996]: ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА И ПИСАМА [у Републици Српској]. – In: Tošović, Branko; Wonisch, Arno (ur.). *Srpski pogledi na odnose između srpskog, hrvatskog i bošnjačkoga jezika*. I/4. Graz – Beograd: Institut für Slawistik der Karl-Franzens-Universität Graz – Beogradska knjiga. – S. 145–148.
- Žugić 2000: **Жугић, Радоје**. ЈАКО ЈЕ ПОЗАЈМИТИ ИЛИ ИЗМИСЛИТИ НОВУ РЕЧ, НЕКА ‘ЈЕЗИКОСЛОВЦИ’ ИЗМИСЛЕ НОВИ ПАДЕЖ, ГЛАГОЛСКО ВРЕМЕ ИЛИ СТЕПЕН КОМПАРАЦИЈЕ. – *Борба*, Београд: 8–9. април.